

DÓZSA DÁNIEL ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZETE.

(Második, bef. közlemény.)

II. Dózsa novellái és regényei.

Dózsa a szépprózának is szorgalmas művelője volt. E nemű munkásságának az emléke kerek számban harminc novella és négy eredeti regény. Eleinte, írói pályája kezdetén, csak elbeszéléseket írt, kétharmadrészüket a szabadságharc előtt jelent meg.¹ A későbbiek is megelőzték regényeit.² Novellái folyóiratokban és alkalmi kiadványokban jelentek meg. Ez arra mutat, hogy szerzőjük mindenütt szívesen látott munkatárs volt.

Vajon a közönség is szívesen olvasta-e Dózsa novelláit? Erre nézve közvetlen bizonyítékom nincs. Nem valószínű, hogy elbeszélései különösebb tetszést keltettek volna, mert ebben az esetben Dózsa talán külön kötetben is megjelentette volna őket, mint tette volt verseivel. Valljuk meg, nincs is igazi művészi értékük; egyszerűen hozzátartoznak a negyvenes-ötvenes évek ama bőséges, de múló értékű novella-terméséhez, amelyet csak az irodalomtörténeti részletkutatás tart számon.

Történeti tárgyú novelláinak száma kevesebb. *Aphrodisia* c. novellájához a dák, *Alemelia*, *Fekete vitéz* és a *Fényt ne űzzetek* címűekhez a magyar, illetőleg a székely őstörténetből vesz tárgyat. Az *Egy oláh tribun* és *A...y Terka* tárgya viszont a közelmúlt szabadságharcból való. Bűsűt vett a szépirodalomtól, akár a szabadságharchoz fordul, nem jár külön csapáson, követi az irodalmi sablont. Az őstörténeti tárgyú regéknek se szeri, se száma a negyvenes években; arra pedig, hogy mily hatással lehet novellába tenni a szabadságharc dicsőséges vagy gyászos eseményeit, Jókai adott nagyon vonzó és sokak által utánzott példát. A jelen világából vett novellái-

¹ Szinnyi Ferenc kimutatása szerint (*Novella és regényirodalomunk a szabadságharcig*. II. k. 321. l.) összesen 18. Ehhez azonban hozzáveendő még az a két történeti beszély, amelyiket e tanulmányunkban külön fölemlítettünk.

² Utolsó regényének megjelenése után általában bűsűt vett a szépirodalomtól, csak elvétele közölt egy-két verset és novellát. Ilyen a *Kőfátyol* c. rajz, amellyel 1888 májusában az Erdélyi Irod. Társaságban székelt foglalt.

ban viszont a Kisfaludy Károly s Kovács Pál hatása ismerhető fel: a meseszöveg átlátszóan naiv, a humor — főként ez emlékeztet Kisfaludyra és Kovácsra — felszínes és könnyű. Ilyen humoros elbeszélés-félék: *Nincs szállásom, Van szállásom, Máglya* és a *Nagy orr* címűek. Másokban, mint az *Egy nap Brassóban, Egy éj Segesvárt* stb., magyaros környezetrajzot ad. Milla c. elbeszélése irányelbeszélés, a székely házi szövőiparnak csinál propagandát. Egyszóval Dózsa az akkor divatos beszélytípusok mindenikében tett kísérletet a nélkül, hogy eredetibb és költőibb tudott volna lenni, mint a korszak többi novellairója. Elbeszélései egytől-egyig a korszakot jellemző szertelen romantika szülöttei — hű előfutárai későbbi regényeinek.

Négy regénye közül csak az utoljára, 1863-ban megjelent *Az Északi fény* társadalmi tárgyú. Három első regénye: *Kornizs Ilona* (I—V. köt. 1859), *Boronkay Margit* (I—II. köt. 1860) és *Oláh Judith* (1862) történeti regény.

A *Kornizs Ilona* Erdély történetéből pontosan három év (1598 aug.—1601 aug.) eseményeivel ismert meg. Az esemény-sorozatot Báthori Zsigmond első visszatérése nyitja meg. Aztán következik Zsigmond második lemondása, Báthori Endre fejedelemsége, a sellenbergi csatavesztés és Endre megöletése, Mihály vajda uralma és Básta helytartósága, Mihály vajda miriszlói veresége, Báthori Zsigmond harmadik hazatérése, Básta és Mihály vajda együttes támadása Erdély ellen s végül Mihály vajda megöletése Básta parancsára. A *Boronkay Margit* történeti kerete tulajdonképpen folytatása a Kornizs Ilonában elmondottaknak: a Básta alatti általános elégtelenség, azok a szenvedések, amelyek vége a Székely Mózes vezetése alatt történt fölkelés, a Székely Mózes sok reménnyel kecsegtető fejedelemsége, hősi halála és Básta rémuralmának további tobzódása (1602—1603). Az *Oláh Judith* cselekvénye XVIII. sz. második évtizedében megy végbe.

Erdély ez öt esztendejének történetéből a két első regényben alig marad említetlen esemény. Az erdélyi fejedelmek (Báthori Zsigmond és Endre, Székely Mózes), Básta és Mihály vajda cselekedetei, harcai, diplomáciai tárgyalásai mind szóba kerülnek. E mellett bepillantunk emberi életükbe és családi viszonyaikba is. És nemcsak a főhatalommal bírók, vagy azt bitorlók jutnak megfelelő szerephez, hanem a mögöttük álló főbb emberek (a két Kornizs, Bocskai, Bethlen Gábor), aztán az egyes főurak udvari emberei (Máró János és más főúri cselédek), végül, de nem utolsó sorban a kor kalandorai és cselszövői is (Matheus és leánya, Lódi Simon, Leonics Milos stb.). Úgyhogy e két regény cselekvénye Erdély ekkori történetét, mondhatni, teljesen felöleli és meg-megszakítva ugyan, de hiánytalanul elbeszéli. Figyelemre méltó továbbá

az is, hogy e két regényben költött alak egy, sincs, valamennyien valóságban is élt történeti személyek. Így a regények anyagukban szigorúan történetiek.

A történeti anyagra Dózsa főforrása Bethlen Farkas volt. Maga Dózsa több helyt utal reá, gyakran idéz is belőle, a forrást nyíltan megnevezve. Azonban ismert és felhasznált még más forrásokat is. Általában véve megállapítható, hogy Dózsa Erdély történetét az akkori történettudomány mértékével mértén teljesen és hiven adta. Ezt a szakirodalom is igazolja. Ugyanis Dózsa regényei után pár évvel jelent meg Kővári Lászlónak évtizedeken át használt, a maga nemében hosszú ideig egyedülálló műve: *Erdély története* (I—VI. k.). A történetíró Kővári elbeszélése (IV. k. 80—147. l.) a regényekben elbeszélte történeti eseményeket, az országos jelentőségűeket csakúgy, mint a kevésbbé fontosakat, sem tárgyi, sem személyi vonatkozásban meg nem hazudtolja. Valószínű is, hogy Dózsa Bethlen Farkas és más írott források mellett állandóan kikérte és követte történetíró barátjainak a tanácsát, felvilágosítását s felhasználta azt az anyagot, amelyet az épen Erdély történetét író Kővári rendelkezésére bocsátott.

A regények történetisége hűség és teljesség szempontjából tehát kifogástalan. Ámde Dózsa az események mögött levő rúgókat is jól látja, kifejti s többször szélesen magyarázza. Helyesen jellemzi Báthori Zsigmondnak, e nagy tehetségű, de beteg idegzetű egyéniségnek ingadozó, ellentétekben bővelkedő magatartását, külső és belső politikáját. Akkor is helyes úton jár Dózsa, mikor mind a három regényében meséjének középontjába egy-egy nőt állít, olyan egyébként történeti személyeket, akiknek szerepe a valóságban sokkal jelentéktelenebb, de a regényben jelentőségük föltokozódik, maguk főhőssé, döntő személyiséggé lépnek elő. Szokatlan, de határozottan érdekes eljárás.

A valóhoz a *Kornizs Ilonában* főleg a hősnő jelleme és Tamásfalvi János dolgai a költői képzelet hozzáköltése. Amaz eszményien nemes lény, emez maga az ördögi aljasság és csel-szövény. *Kornizs Ilona* lángelme, Platont és a görög filozófusokat olvassa, mint egykor az olasz renaissance fejedelmek gyermekei. Magasröptű gondolkozó, ismeretköre széles, szellemi műveltsége sokoldalú és emelkedett. Pedig súlyos lelki betegségben, delejes álmokóiban (magnetismus) szenved. A kiszámíthatatlan időközökben váratlanul reáomló delejes látomások rendjén megálmodta annak a hasonlóképen eszményi jellemű férfiúnak a képét, aki egyedül méltó az ő szerelmére. S mikor végre ábrándképe, Zalásdi Miklós a neve, mint élő valóság megjelenik előtte, minden igyekezete arra irányul, hogy ábrándképe boldog legyen — egy más nővel, előbb Mihály vajda Beatrice nevű lányával, utóbb Török Fruzsínával. Ezt az

utóbbi Zalasdi feleségül is veszi. A házasság azonban boldogtalan. És bár Ilona is mindent megtesz, hogy eszményképe boldog legyen Fruzzinával, a házasság vége mégis az, hogy a felek elválnak. Ez már a regény vége felé történik. Ekkorra azonban hogy s hogy nem, Kornizs Ilona meggyógyul s íziben férjhez megy Zalasdi Miklóshoz, az imádott ábrándképhez. Szerepe történeti jelentőségűvé s így ő maga a történelmi regény főhőssévé szerelmi regényének keretén kívül a Báthori Zsigmondra gyakorolt hatás által válik.

A fejedelmi palotában fényes udvari estély van. A fejedelmi pár körül ott van Erdély egész nemessége. Mindenki boldog, csak a boldogtalan fejedelelné veszi észre, hogy rajta kívül van még két szomorú arc: Ifju Jánosné, Majlát Margit, a Zsigmondtól kivégzett, vagy száműzött Báthoriak szomorú anyja, és Kornizs Ilona. Ez utóbbi magához szólítja Mária Krisztina. Alig indul meg társalgásuk, Ilona álmokórába esik. Lázálmában arról kezd beszélni, hogy a fejedelelnő szenvedésének oka az, hogy szívének eszményét, Báthori Boldizsárt kivégeztette épen az, Báthori Zsigmond, kihez Krisztina kényszerült feleségül menni. E percben lép hozzájuk sötét arccal Zsigmond s biztatja a megriadt Ilonát:

— .. Beszélj szép hölgy, beszélj...

— Fölséged arcából nem tudom érteni, parancs vagy élc a hozzám intézett szavak? — szól hidegen Ilona.

Új biztatásra azonban folytatja látomásának szóbefoglalását s elmondja, hogy a fejedelmi pár szerencsétlen és boldogtalan házasesetének oka az, hogy mindketten ábrándosabbak, hogysem fásultak lehessenek, mindketten benső rokonszenvet kerestek egymásban, de a természet a rokonszenvel mindkettőjüket másokhoz vonzotta. A hercegnő boldog lett volna Báthori Boldizsár oldalán, a fejedelelem is az öngyilkossá lett Zoarával. Kettőjüknél a közös nyugalomnak és boldogságnak még az alapja is örökre hiányzik. Pedig még a kivégzett vagy szétszórt Báthori gyermekek édesanyja, Majlát Margit is naponta imádkozik a fejedelemért, nemes lelke megbocsátott a fejedelemnek. Hasztalan az ima, a fejedelem üldözi az életben maradtakat, köztük Báthori Andrást, a páratlan erényű bíborost. Pedig a «bihornoki szentelt palást vagy egy zarándok-talár szentebb nyugalmat adna fölséged szívének, mint az athnámé és fejedelmi süveg... Adják vissza fölségtek egymást önmaguknak... az élet már nem, de a kolostor és templom, bűnbánás és imádkozás hoz édes álmokat, amelyeket a hit és örök üdvözülés angyali bájos és boldogító színekkel ruháznak fel.»

Ilona ez álmokóros kijelentéseinek legott nagyjelentőségű következményei vannak. Krisztina kolostorba vonul, Zsigmond meg békejebbot nyújt Margitnak s elhatározza, hogy imádkozással vezekel elkövetett hibáiért, majd hazahívja Báthori Endre bíborost, hogy azonnal átadja neki a fejedelmi széket.

Ilona álmokóros kijelentéseinek következményei, illetőleg Báthori Zsigmond jellemváltozása, új elhatározása, hogy Erdély trónjáról másodszer is lemond — kétség sem fér hozzá —

sorsdöntő esemény nemcsak Zsigmond, hanem egész Erdély további életére. Ez tetőzte be és állandósította Erdélyben azt a szörnyű romlást és pusztulást, amelyet Básta rémuralma összefoglaló néven emleget a történelem és köztudat egyaránt.

Ilona, az ő álomkórsága csakugyan fontos, döntő tényezője a történeti eseményeknek, indítója a további bonyodalmaknak — Dózsa beállításában és az ő képzelete szerint.

Másik, szintén csak az író képzelete által nagyra növelt, fontos történelmi személy Tamásfalvi János. Ha Ilona angyala, Tamásfalvi a regény ördöge. Bár felesége van, korának hirhedt, buja kéjence. Nincs az a nő, aki, ha Tamásfalvi célba vette, el tudja kerülni a lőrincfalvi titkos «ámorszobát». Pénzszomjas, kincsvágyó annyira, hogy nincs olyan cselszövés, álnokság, törvénysértés, hamisítás, vesztegetés és fenyegetés, amit fel ne használna, hogy kincset szerezzen. Nemcsak raboltat, de maga személyesen beáll éjjeli betörőnek, rablógyilkos bandavezérnek. Aljas szerepet játszik a közéletben is. Zsigmondot szolgálja, valójában Mihály vajda ágense. Volt magának is célja: a fejedelmi székbe akart ülni. Kegyetlen és gyáva, cselszövő és bosszúálló. Cinkostársait is hidegvérrel teteti el láb alól, ha érdeke, bosszúja kívánja. «Te ördög vagy s nem ember» — mondja neki (II. k. 40. l.) egyik cinkosa, a hozzá hasonlóan alacsony jellemű Leonics. «Fejedre az ördög öntött keresztvizet» — jellemzi máshelyt ugyancsak Leonics. (II. 49. l.)

Tamásfalvi ördögi jelleme és cselekedetei történelmi jelentőséget azáltal nyernek, hogy az ő működése nyomán szűnik meg Erdélyben a személy- és vagyonbiztonság. Így az ország politikai romlásának is ő egyik főoka. A regény befejezése váratlan, meglepő fordulat. Tamásfalvi, mikor végre Mihály vajda rendelete felruhazza hatalommal, amit eddig, bár hön óhajtott, csak titkon s nagy ritkán tudott véghezvinni: az erdélyi nemességet saját zászlója alatt s saját katonáival megrohanja s őket egytől-egyig leölet — de ekkor a bűnös, megborzadva önmagától, felébredt lelkiismeretének sugallatára megtér. Fegyvertelenül jelentkezik a Csáky István vezérlete alatt egybesereglett nemesi táborban s átadja a fővezérnek a rendeletet, amelyben a vajda kiirtandónak, halálra ítéli az erdélyi nemességet.

Következik a miriszlói csata, mely a Tamásfalvitól is leplezett vajda vereségével végződött. Tamásfalvi mostantól holtáig mint igaz hős harcol a hazafiak között Erdély megmaradásáért. Így Tamásfalvi megtérése, illetőleg az a cselekedete, hogy a vajda szörnyű szándékát leleplezte, szintén jelentős történeti eseménynek a magva és magyarázata.

A *Boronkay Margit* c. regényben a történet — Básta rémuralma, Székely Mózes felkelése és leverése — és a képzelet még szorosabban fonódik össze, főleg a Boronkay Margit alakja

által. Boronkay Margit szép, de hiú és könnyüvéreű leány. Szerelme is e szerint változik. Jármy Miklós, Erdély egyik legdelibb és legbátrabb leventéje iránt gyullad szerelemre és — viszontszerettetik. Ez a szerelem azonban elhalványul s csakhamar szét is foszlik, mihelyt az egykori cigány lovászból elszánt kalandorrá, hajdúvezérré és befolyásos politikai tényezővé felemelkedett Lódi Simon megjelenik. Lódi Bástának a szolgálatában áll és származása folytán is elkeseredett ellensége annak az egész világnak, melyben Margit élt. Ki álmodta volna, hogy Margit, e szép és előkelő nemesi leány elfeledi Jármyt, s helyette annak szerelme után fut, akit, mint egész Erdélynek, neki is megvetnie, gyűlölnie, akitől félnie kellene? Mikor az apa megtudja, hogy leánya kibe szerelmes, fölháborodva utasítja el Lódit — de a leánynak épekkor volna leginkább szüksége reá, mert atyja több főúrral együtt fogságba kerül. Lódi Margit kezét és szerelmét kéri feltételül az öreg Boronkay kiszabadításáért. Az öntudatra ébredt Margit visszautasítja. A megalázott és számításában csalatkozó Lódi szörnyű bosszút áll: az apát a Bástától nyert kegyelemlevél ellenére megfojtatja s a leányt kaján kárörömmel maga vezeti el a holttesthez — láttára Margit szíve fájdalomában megszakad.

Dózsa alakító tehetségének, képzelő erejének sikerült a történelmi valóságot költött tartalommal kiegészíteni, regényeinek meséjét színesebbé, elbeszélését érdekesebbé tenni. A történetet és valóságot szerves egységbe fűzte. A *történelmi* érdeken kívül *költői* érdeklődést is igyekszik felkelteni. Ezt szolgálja a regényeibe vitt költői eszme is. Így a *Kornizs Ilonának* nem is egyszerű, hanem kettős a tézise: van szerelem, melyet az ész is helyesel, a test is kívánva kíván, s mégis a feleket valami titkos természeti ellenszenv egymástól távol tartja, mint Báthori Zsigmondot és Krisztinát; viszont van olyan szerelem is, melyet az ész ellenez, de amely minden érzéki vágy nélkül még ismeretlen eszmény iránt is kifejlődik s áthat egy egész életet. (I. 193. l.) De az ilyen szerelmi boldogsághoz a földi lét rövid, a túlzott ábránd elhervasztja és képtelenné teszi az ilyen szerelmeseket a való élet örömeinek élvezetére. (V. 226. l.) Igaz-e ez a tanítás? Nem szállunk pörbe a szerzővel. Igazolása azonban művészetlenül naiv: Ilona és Zalasdi egybekelésük után csakhamar mindketten «szebb létre szenderültek» (miért?) — e részben is teljesülván Ilona álomlátása. Boronkay Margit sorsa meg azt példázza, hogy a hiúság az önbecslés határai között a nőnek kellemet kölcsönöz, tövis, mely a rózsza szépségét védi. De ha a nő jellem csakis a hiúságra támaszkodik, hódításvágyból könnyelműség, a könnyelműségből boldogtalanság származik. (I. k. 7—8 és II. k. 92 l.) Ne kutassuk azt, vajjon ezek a költői eszmék alkalmasak-e arra, hogy a regényeknek

költői érdeklődést biztosítsanak — lesújtó volna a felelet; de ismerjük el, hogy Dózsa el akarta velük mélyíteni regényeit, s ebben az eljárásban komoly írói törekvés jelét ismerhetjük föl. És végül állapítsuk meg, hogyha regényeinek nincs is erős gerince, de azért nem is szétesők: nagy kitérések, össze nem függő epizódok nincsenek bennük, minden kapcsolatos a korral is, a főcselekvénnyel is. És ez a cselekvény hol lassabban, hol gyorsabban, de megy, halad előbbre, érdeklődésünket általában véve foglalkoztatja.

Az anyag azonban, amellyel dolgozik, nem valami nemes. Fordulatait a szertelen, sokszor naiv, de legtöbbször hajmeresztő romantika szolgáltatja. Az elsőre példa: a rablógyilkosságot elkövető Tamásfalvi ingéből az ablakon át való menekülés közben kiszakad egy darab, épen az, amelyiken *az ing meg van számozva* (e szám természetesen a tizenhárom). Ez ingfoszlány lesz majd a regény vége felé a nyomravezető corpus delicti. Pedig az ing nem is volt Tamásfalvié, *ő tudatosan kölesönkérte erre az alkalomra*. A hajmeresztően borzalmas romantikára talán nem is lehet és nem is kell külön példát idéznem, annyira telve vannak vele Dózsa regényei. Mégis megnevezem közülük Matheusz kaján és véres kegyetlenségeit és Tóti Jankunak a cselekedeteiből azt, hogy a Gyulafehérvár ostroma közben elesett Farkas Miklós holttestét előbb kirabolja, aztán letérdelve ráhajol s «kiszökellő vérén egy vámpír szomjvágyával lakomázott». (*Boronkay Margit* II. k. 24. l.)

Alakjaival sem tudunk megbékélni s kivált hősnőivel nem. Kornizs Ilona alakja p. o., betegsége és jelleme, bármennyire is érdekes, alapjában elhibázott. Ma már tudjuk, hogy olyan delejesség, olyan magnetikus álomlátás, amelynek a regényben Ilona a szenvedő áldozata, nincs. Amit így neveztek, egyszerű autósuggeráció — álmoság, amely a gyenge idegzetű szervezetre könnyen ráborul. Dózsa korában azonban hittek az ilyen delejes álomkór létezésében — akkor a magnetizmus a mesmerizmussal és más okkult jelenséggel együtt, — spiritizmus, asztaltáncoltatás stb. — szerte Európában divat volt, s nyomán szinte járványszerűen elterjedt az álomkór. Nos, Kornizs Ilona is ilyen, XIX. század közepe álomkórban szenvedő alak. De nem ez a baj. Elvégre a magnetizmusnak nevezett idegbetegség Básta korában is felléphetett. Az a baja Ilonának, hogy nemcsak betegségének rajza, hanem betegségétől meghatározott gondolat- és érzésvilága, egész jelleme a XIX. század közepéből van visszavetítve kétszázötven évvel korábbi világba. Csak névleg történeti személy, gondolatvilága egészen modern. Folyton érzi az olvasó, hogy *abban* a korban ez a leány valószínűtlen; és még inkább érzi, sokszor kelletlenséggel állapítja meg, hogy ha volt is abban a korban ilyen betegség, annak más következménye, hatása és megnyilatkozási

formája kellett, hogy legyen. Mert igaz ugyan, hogy az emberi természet lényegében változatlan marad, de koronként változnak a lelki élet megnyilvánulási formái. Dózsánál éppen e megnyilvánulási formák nem kor- és stílszerűek, hanem a XIX. sz. közepéből valók. Fentebb idéztük Báthori Zsigmond és Ilona szóváltását. Vajon válaszolt-e, mert-e válaszolni hajadon az erdélyi fejedelemnek, s éppen egy Báthori Zsigmondnak, ily fölényeskedő, gúnyos, sőt bántóan felelősségre vonó kérdéssel, mint Ilona? Vajon e visszavágásnak beillő szellemes válasz nem a XIX. sz. közepének a társalgása? E stílszerűtlenség csak nő, ha meggondoljuk, hogy Ilona delejes álomkórban van, mikor ily vakmerő szellemességgel fordítja vissza a szót a fejedelemhez. És effélével lépten-nyomon találkozunk. Kornizs Ilona pl. többször és több személlyel kapcsolatban fejtegeti a házasságot, a szerelmet, a többnejűséget (III. k. 35 s. köv., III. 190 s. köv., IV. k. 140. s. köv. I. stb.), de okoskodása, gondolatfűzése ismét csak inkább egy XIX. századbeli férfiú (nyilván magáé Dózsáé), mint egy a XVI. sz. végén élő leányé. És hogy lehetséges az, hogy egyszer csak, mikor a regény kívánja, egyszerűen kimarad betegsége, kigyógyul belőle s mint normális idegzetű és véréű nő — férjhez megy. Ilona egész jelleme merő valószínűtlenség és kirívó ellenmondás.

Másik regényének női főalakja szintén ilyen keverék egyéniség. Ha Ilona maga a fenkölt gondolkozás és a vértelenségig eszményi szerelem megtestesülése, Boronkay Margit az ellenkép: maga az oktalan élvágyás, a forró vértől hajtott szomjúság. Jellemrajza azonban ugyanazokban a hibákban szenved. Azt nem is emlitem, hogy szerelmi vakságából épúgy hirtelen, minden ok nélkül józanodik ki, mint Ilona a delejkórból. Lényegesebb az, hogy ő is csak névleg és látszatra él a XVII. század első éveiben. A látszat mögött egy teljesen modern nő él, akinek könnyelmű kacagása, szeszélyes és élveteg szerelmi élete nem egy XVII. századi erdélyi magyar, hanem a XIX. század közepének nagyvilági leányáé. Gyakran, mintha valamelyik modern társadalmi regényt olvasnók, annyira mai Margit egyénisége, egész magaviselete. Tamásfalvi alakja is hibrid keverék — s éppen a korhű történeti elem a legkevesebb benne. Majd a ponyvaregények rablóvilágának az alakja, majd úgy csal, hamisít stb., mint a romantikus regényirodalom valamelyik francia gonosztevője. És ő is átmenet nélkül, pillanat alatt változik át Saulusból Paulussá.

Nagy fogyatkozása tehát a Dózsa regényeinek, hogy alakjai, jellemei egyrészt nem illenek bele a felvett korba, a jelenből vannak visszavetítve a múltba, másrészt kiáltó ellentmondásokkal vannak tele, valószínűtlenek. Dózsa jellemezni egyáltalán nem tud.

Még szembetűnőbbek az előadás gyöngéi. Regényeinek

nyelve lapokon át folyamatos, világos, természetes magyar szó, amely azonban hirtelen erőltetetté, mesterkeltté, dagályossá válik. Párbeszédei szinte kivétel nélkül ilyenek. Bennük a korszerűsége törekvésnek nyoma sincs. Pl. *Boronkay Margit*nak mindjárt a kezdetén elbeszél egy rablótámadást, melyből a megtámadottak, Horváth Anna és édesanyja csodák-csodájára élve megmenekülnek. A megmentett kisasszonyhoz, Annához nyomban a megmenekülés után, ott a helyszínen, de persze kölesönös üdvözlések és bémutatkozások után így szól az egyik mentő lovag:

— Szabad lesz nagyságodat e csermely vizével megkínálni vadász-kelyhemből. Nagyságodnak méltó oka volt a legnagyobb ijedségen menni át. Mily boldognak érzem magam osztályosa lenni azon szerencsének, mely két ily nemes lelket egymásnak visszaadott.

Egyetlen szó nem illik sem a helyzethez, sem a XVII. század első éveiben élő magyar ajakra! Így a XIX. század közepének arslánja társalgott, de az sem rablótámadás színhelyén, hanem talán estélyen, vagy valami előkelő szalonban.¹

A stílus-érzéknek ez a hiánya jellemzi Dózsa-t az elbeszélés fogásainak alkalmazásában is. Egyízben például hosszasan, mintegy harminc lapon keresztül beszélteti és jellemzi Majlát Margitot és leányát, de csak a 31-iken nevezi meg, ki e két hölgy. (I. k. 90 l.) Más alkalommal Török Fruzsina Gyerőfi társaságában meglátogatja a börtönbe zárt és halálra kінzött Ilonát, s amiről hosszán társalognak, elmésen eszmét cserélnek, az — a szerelem. Egyáltalán kedvelt témája Dózsa személyeinek a szerelem és a politika. E két tárgyat és kapcsolataikat nagyon sokat fejtegetik és elemzik, kivált a nők. Nem csoda aztán, ha nők és férfiak legott, az első pillanatban szerelemre lobbannak az iránt, kit az író e céllal tekintetük elé vezet. Igaz, hogy époly hamar le is hűlnek, ha ugyancsak a szerző úgy kívánja. Viszont az is előfordul, hogy egyik-másik férfi utólag veszi észre, hogy két hölgyet is szeret egyszerre (Jármy).

Dózsa-nak utolsó történeti regénye *Oláh Judith*. Az előbbieknél rövidebb, tulajdonképen csak hosszabb novella. Tartalma a XVIII. század második évtizedében (1713) Marosszéken lefolyt úgynevezett boszorkánypör és ennek előzményei. Hőse Oláh Judith, egy könnyelmű apától és betegszívű anyától származott fiatal leány. Lelke csupa jóság, szívében csak nemes érzelmek buzognak, egész rövid élete szakadatlan önfeláldozás szegény beteg édesanyjáért. És sorsa mégis az élve eltemetetés, mint aki újszülött magzatát megfojtotta.

Judith testileg-lelkileg beteg anyja kívánságára gyermeki kötelességből férjhez megy. A férj azonban alig egy év leforgása mulva meghal. A fiatal özvegyre most az elhunyt férj nemtelen lelkü unokaöccse, Kecseti vet szemet.

¹ Ott sem — legföllebb papirosn, regényben!

Judith visszautasítja, erre az esküvel fogadja, hogy Judith vagy csak az övé, vagy a halálé lesz. Nemsokára találkozik Judith azzal az ismeretlen ifjúval, akit évek előtt elég volt megpillantania, hogy kölcsönös és olthatatlan szerelemre gyúljanak. Maróthi ez az ismeretlen, Judithhoz méltó nemeslelkű lovag. Éjnek idején titkon találkoznak, kölcsönös szerelemmel házassági ígéretet tesznek, örök hűséget fogadnak, de ugyancsak kölcsönösen megfelelkeznek magukról. Kecseti kéme útján mindenről értesül, a szerelmeket ördögi praktikával és a törvény betűjének segítségével is egymástól elválasztja. Maróthi azt hiva, hogy Judith cserben hagyta, szerzetesnek áll be; Judith pedig szerelmi bánatában Kecseti üldözései elől a hegyek közé vonul. Ott a gyermek megszületik. A csecsemőt Judith idegbeteg anyja megfojtja, Kecseti ennek is nyomára jön. Judith mint gyermekgyilkos anyja a törvény elé kerül. A vádat igaznak ismeri el s megnyugvással fogadja a büntetést, az eleven eltemettetést. Anyja az ítélet kihirdetése pillanatában felfedi, hogy ő követte el a büntettet. Azonban Judith, kinek az életnél könnyebb már a legszégyenletesebb halál is, makacsul kitart a mellett, hogy ő a gyilkos s nem beteg anyja. Így az ítéletet rajta kell végrehajtani. Az utolsó órákban előkerül a szerzetessé lett Maróthi, aki megtudja, hogy mindketten aljas cselszövénynek az áldozatai, minden módot megkísérél, hogy az elítéltnak kegyelmet eszközöljön ki. Nem sikerül. Judithot a törvényes ítélet értelmében elevenen eltemetik, Kecseti szörnyű bosszúja teljesedik. A haldoklónak utolsó perceiben Maróthi jelenléte és szavai nyújtottak vigaszt.

Az elbeszélte esemény valóban megtörtént, s a regény történeti alapjához nem fér szó. Dózsa joggal hangsúlyozza, hogy nem mesét, hanem valóságot ad elő. Nagyobb hitel kedvéért függelékben közöl is a Benkő Károly gyűjteményéből egy, az előadott boszorkánypörre vonatkozó történeti oklevelet. Azt is megmondja, hogy regényét Marosszék levéltárából írta ki. Családjában sem volt ismeretlen a boszorkánypör emléke, mivel az ítélkező s a büntetést végrehajtó királybíró, Dózsa Péter, az írónak egyik őse. Aztán, ami szintén a történetiséget fokozza, nyoma van a közölt kútfőnek megfelelően is az Erdélyben ekkor már nagy erővel folytatott rekatolizálás okozta felekezeti féltékenységeknek. A halálraítélttel csendesesen és meghitten beszél egy hirtelen megjelent jezsuita (Maróthi), aki minden követ megmozgat, hogy az elítéltnak kegyelmet eszközöljön ki. Az ideges és megfélemedett kálvinista felfogás élt a gyanúval, mit a látszat is igazolt: égi és földi kegyelmet ígér a jezsuita páter a vádlottnak, ha katolizál, ha kálvinista hitét elhagyja. Szerzőnk élénk színekkel rajzolja e megriadt és a kort jellemző felekezeti féltékenységet.

A regénynek tehát megvan a külső történeti igazsága, de nincs meg a belső, lélektani igazsága. Amit Dózsa a történeti eseménysorozathoz hozzáköltött, amivel érdekessé, költőivé akarta szerkeszteni az alapjában véve rémregényszerű históriát, azt nem tudja valóul elfogadtatni, s a mese éppen legfontosabb

pontjain lélektani képtelenségekbe süllyed. A két eszményi, átszellemült szerelmesnek megfeledezése önmagáról, a nagyanya rémtette, Judith makacssága — mindez lelki mozgalmakkal meg nem okolva, hazuggá bélyegzi a cselekvényt.

A regény — alig hinnők — irányregény. Mindjárt az első mondat sejteti a célzatosságot, s ezt a szerző később ismételtelen kifejti. A cél — amelyet regényével Dózsa sürgősen meg kíván valósítani — lencházak építése, hogy a könnyelmű nők ne legyenek kénytelenek könnyelműségük következményeit a világ előtt szégyelni. «Ha elbeszélésünk korában a lencházak eszménye meg lett volna honosulva, azon szerencsétlen nő, kiről emlékezünk, nem lett volna vértanu.» (186. l.) Furcsa irányzatosság és furcsa indokolás! A lencházaknak, a XIX. század e vívmányának, építése és fenntartása mégsem indokolható a nők könnyelműségével, hanem egyedül csak a szerencsétlen, elhagyott csecsemők megmentésével. A nők könnyelműségét a lencházak nem szüntetik meg, hanem inkább — mentesítvén őket az anyai gond és a társadalmi szégyen alól is — fokozzák. E szempontból hát inkább károsak. Másfelől nem az okozza Judith vesztét, hogy 1713-ban nem voltak még lencházak, hanem az, hogy könnyelműen megfeledezett magáról, s magára vette az el nem követett bünt is. Az ő erkölcsi gyengeségén mit sem változtatott volna, ha gyermekét lencházban helyezheti el — ez csak a gyermeket mentette volna meg.

Valamint az első két regény, ez is a romantika hajtása. Érdekes azonban, hogy ezúttal a romantika hajmeresztő fogásai még ott is, ahol pusztán az író leleményei, valószínűbbek, nem váltanak ki oly meglepő csodálkozást, megellenmondást, mint amazokban, s az *Oláh Judith* realisabb, valószínűbb, mint amazok. Azonban egészben véve nem haladás, nem fejlődés Dózsa regényírói pályáján, hanem ellenkezőleg, visszaesés. A kis regény első fele, melynek meséje nagyjából a képzelet műve, oly naiv, annyira kezdetleges, második része pedig, amely viszont a valóban lefolyt per okmányainak kivonatos összefoglalása, annyira száraz és költőietlen, hogy ez a Dózsa négy regénye között a legkevésbé sikerült.

Dózsa negyedik regénye, az *Északi fény* társadalmi regény. Tárgya a szabadságharcot közvetlenül megelőző évek erdélyi társadalmának, főleg azonban a főúri rendnek s az ezzel véreleg keveredett és vagyoniilag is egyenlő nemesi osztálynak élete.

A cselekvényének középpontjában két egymásba szerelmes ifjú, Zováthy Gábor és unokahuga, Zováthy Szidóra áll. Családjaik között a viszony ellenséges egy hosszadalmas, de épen most befejezés előtt álló vagyoniügyi per miatt, melynek valószínű, de nem igazságos kimenetele az amúgy is szerény viszonyok között élő Gábort, anyját és hugát valósággal templom egerévé fogja szegényíteni. A háromkötetes regény tartalma azoknak az akadályok-

nak az elbeszélése, melyeken az ifjú szerelmeseknek át kell esniük, hogy végre boldog házaspár legyen belőlük.

Ellenük küzd s szerelmüket mindenáron megakadályozni törekszik gróf Hallay Szilárdné Zováthy Szidonia, mindkettőjük nagynénje és Izidorának — édesanyja már régebben elhalván — anyahelyettese. Hallayné, mert grófnak lett a felesége, gőgösebb arisztokrata a legrégibb és leggazdagabb mágnásoknál is. Unokaöccsét, Gábort, és ennek családját tarisznyásnak (koldusnak) csúfolja s minden úton-módon megpróbálja elriasztani Izidorát Gábortól. Mikor nem ér cél, előtérbe lép a regény másik igazi diabolus rotae-ja, Spott, Izidora atyjának jószágigazgatója és magának Izidorának zongoratanítója. Kiléte titokzatos, teste-lelke görbe és kancsal. A birtokot rendben tartja ugyan és jól jövedelmeztetni, de szívtelen zsarnoka a falu népének, kincstolvaj és pénzhamisító banda feje. Ez utóbbiakban közvetve bűnrészes gróf Hallayné is. Fennhéjázó költekezése sodorta oda, hogy kénytelen-kelletlen támogatni kényszerül Spott terveit. Titkos terve az, hogy Izidorát feleségévé tegye. Úgy érzi, van rá joga, hiszen neve álnév, alakja is szándékosan torzított. Termete valójában daliás és igazi neve gróf Honti Emil; mivel apagyilkosságot követett el, a törvény sújtó keze elől előbb külföldre menekült, majd nevét és alakját megváltoztatva szegődött el birtokkezelőnek és zongoramesternek Izidora mellé, kit évekkal előbb Pesten meglátott, megszeretett s most feleségül akar venni. Hogy Gábort eltegye útjából, a pénzhamisítás gyanúját akarja rásütni. Gazsága kiderül, a börtöntől csak öngyilkossága menti meg. Gábor és Izidora boldog házasságával fejeződik be a regény. Az erény erősebb, mint a legkörmönfontabb ravaszság és elvetemült gonoszság, az igaz szerelem diadalmaskodik minden akadályon. Ez a tanítás igazolódik a regényben.

A regény cselekvénye 1846-ban, közvetlenül a szabadságharc előtt pereg le (II. k. 63. és 83. l.): önkéntelenül felmerül a kérdés, beállítja-e az író a kor forrongó viszonyaiba, izzó levegőjébe — társadalmi regény-e az *Északi fény*? Hogy a társadalmi rajz, ha van a regényben, pusztán a főúri és a vele Erdélyben teljesen összefonódott nemesi életet állítja elénk, az nem kétséges, hiszen látszik, hogy szereplői mind ebből a kettős körből kerültek ki; a kérdés az, feltűnnek-e az író rajzolta képen ennek a társadalmi osztálynak a jellemző vonásai, meglátjuk-e belőle, hogyan él az erdélyi magyarság legfelső társadalmi osztálya, mivel foglalkozik, minő szellem hatja át, miféle elgondolások és célkitűzések szerint rendezte be vagy szeretné berendezni életét? Sajnos, a rajzolt képen a március idusával terhes nagy időknék nyoma sincs. A közhangulat és politikai törekvések festésére nem volt kedve Dózsának, de nem vázolja a közéletnek egyéb tényezőit és kérdéseit (p. o. erdélyi vasút) sem — még a színház és a zenei élet sem szerepel az *Északi fény*ben. Ott mindenki csak magánéletet él, ott a legnyilvánosabb közéleti mozzanatot a házi bálók és társasvadászatok képviselik. Mivel töltik el hát a férfiak idejüket? Egyszerűen élnek, mint akaratnélküli passzív egyéniségek.

E mellett hajmeresztően léhák, jellemtelelenek, sőt gonoszúl bü-nösök (p. Spott-Honti gróf). Az ifjabb nemzedék már emelkedettebb gondolkodású, műveltebb, tudománnyal is szakszerűen foglalkozik, egyik zoológus, másik botanikus. De közéleti programja nincs, politikai törekvések nem nyugtalanítják. Regényünk szerint legalább nem.

Nem tarthatjuk korfestő jelentőségűnek Hallay grófné arisztokratikus gögjét sem. Kétségtelen, hogy ma is van, régebben is volt ilyen tagja az erdélyi főúri társadalomnak; az ilyen «figura» nem hal ki soha — egy társadalmi osztályból sem. De nemcsak ma, még a negyvenes években is kivétel-számba ment az ilyen mániákusan konok osztálygögg — s a kivétel nem jellemző az egészre, a Hallay grófné üres, műveletlen gögje az erdélyi főúri rend asszonyaira, annál kevésbbé, mert ríktó, torz megjelenésében hazugnak is érezzük.

De nem jellemzők a korra azok a megjegyzések sem, amelyek a regényben az egyenlőségről, a demokráciáról és a társadalmi osztályok között levő különbségekről elhangzanak. Olykor személytelenül, tehát az író a maga nevében fejtegeti őket, de legtöbbször Hallayné és Izidora véget érni nem akaró párbeszédéből hámozódnak ki. Egy a kortól elmaradt asszony és egy bátortalanul szende lányka elmélkedése közügyekről, a kor törekvéseiről senkit sem érdekel! Még nagyobb baj, hogy akkor sem hatol mélyre az elméleti fejtegetéseiben a szerző, amikor közvetlenül, a maga nevében okoskodik róluk.

A társadalmi rajz tehát, meg kell vallanunk, egészen hiányzik a regényből, s az *Északi fény*nek még csak sajátos helyi színe sincs. Nem épen bűn — hiszen az analitikus regények sem szoktak társadalmi rajzot adni — de legalább is fogyatkozás, s azért a szerző köteles volna kárunkat pótolni. De vajon kárpótlás-e a hiányért a meseszövések érdekessége, a jellem-ábrázolás művészete és az előadás bája? A cselekvény egészben nem érdektelen, változatos jelenetek kötik le a figyelmet. Csakhogy a jelenetek egybeforrasztása gyakran gyarló, a meseszövések ügyetlen. Nem művészebb a jellemzés sem. Személyei nagyon is átlátszóak. Az erkölcsileg jók ereiben épen csak csörgedez a vér; élnek, de nem cselekszenek. Ilyen mindjárt a regény főhőse, Zováthy Gábor is. Szerelmes Izidorába, de hogy küzdjön is érte, ahhoz hiányzik belőle az ifjú szerelmesek elszántsága, szenvedélye. A szintén szerelmes Izidora lágy paszivitása lélektanilag elfogadhatóbb ugyan, mint a szerelmes lovagoké (Gábor mellett ilyen Vilmos is) — ámbár a valóságban a szerelmes nő sokszor leleményesebb és elszántabb, mint a férfi! Az *Északi fény* alakjai közül csak a rosszak cselekszenek, Hallayné leleményes ravaszsággal, Spott-Honti gróf elvetemült gonosszággal. Életük mozgalmas, alakjukban csirázik legalább némi egyéniség, ők ketten, mondjuk, emberek,

de persze nem az élet valósága, hanem a romantika receptje szerint. Mennek a céljuk felé, nem törődve a valószerűséggel, az elhihetőséggel, csak a különössel, a meglepővel.

Az olcsó romantika érvényesül a regényben mindvégig. Hamis távirat, elcsent levél, pénzhamisítás, apagyilkosság, kalandor, hitvány férj, akit a feleség hosszas és hasztalan hiába-való hazavárás után felkeres és feltalál, ha a világ végén is, és más, a romantikus regényekből jól ismert, már akkor elnyújt furcsaságok és szertelenségek. Olykor meg épen a ponyva színe alá süllyed a regény. Így pl. a falu fellázadt népére csend- és rendcsinálónak bivalybikát szabadít rá az író. S mikor a bivalybika próbálkozása sikertelennek bizonyul, egy egész állatseregletet bocsát ki karhatalomnak. A rendcsinálás most már sikerül. Az egyik kiszabadult oroszlánról azonban megfélekedzik. Napokon keresztül senki sem tud róla, senki sem fél tőle, míg végre mint valami mezei vad Gábor szolgája elé toppan, aki aztán egyszerűen lepuffantja. S ez a *költői* fogás nem az egyedüli. Több is van belőle. Még legelfogadhatóbb a regény előadása: elég folyamatós, világos, az akkori társalgás nyelvénél egy fokkal költőibb beszéd. Egyenletesebb és kevésbé dagályos, mint minden megelőző szépprózai műve. Ezen az egy ponton, stílusában, fejlődést jelent az *Északi fény*, egyebekben inkább visszaesést. Búcsút is mondott vele Dózsa nemcsak a regényírásnak, hanem a szépirodalomnak is.

Regényirodalmunkra e búcsúvétel nem jelent veszteséget. Dózsa regényírói működése, akárcsak mesteréé, Jósikáé, hanyatló irányú. Első regénye, *Kornizs Ilona* második kiadást is megért — ezt elsősorban meséjének köszöni. A mult, Erdély történetének egy nagyon szomorú korszaka tapad össze ebben egy, az akkori években sokat tárgyalt divatos patológiai jelenséggel, a főhős delejkórosságával. Második regényében, a *Boronkay Margitban* viszont a jellemábrázolás nyújt némi költőileg biztatót s kelt érdeklődést a tárgy, Erdély története mellett. Az ígéret azonban nem valósult meg s két utolsó regénye alapján ítélve nem tarthatjuk Dózsát hivatott elbeszélőnek, még kevésbé hivatott regényírónak. Így vélekedett az olvasóközönség, s ezt a felfogást hirdeti irodalomtörténetírásunk is.¹ A részletes vizsgálat után sincs ok e megállapításon változtatni.

KRISTÓF GYÖRGY.

¹ L. Császár Elemér: *A magyar regény története*. 222. l.

HELTAI GÁSPÁR ÉS A MAGYAR PONCIANUS.

(Második, bef. közlemény.)

Láttuk már, hogy a *Poncianus* átdolgozója is helyenként valósággal prédikatori magatartást vesz fel. Olyankor, amikor a jók említik Istent, ez az említés nála néha kenetes prédikációvá szélesedik, míg a rosszak ajkán többször elhagyja. Ahol az egyik bölcs mester Istenre utalva a fia némaságáért őket vádoló császár ellenében csak annyit mond: «mag stummen redend machen und unhörend hörend», elhagyja a helyzetre nem illő második felét, az elsőt azonban így amplifikálja: «ő ódgya az nyelvet az embereknek; Es mikoron ő neki tetzik, némákat csinál belőlek; és ésmet könyörül raytok és szólóvá teszi őket». (E3b) Az ily részek stílusa rendszerint erősen emlékeztet a bibliára. De mindenfelé van nyoma az átdolgozó erős bibliaismeretének, miként az ajánlásban már láttuk. Magában a históriában is leginkább Bölcs Salamont idézgeti. Van azonban az idézeteken és szólásokon kívül a nyelv egészének, az előadás menetének, valami biblikus íze; könnyen ellenőrizhető ez olyasmiben, mint pl. az idézetek efféle kettős fordulatokkal való bevezetése: «nekik szolván monda» (sprach also zu jnen) — «szolla előszer... és monda» (Da hub... an) — «felele és monda» (da sprach) — «beszelleni kezd és monda» (sprach wie folget).

De az általános papos jellegen, a bibliaismereten és bibliás nyelven túl egészen határozott reformatori színei is vannak az átdolgozásnak. Ilyen már a katolikus vallási felfogás és vallásos élet Luthertől kárhoztatott elemeinek kiküszöbölése. (Ez a törekvés más népkönyvek, pl. a Magellona történetéből is ismeretes.)¹ Így a hú kutyáját felesége miatt megölő vitézről és a szarkáját megölő polgárról egyaránt elhagyja annak említését, hogy megbánásból zarándokká lett; hasonlóképen következetesen elhagyja a tisztító tűz említését, helyette másvilágon való bűnhődést és poklot említ, talán ugyanezért van

¹ V. ö. György Lajos: *Szép Magellona*. Kolozsvár, 1911.

az, hogy a *Puteusban* a férj nem elégtételről beszél, hanem poenitentiáról.

Van azonban oly katolikus szokás és intézmény is, amelyet gyakrabban emleget eredetijénél, de mindig gúnyosan, a leg-erősebb polemikus iratokra, Heltai munkái közül leginkább a *Hálóra*, emlékeztető formában, s ilyenkor nyelvhasználata is leginkább azzal rokon. (Papozlár, gyónni valakihez, ódozat, apátza stb.) S amikor ily polemikus gúnyra alkalma van, olyankor a nyelve erotikus vonatkozásban is durvábbá válik. (Láttuk, hogy több oly szót is használ e körben, amelyekre csak Meliustól volt ismeretes irodalmi adat!)

Általában az egyetlen, ami első pillanatra minden bizonyíték ellenére gondolkodóba ejthetne Heltai szerzőségét illetőleg, az, hogy néhány helyen az átdolgozás szabadabb szájú, mint eredetije; jobban szemügyre véve azonban, e kivételes helyek legtöbbször teljes magyarázatot kap épen H. prédikatori magatartásában. Mert ahol nincs az erősebb szavaknak külön céljuk, ott az átdolgozó általában finomabb eredetijénél s a nyers megnevezést sokszor klasszicizáló poétikus szólással, vagy népiesnek látszó euphemismussal helyettesíti; legtöbbször csak játszadozást, Venus játékát emlegeti, vagy még gálásabb fordulattal takarja el azt, amit az eredeti nyersen megnevez. Így a *Hippokratesben* a házasságtörő királyné csak annyit vall gyermeke orvosának a burgundi hercegről: «egy néhányszor néze szömembe.» («Der beschlieff mich»!) Az *Inclusa* asszonya Ádám dolgai felől beszél nála a hómesterrel. Talán a széphistóriák s velük együtt az *Énekek éneke* emléke, hogy a két fehér almát emlegeti. (Egyéb oly fordulat is akad, amely a XVI. század elbeszélő költészetéből eredhet. A «galambom» szolónogatásról is nehéz volna megmondani, már akkor népi-e.)

Ezzel a finomabb célozgatással szemben feltűnik néhány részlet tudatos durvasága. A már elmondottakból érthető ez a férje halála után apácaéletet fogadó özvegy közismert történetében. Ellentétben az eredetivel, itt az asszony tanácsadása feltételül nem is kér mindjárt házasságot, hanem elég nyersen megnevezett próbát, s csak akkor akar paphoz menni, miután férje tetemével oly gyalázatosan elbánt s a próbát is megismételte; végül az ispán nem is öli meg, hanem a hónapok multával nyilvánvalóvá levő gyalázat a «nemes apátza asszonynak» bűnhődése. A *Tentamina* asszonya papot keres magának, mert az mindig az övé lehet, azonkívül a gyónás titkát nem is fecsegeti ki; a gyónást és ódozatot ezzel kapcsolatban csak a magyar átdolgozó emlegeti folytonosan, s ő teszi az asszonyt még hitványabbá azzal is, hogy ajándékot is remél a paptól.

Az is jellemző az átdolgozásra, hogy a rossz asszonyok hitványságát eredetijéhez képest még túlozza; ez is összeillik prédikatori felfogásával. A XVI. századi theologusok közül

pl. épen Franckot¹ kárhoztatta Luther ily hangú közmondás-magyarázataiért. De Heltai munkáiból is lehetne nem egy ily helyet idézni. A 87. meséhez p. o. csak ő toldja tanulságul az asszonyok bűnlajstromát, míg eredetijében csak a farkas magyarázza állhatatlanságukkal, hogy az anya nem adta oda neki gyermekét, miként ijesztésül ígérte. Ez a tanulság formájában is különösen hasonló a *Poncianus* előszavának végéhez is, záróverséhez is: a szidalmak halmaza után nem mulasztja el odavetni: «De ő közttec is külembőség vagyok. Mert a iamborát Salomon igen dicziri. Prouerb. 31.» — «Az iambora pedig Istennek ajándéka, Mint Salomon mondgya.» — «Nem mondom, hogy minnyájan olyanok, Maga sok közül kevesen az jók, Bölcz Salomon az olyant meg irta, A példa beszédekben megmondta...»

A *Poncianus*ban az *Amantes* asszonya sem hitvesi hűségből, hanem csak teste féltéséből választja a pénzszerzés módjául az udvarlók megölését; a *Puteus* asszonyának is több szeretője van stb. A rossz asszonyok ellen való prédikációk a legszenvedélyesebbek; Cleophas mester az eredetiben csak csodálatát fejezi ki, hogy a császár egy szóra elhitte felesége «vádlását»; a magyar általános ítélettel toldja meg: «holot Felségednek tudni kellene, hogy az Asszonyi állat egy órában száz hazugságokat tudjon gondolni, és annak felette három száz álnok tsalárdságokat».

A legtanulságosabb az *Inclusának* a jelzett szempontból való átalakítása; tartalmi tekintetben ez a legszabadabban átdolgozott részlet. A *Hét bölcs mesternek* ez az egyetlen példázata az európai változatokban is, amely egészen a felszavazott férj rovására mulattat, előlegezve a renaissance-novellák szellemét. A rászedés és házasságtörés bűnösségét vagy aljaságát az eredetiben legkevésbé sem érezteti, a tökéletes kópéság által szinte rokonszenvesnek tünteti fel a házasságtörőt a hiszékeny férj ellenében. A férj feltékenysége miatt toronyba zárt ifjú császárné is, a lovag is álomban látja először a másikat — ez is mintegy igazolása annak, hogy végzettszerűen egymásnak vannak rendelve s így nem bűnösök. A lovag véletlenül föltekintvén ismeri fel a toronyból kinéző császárnében az álmabeli asszonyt, s ettől kezdve tervszerű számítással szedi rá a férjet, még fölöslegesen is keresve az alkalmat, hogy újabb kalanddal csúffá tegye. A császárné, mikor először megy be hozzá a falba vágott nyíláson, noha ő is felismerte álma lovagját, kezdetben ellenkezik, csak fenyegetésre enged, s aztán is csak azért nem árulja el, mert fél a gyalázattól. Mikor már régi cinkosai egymásnak, a lovag meghívja a császárt lakomára, hogy az nejét az ő szeretőjeként lássa, de mivel a lakoma után mindjárt a toronyban találja, a fal

¹ Munkáinak Heltaira való hatásáról l. IK. 1984. 356—365. l.

erőssége miatt is megint csak azt higgye, hogy csak hasonlóság tévesztette meg. Mikor aztán megelégtik ezt a mulatságos játékot, befejezésül a legszörnyűbb komédiát játsztatják el a szegény férjjel: nemcsak engedélyt ad a lovagnak, hogy szeretőjét hazavigye, hanem kérésére ő maga adja össze őket a templomban, s elkísérvén a hajóra, maga inti saját feleségét, hogy mindig csak a lovagot szeresse.

A mi *Poncianus*unkban ebből a diadalmas kópéságból nagyon kevés marad, s előadása folytonosan érezteti a játék aljasságát, mégpedig, noha a császárné beszél el, elsősorban a nő részéről. Az eredeti elbeszélés szellemének frivolsága mindezzel eltűnik — ugyanakkor, amikor a szavakban itt-ott, épen az erkölcsprédikátor szenvedélyessége folytán, drasztikusabbá válik. Itt nincs szó a házasságtörést mintegy igazoló, megszépítő mesebeli álomról. Mikor a vitéz először kerül a torony alá, az asszony hívja magára figyelmét köhintéssel, majd egyik következő «mórálásakor» tisztességtelen gesztussal ad jelt, sőt cédulát is dob le neki, s ő oktatja ki, mit tegyen, hogy bejuthasson. Nem a vitéz hívja meg újabb megcsúfolás végett a királyt, hanem ez értesül a mulatságról, kíváncsiságból megy el, de a meglepettek mindjárt feltalálják magukat. A legbántóbb jelenet, az esketés, egészen elmarad, ellenben a királyné holmiját a jómadarak, hogy aljasságuk annál érezhetőbb legyen, a hajóra takarítják, mielőtt eltávoznak. A bűnös itt is inkább az asszony; azt is megváltoztatja az átdolgozó, hogy a vitéz a falat áttörő kőművest jutalom helyett megöli.

A reformátori-prédikátori szellemhez való áthasonítás mellett más tekintetben is megfigyelhető a magyar átdolgozáson, hogy itt más társadalmi réteg veszi át, teszi magáévá az európai változatokból erősen a lovagvilág emlékét őrző históriát — az, amelyhez Heltai is tartozott. A *Gaza* vitéze inkább a nagy «lakkások», mint a lovagi tornák miatt veszti el ismételten vagyonát, az *Inclusa*-beli sem vitézijátékon tünteti ki magát ismeretlenül, csak természetért fogadja fel a császár, mikor jelentkezik, s egy vadászat alkalmával teszi a távollevő hoptester helyébe. Csak az átdolgozásban foglalkoznak az asszonyok férjük távollétében varrással, himvarrással s ilyenkor az ablakon vagy a nyári házban ülve vonják magukra az arra járó férfiak figyelmét (*Amantes*, *Inclusa*). Talán kortörténeti oka van annak is, hogy az *Amantes* asszonya nem a kellő időpontban izen a vitézekért, hanem előre megbeszéli az órát, valamint annak, hogy a csaknem árulóvá váló gyűrűt a császár «első el háláskort» adta a királynénak; ez azért látszik jellemzőnek, mert a *Titus és Gisippus*ban is, a *Gismunda* bővebb szövegében is megvan ugyanez, holott sem Boccacciónál, sem Beroaldusnál nincs.

Külön figyelmet érdemel még az a *versezet*, amely a kötet végén a *história tanulságát* foglalja még *egyszer össze*:

Az Asszonyok tudom haragosznak,
És az nyomtatónak gonoszát mondnak
Ez Könyvetskének szép példájaért,
Kik mutattják benne az álnok vért.
Ők is Isten teremtet állati:
De általak az ürdegen igen vi,
Miért bűn által őket meg hatotta,
És minden álnokságra haytotta.
Melynek miat rakvák gonossággal,
Álnoksággal, minden családsággal.
Ezért pogány bölcsek őket hívják
Necessarium sebes malumnak¹.
Férfiak ha tőlők lehetnének,
Angyal szép életben lennének,
És miért hogy semmiképen nem lehet,
Mert az emberi nemzet nem vehet
Maradásra való szaporodást,
Hanemha rendel követik egymást,
Ezért *közessül* Asszonyállattal
Az férfiu, és nagy nyavallat vall.
Mérget kégyót kebelében tartya,
Melly ötet játszatattya és rágya.
Elméje változik egy órában
Százszor, de *mindenkör* ravaszságban.
Hamar szeret, de *hamarab* gyűlöl,
Sőt *kövés* adomány *ért hátra* döl,
Sem Istennel, sem ő tisztelességgel
Nem gondol, jádzik az ő végével.

És noha forog az *undokságban*,
Azért igen jámbor ő, azt *mondgya*:
Nagy sirással urát igen csallya
És nyavallyást tétova *jargallya*.
Mert mindenkoron kész a sírásra,
Miképpen az ebb *hudozásra*.
Nem mondom hogy minnyájan

[ollyanok,
Maga sok közzül kevesen az jók.
Bölcz Salomon az ollyant meg irta,
A példa beszédekben meg mondta.
Ki azért ollyannak találatik,
Mélto az jámbornak mondattatik,
De mellyben ninesenek ez jószágok,
Sem arany, sem gyöngy, drága

[kamoka
Sem bárson, sem him, sem veres *sarja*
Sem arany kössentyük, gyűrű és lántz
Sem parta öv, sem a *szép forgó tánz*.
Pontius császárnének elég volt,
Azért k... módra rutul meg holt.
Szüléktől vagyon ház, jószág, marha,
Jámbor asszonyt csak az Isten adgya²,
Kit pedig aval meg ajándékoz,
Annak bizony nagy drága *kénczet* hoz.
Az ki pedig az más felében tart,
Ugy jár az, mind Poncius Caszár járt
Ki től meg ójan az kegyes Isten,
Ki legyen velünk, mind *kövül* s mind
[sen.

A szókincesen és helyesírási csökevényeken (l. a kiemelt szavakat), valamint a prédikátori hangon és a bibliaidézésen (Bölcz Salomon!) kívül — ez mind épűgy jellemző erre, mint magának a *históriának* az átdolgozására és az ajánlásra — van e *versezetnek* egy külön sajátsága, amely ugyancsak valószínűvé teszi, hogy kezdettől fogva tartozéka volt a magyar népkönyvnek s azzal együtt Heltai fabrikálta, t. i. tökéletlen ritmusú tizes versformája. Ugyanilyenben fordította Heltai a Spangenbergnél talált rimes prózát. (Ott néhány sornak még a szótag-száma is eltérő, de az alaptípus kétségtelenül tizes: «Nem gondol senki bölcseségével... Hol van Plato, hol van Porphyrius...») Ez pedig ama latin kérdések formájával egyezik, amelyeket Szilády Áron Heltai verséhez párhuzamul közölt

¹ Az «Es ist nichts über einböß weib. Foemina nihil pestilentius» mondásnak valószínűleg Franck Sebestyéntől eredő magyarázatában is ott áll a rendkívül elterjedt frankfurti közmondásgyűjteményekben a Menander-féle mondás, filozófusoknak tulajdonítva: «Die Philosophi haben die weiber *Necessarium malum*, das ist, ein nützig übel geneñt.» (A *Sprichwörter* 1552-i kiadásának 105. lapján.)

² Példabeszédek, 19. 14.

(RMKT VI. 329.), mielőtt a német szöveget megtalálta; ez arra mutat, hogy Heltai mégis ismerhette a latin változatot is.

Van végül maguknak a lőcsei kiadványoknak szövegén kívül más egészen frappáns bizonyossága is annak, hogy legkésőbb az 1570-es évek közepéig ki kellett kerülnie a Heltai-féle nyomdából a hét böles mester története egy magyar kiadásának, mégpedig olyannak, amely épen a frankfurti német változaton alapult. A XVI. századi német kiadások forgatása közben u. i. meglepetve ismertem rá több metszeten olyanokra, amelyek régi ismerősök különféle kolozsvári nyomtatványokból. A *Die sieben weisen Meister* 1565-ben megjelent frankfurti kiadása hat metszetének¹ mását ismerem a kolozsvári nyomdának különböző tárgyú s igen különböző időből, Heltainé, ifjabb Heltai Gáspár és Abrugi György vezetése idejéből (1577—1636) való népszerű nyomtatványairól: 1. Szegedi Veres Gáspár széphistóriájának (1578) címlapjáról az akasztásra vitt és a soron levő böles mester beavatkozását ábrázoló metszetet, amely a frankfurti népkönyvnek ugyancsak címképe is; 2. Bogáti Fazekas Miklós: *Szép história az tökéletes asszonyállatokról* (1577) címlapjáról és a verses *Fortunatus* harmadik részéből azt a lakomát ábrázoló metszetet, amely az 1565-i kiadás első szövegképe is, eredetileg bizonyára az *Inclusa* illusztrációja, s még egy harmadik helyen is felhasználták; 3. a *Fortunatus* negyedik részéből és a *Vitéz Franciskó* 1601-i kiadásának címlapjáról az eredetileg Pontianusnak fiával való találkozását ábrázoló metszetet; 4. Illyefalvi *Jephtájának* 1590-i és 1597-i, Csáktornyai *Ajax és Ulissesének* 1592-i és Hunyadi Ferenc trójai históriájának 1631-i kiadásáról a *Canis* illusztrációját; 5. Szentmártoni B. János: *Az tékozló fiúnak históriája* (1636) címlapjáról (a függelékül közölt *Az vasról való énekhez* illik) a *Gazdát*; 6. Bogáti Fazekas: *Aspasia asszony dolga* (1591) címlapjáról a *Vaticiniumét*. Egyiket-másikat annyira a tárgyhoz nem illő vonatkozásban használták fel, hogy ezért sem gondolható más, mint hogy a nyomdának már korábban birtokában volt dúcokat használtak fel újra. Hogy e dúcokhoz nem véletlenül jutottak, hanem hogy külön a nyomda számára készítették el, az világos a frankfurti metszetekkel való összehasonlításból, kivált abból, hogy a kolozsvári metszetek, kivéve a 4-et, az eredetinek tükröképét adják², vagyis kész nyomtatványokról kezdetleges technikával átrajzolt-átvésett és nem készen megszerzett dúcaik

¹ Kettő kivételével még az 1554-ben Gülfferich Hermannál, a német népkönyvek úgyszólván végleges alakját megteremtő frankfurti üzem alapítójánál megjelent első nyolcadrét kiadás számára készültek, részben korábbi kiadások nagyobb alakú metszetei nyomán.

² Egyéb apró eltérések részben a magyar grafikus technikájának eltérő voltából adódnak, részben ízlés- és milieu-különbségből eredő önállósodás jelei (háttér, ruházat, fegyverzet stb.).

voltak. Heltaiék tehát maguk készítették el a frankfurti népkönyvben talált metszetekről új dúcokat: ezt pedig így sorozatosan másért nem tehették, mint azonos tárgyú könyv illusztrálására; efféle népszerű kiadványai pedig a Heltai-nyomdának csak magyar nyelven voltak. Tehát az illusztrációk vándorlása is bizonyítja, hogy a Heltai-nyomdának volt már 1577 előtt magyar *Poncianusa*. Arra, hogy ennek átdolgozója nem maga Heltai volt, hanem olyan valaki, aki egészen az ő nyelvét, stílusát, gondolkodását örökölte — bármennyi titok veszi is még körül a Heltai-féle nyomda és kiadóvállalat történetét — nem tudok gondolni.

Mikor foglalkozhatott Heltai a *Poncianus* átdolgozásával? Erre a kérdésre, ha csak könyvnyomtató tevékenységének egészét vesszük is szemügyre, annyit nyomban megállapíthatunk, hogy 1566 után. Könyvnyomtató tevékenységének célja eredetileg a magyar biblia kibocsátása volt és általában az, hogy a magyarságot a protestantizmusnak Erdélyben való megerősítéséhez szükséges könyvekkel ellássa. Talán azért sem tudott megférni Hofgreffel, mert ez hamarabb fölismervén a helyzet nehézségeit, a nyomda jövedelmezőségét másféle kiadványokkal vagy megrendelések elfogadásával is biztosítani igyekezett. Mikor Heltai 1559-ben egyedül kezdi a nyomdát vezetni, a nyomda hosszú szünetelését az együttműködés lehetetlenségével okolván meg, hozzáteszi: «Nec sine singulari commotione supputo sex annorum curriculum, quod praeter insignem aliquam utilitatem Ecclesiae elapsum est.» S ettől kezdve 1566-ig egyetlen céhszabályon kívül, amely neve jelzése nélkül jelent meg, ismét nem is készült a kolozsvári nyomdában más magyar könyv, mint agenda, zsoltár, *Ujtestamentum* és a Biblia második része. 1566-ban — nagy belső vívódásai idején, mikor maga sem tudja, melyik vallási irányhoz csatlakozzék, s ingadozásában nem is lép szószékre — jelenik meg aztán első egészen világi természetű munkája, a *Száz fabula*; de még ez is Luther és Melancthon szellemében, sőt népnevelő programjuk értelmében készült olvasmány s még inkább azzá válik Heltai-féle formájában, a prédikációvá szélesedő tanulságokkal. Ki is emeli az esetleges kicsinylők ellenében, hogy ezekért a szép és hasznos tanulságokért gyűjtötte egybe a fabulákat. Ezután 1569-ig egyetlen magyar kiadványa sem maradt, majd két évig csupa vitairat következik, 1571 után azonban csakis egészen világi kiadványai vannak. Mikor 1574-ben a históriás énekek gyűjteményét közrebocsátja, ugyanolyan, az Istentől rendelt akadályokat emlegető sorokkal mentegetődzik, mint a *Poncianus* ajánlása. Hogy a nyomdát foglalkoztathassa s talán hogy a maga és családja megélhetését, jólétét a változott időben, melyben papi működésének nincs is nyoma, biztosítsa: olyan munkára kényszerült, mint

amiért Hofgreffel nem tudott megférti. (A Hofgreff-féle időszak egyetlen nagyobb alkotása éppen Tinódi *Chronica*ja!) A Heltai-tól emlegetett akadályok lehettek részben anyagi természetűek, az érdeklődésben beállott változásból eredők is. De minthogy többé semmi vallási természetű munkát nem nyomtat s nem is céloz arra, hogy a kelendőbb munkákból szerzett pénzen inkább folytathatja istenes munkáját is, másféle éppen akkor, «kiváltképpen mostan,» kényszerítő akadályra is kell gondolni. Ez nyilván az erdélyi viszonyoknak a protestantizmusra, de kivált Dávid Ferenc híveire és társaira kedvezőtlen fordulata, közvetlenül Báthory István 1571. szept. 17-i rendelete, amellyel a meggyesi gyűlésnek az újabb eretnokségek meggátlására hozott határozatára hivatkozva, jószágvesztés terhe alatt előzetes cenzúrát rendel el. Heltai utolsó két vallási tárgyú nyomtatványának, Dávid Ferenc két vitairatának ajánlása az interregnum idején kelt, a legutolsó, latinnyelvű pedig nyilván csak egészen röviddel az említett rendelet előtt készült: a szeptember 20-ára kitűzött vásárhelyi unitárius zsinat meghívója. Dávid írásait már azért nyomatta Heltai, mert Báthory nyomban trónralépte után megszüntette udvari papságát és megszüntette a gyulafehérvári nyomda unitárius jellegét, amely addigi munkáit nyomtatta. A cenzúrára vonatkozó rendelet közvetlen célja ezután éppen Heltai megfékezése lehetett: annál természetesebb, hogy a külön figyelt kolozsvári nyomda ezután nem nyomathatott vallási tárgyú munkákat, hiszen még a bibliafordítás köteteinek bevezetésében sem kerülhetett el kényesebb kérdéseket, és ha a rendelet eredetileg csak további újítás meggátlását emlegette is, a reformáció szellemének semmiféle alkotása számára sem remélhetett jót Heltai; a bibliai históriák és zsoltárok esetében talán próbát is tett, mielőtt kiadásukról lemondott. (E tervnek és az ú. n. Hofgreff-féle énekeskönyvnek, valamint Bornemisziának viszonya még alapos vizsgálatra szorul.)

Így lett az «istenes vén ember» egészen a közönség izlését szolgáló könyvnyomtató akkor, mikor semmi áldozat árán sem tudta volna tovább végezni eredetileg vállalt feladatát. Most már csak a moralizációval igyekszik annyira-amennyire maga előtt is, mások előtt is igazolni, hogy azért most sem végez haszontalan munkát, s így válik azok elődjévé, akik a tanulság címén mindent igazolni tudnak. E mellett a gyanút nem keltő kiadványokban is felhasználja itt-ott az alkalmat hitelveinek legalább gúnyolódás által való éreztetésére. Nincs benne semmi csodálatos, hogy az érdeklődést kielégíteni törekedvén, eljut a világirodalomnak — s legkivált éppen akkoriban — Görres és mások szerint a biblián kívül legelterjedtebb könyvéhez, a hét bölcs mester történetéhez is.

A *Poncianust* tehát legvalószínűbben 1571 és 1574 közt

fordíthatta Heltai, abban az időben, amelyben legfőbb terjesztőjévé lett a népszerű profán irodalomnak; ezt hagyja özvegyére és fiára örökségül. Hogy a Heltai-nyomda egyéb, névtelenül és pontosan meg nem határozott időben megjelent szépprózai termékeiben mennyi része volt neki magának, ezek után megérdemelne alaposabb vizsgálatot.

*

Nem hiába volt a kolozsvári *Poncianus* elevenebb, izesebb a bécsinél, amelyen oly nagyon érezhető, hogy fordítás — bár sokat emlegetett nehezességében része van az idegen nyomda szörnyű interpunctiójának is. Míg ez a főúri menyegzőre nászajándékkul felajánlott első kiadás után, úgy látszik, senkinek sem kellett többé, amaz kb. egy évszázad folyamán legalább ötször jelent meg, legsűrűbben minden régi magyar szépprózai könyv közül; így ez tekintendő igazán a magyar nép *Poncianusának*, *Hét bölcs mesterének*.

De a XVII. századdal sem zárult le ennek a magyar népkönyvnek az élete. Több mint egy évszázaddal az utolsó ismert löcsei kiadás után egy magyar író fölfedezte egy rongyos példányát s ő is, baráti köre is oly gyönyörűségét lelte benne, hogy rávette Weber Simon Péter könyvnyomtatót, hogy adja ki újra. Sajtó alá is rendezte; eleinte nyelvi tekintetben modernizálni akarta, később azonban, nyilván egy műveltebb, jobb érzékű író társa tanácsára, nagyrészt változatlan szöveggel adta. Címe: *Pontziánus római tsászár fijának Dióklétziánusnak neveltetéséről és Mostoha Annyának álnoksága miatt történetek Viszontagságairól való história*, mellyben a Római hét Böltsek szép példa beszédei is meg-irattak, és mitsoda sok próbák után lett Dióklétziánus Attyának Örököse, az-is szépen fel-jegyeztetett. Most újra egy régi, és szakadozott nyomtatásból le-irattatott, és közre botsátatott. Pozsonyban, és Komáromban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. *Elöljáró beszédet* is írt hozzá s abban a maga mondanivalójába beleolvasztotta a tanulságoknak a régi ajánlásban talált fejtegetését, megbővítve, átcsoportosítva s többé-kevésbé átfogalmazva. Ez az előszó a népkönyv élettörténetére s az 1790 körüli idők irodalmi viszonyaira, közízlésére és hagyománymentő törekvéseire egyaránt jellemző.

Kiadói eljárását is csaknem teljesen jellemzi ez az *Elöljáró beszéd*. A könyv legnagyobb részében csak az egészen elavult szavakat cseréli ki, amint ez már a löcsei kiadások során is megkezdődött, (van nem egy olyan hely is, amelyet félreért, így az »elhánya a csépet» nála »e. a tzipét»; ez talán arra mutat, hogy az ismeretlen kolozsvári kiadás volt előtte, amely a cs-t cz-vel jelölte!); az elejét azonban, nyilván a jó tanács vétele előtt nyelvi tekintetben alaposabban modernizálta,

sokszor elrontotta. Vannak végül oly részletek, ahol az eredeti példány szakadozottsága miatt egészen újra fogalmazott egyes mondatokat és mondatdarabkákat, legtöbbször a könyv legvégén, mégpedig nyilván valamely újabb német változat alapján; a keresztények üldözéséről és Diocletianus haláláról szóló befejezés nála hiányzik. Egyes fejezeteknek a régi kiadásokban nincs címe, mert a régi német kiadásokban tulajdonképpen egyáltalán nem címek voltak, hanem «Hie» szóval kezdődő képfeliratok tagolták részekre; ahol a régi magyar kiadásban ily felirat állt, azt az új kiadó mind külön fejezetnek vette — így lett a régi kiadások 36 részéből a császárfi példázatának részeire való bontása és a befejezés különválasztása folytán 40. Van változtatásainak még egy szempontja, amelyről nem ad számot az előbeszédben: a cenzúrára való tekintet. A régi népkönyv legerősebb kifejezéseit következetesen enyhíti (pl. a hűtlen özvegy csak annyit mond tanácsa feltételül: «Ha tudnám, hogy érzékeny szívvel szeretnél engemet»), kivált ha vallási szempontból tiszteletlenek (pl. «elhozom tőle az ódozatot» h. «megnyerem tőle kívánságomat» — mondja a papról a kikapós menyecske). Sőt még politikai szempontból aggályos hely is akadt: ahol Galenus a «magyari király» kívánságára gyógyítja meg a törvénytelenségét megállapító diagnosis alapján a királyfit; e helyett lengyel királyról szól.

*

Hadd álljon itt végül a népkönyv magyarországi sorsának további részletezése helyett a *Hét bölcs mester* eddig ismert magyar változatainak jegyzéke:

1. *Poncianus császár históriája*. Kolozsvár, valószínűleg 1571 és 1574 közt. (Heltai valamelyik frankfurti, legvalószínűbben az 1565- vagy 1570-i kiadás alapján.)

2. *Poncianus históriája*. Bécs, 1573. (Az is lehet, hogy ez jelent meg előbb, s talán Heltai tudott is róla.)

3—6. = az 1. számú új kiadásai, Lőcse, 1633., 1657., 1676., 1679.

7. *Pontziánus római császár fiának, Dioklétziánusnak históriája*, Pozsony és Komárom, 1790 körül. (Valamelyik kolozsvári vagy lőcsei kiadásból, de kis részben újabb német kiadás figyelembevételével.)

8. Elek Ferenc: *A hét bölcsnek könyve*. Debrecen, Telegdi, 1870. (Talán ugyancsak a Heltai-félenek leszármazottja, esetleg az előbbi közvetítésével. Budapesti könyvtárakban nincs meg.)

9. Döme Pál: *A hét bölcs mester története*, (a Méhner-féle *Mulattató és hasznos olvasmányokban*) 1898? (Ez évben vették föl a múzeumi növedéknaplóba; a következőknél is az ottani évszámot jelzem.) A német népkönyv Marbach-féle tudakos átdolgozásának valamely kiadásán alapul; itt a bölcs mesterek nem rómaiak, hanem Athénból jönnek a császár hívására s oda viszik a fiút; az Amici-beli császár nem Cyrus, hanem Titus, mint más szövegekben is; Galenus gyógymódját azzal magyarázza, hogy természetes

apjának hazájában tehénhúst esznek; *Gaza* Herodotosnak Rhampsinitosról szóló elbeszélése szerint alakult át stb.¹

10—12. Lajos Diák (valószínűleg a kiadó, Bálint Lajos): *A hét bölcs mester*. 1905? ny. Krausz S. és társa. — 1907? és 1911? ny. Kálmán M. és társa. A ponyva hanyatlásának legvégső fokát mutatja a következővel együtt. Terjedelme, mint az utolsó ponyvanyomtatványok nagy részéé, csak két ív; csak Bancillas mondja el példázatát részletesebben, Lentulus egy a többtől egészen eltérő röviden, Katórol megemlíti, hogy ő is mond egyet, a többiről azt sem, az utolsó meg csak sír; a császárné nem példálódzik, hanem csak panaszkodik. Diocletianus csak a *Vaticiniumot* mondja el: mindenben leginkább a *Gesta Romanorum* egyes szerkezeteibe fölvetett rövid változathoz áll legközelebb. De Lajos diák nem éri be ennyivel: hogy a kétívnyi keretet kitöltse s abban közönsége mindennemű igényét kielégítse, megtoldja tündéri és hősi (szabadságharc) elemekkel: a mesterek haláluk előtt figyelmeztetik az ifjú császárt, vigyázzon nejeire; a kivégzett mostoha csakugyan elragadja, de a férj kimentí Barlangvárból s megsemmisíti a kígyóalakba bujt mostohát. Végül Poncianusnak és országának P. (nyilván összezavarja fiával) hősiessége ellenére történt pusztulását adja elő, s azzal végzi, hogy a hű szolga, aki előre figyelmeztette urát az árulásra, kihúzza ura szívéből a tört, a magáéba döfi. «Ott találták meg később a két hőst egymás mellett holtan s nagy részvét mellett temették el, de a birodalom örökre elveszett.»

13. *A hét bölcs mester* vagy miként hurezoltatta Poncianus római császár fiát Dioklecianust hétszer az akasztófához.... (Magyar mesék és ifjusági olvasmányok könyvtára. 21. szám, kiadja Biró Albert. 1905.) Ez is két ívnyi, a mestereknek nagyrészt történeti görög bölcsnek nevét adja, egyébként a keretet nagyjából a legelterjedtebb európai változatokkal egyezően beszéli el, a példázatokat azonban egész röviden s az első kivételével legtöbb helyett új, egyszerű életviszonyokból vetteket; kevésbé tolagodóan, mint az előbbi, ez is számol közönségének érdeklődésével és ismereteivel is, így beszűr egy célzást Mátyás király és a cinkotai kántor esetére.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ V. ö. Murko, M. *Beiträge zur Textgeschichte der sieben Weisen*. Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte V. 1892. és *Die Geschichte der sieben Weisen bei den Slaven*. Sitzungsberichte, Wien 1890. (Megemlítem még, hogy több *Sedem mudrych majstrow* és hasonló című hazai tót változat is van, amelyekről Murko nem szól; alighanem mindegyikük kapcsolatban van magyar változatokkal, egyikük kétségtelenül a Döme-félével; ez is Méhner kiadványa, ugyanazok az illusztrációi is, csak elhagyja az ifjú császár elbeszélését.

VAJDA JÁNOS «ILDIKÓ»-JA.

Vajda János írói arcképéből mindmáig hiányzik egy vonás: a drámaíróé. Irodalomtörténetünk ugyan számontartotta egyetlen színi alkotását, az *Ilidikót*¹, de nem foglalkozott vele bővebben. Bayer József drámatörténete beiktatja a Nemzeti Színház műsorából adott kimutatásba, de másutt meg sem említi; Vajda életrajzírói egy-egy mellékmondatban végeznek vele, költészetének méltatói még ennyi figyelemben sem részesítik.

A kutatást mindenesetre megnehezíti az a körülmény, hogy a dráma nem jelent meg nyomtatásban. Költőnk szigorú kritikusa volt önmagának,² s úgy látszik, az *Ilidikót* sem kívánta az utókorra hagyni. Eredeti kézírata elkallódott, s a drámának ma már csak két sugópéldánya ismeretes. Az egyiket, a pesti előadás cenzúrai példányát, a Nemzeti Színház könyvtára őrzi; a másik is cenzúrázott szöveg s a Széchenyi Könyvtár kéziratárában található. (Quart. Hung. 2623.)³ Ugyancsak itt van meg (Quart. Hung. 2372.) a pesti sugókönyvnek az a gépirásos másolata, amelyet Pásztor Árpád, a *Gina és Rozamundának*, Vajda regényes életrajzának szerzője készíttetett és ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak.⁴

Egyébként a második, az állítólagos kolozsvári sugókönyv is másolata a pestinek. Már nem tartalmazza azonban a cenzortól, Vajdától és a rendezőtől az eredeti példányban eszközölt törléseket, s így szövege valamivel rövidebb.⁵ Érdekes

¹ V. ö. Kéký Lajos: *V. J.* 1927. 27. l. (Irodört. Füz. 24.)

² Rubinyi Mózes: *V. J.* 1922. 27. l.

³ A katalógus szerint a dráma kolozsvári előadása (1857. márc. 28.) számára készült. Két körülmény azonban vitássá teszi ezt az adatot. Először is a cenzori engedélyezés 1858. márc. 27-én, tehát kerek egy esztendővel az előadás után kelt. Másodszor az engedélyt Nagyváradon adták ki. Mivel Nagyvárad és Kolozsvár a Bach-korszakban teljesen külön közigazgatási kerülethez tartoztak (Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon*. I. köt. 1922. 138—141. és 218. l.), a nagyvárad rendőrhatalom hatásköre nem terjedhetett ki erdélyi színi előadásokra. Arról viszont nincs tudomásunk, hogy a drámát Nagyváradon vagy a kerületéhez tartozó valamelyik kisebb városban előadták. Lehetséges, hogy egy szintársulat az engedélyt valóban megszerezte, de az előadás elmaradt.

⁴ V. ö. IK. 1927. 286. l. és Kéký: id. m. 31. l.

⁵ A cenzor veres ceruzájának munkája minden nehézség nélkül felismerhető. A megjegyzések kortörténeti érdekességűek. Pásztor közli is őket regényének 146. lapján. A másik két kéztől származó javítások szerzőségét is Pásztor tisztázta a gépirásos másolat lapszéli jegyzeteiben. Ő mindenesetre jól ismerte Vajda kézírását, s így megállapításait elfogadhatjuk. Vajda javításai stílusir természetűek, a többi egyszerű rövidítés. Az persze képtelenség, hogy a rendező «valószínűleg» Fánecsy volt — Fánecsy Lajos 1854-ben meghalt.

azonkívül, hogy ez a változat a fővárosival szemben az 5-ik laptól kezdve (I. felv. 2. jel.) minden átmenet nélkül folyó beszéd módjára közli az eredetileg verssorokba tördelt szöveget. De mind a szavak alakja, mind a szórend pontosan egybevág a két változatban, s így a formai különbség valószínűleg a másoló kényelmére vagy korlátoltságára vezethető vissza.

Az «eredeti történeti szomorújáték 5 felvonásban» cselekvénye a következő:

I. Főter Mantuában. Balra sátor. Két hún testőr, Harám és Durád beszélgetnek. A nép körmenetben könyörög Istenhez, hogy mentse meg Attila haragjától. A fellépő Ildikó csatlakozik a menethez. Durád elbeszéli Ildikó történetét: Gondikár burgundi király leánya; tündöklő szépsége feltűnt Attilának s túszként magánál tartotta. Attila két szövetséges királyának, Ardariknak és Valamirnak párbeszéde után visszatér Ildikó. Helyzetén, a húnok hősiességén, a keresztények gyávaságán gondolkodik. Fellép Walther, Ildikó egykori jegyese, aquitán királyfi. Ildikó megveti, mert meghódolt Attilának. De Walther csak azért állt be a hún seregbe, hogy Ildikó közelében maradhasson. Forró szavakban vallja meg szerelmét s rá akarja venni Ildikót, hogy szökjenek meg. Ildikót megghatja Walther hűsége. Megjelenik Attila; haditanács után Róma ellen indítja táborát. Walthert egy sereg élén a Kaukázusba küldi, de Walther kitér a kitüntető megbízás elől. Ez felkelti Attila gyanúját. A felvonást bezáró párbeszéd során Attila női sorába akarja venni Ildikót, de Ildikó visszautasítja.

II. Kert. Ildikó küszködik lelkiismeretével. Nem akar Attila ágyasa lenni, de bámulja a hún király nagyságát. Holt atyja emléke viszont bosszúra tüzei. Walther beront és siettet a szökést. Attila kihallgatja őket, Walthert elfogatja s Ildikó szemeláttára kőpadra vonja, mert tudni akarja, hogy Ildikó szereti-e az aquitán királyfit. De Ildikónak van ereje elfojtani érzését. Mikor egyedül marad, nevelője, Julián pap lép fel. Rettentő képet fest a kereszténység pusztulásáról. Szavainak hatására Ildikó elhatározza, hogy feláldozza magát. Julián: «Szentek közé számítanánk!» Ildikó: «De Walther elítél!»

III. Sátor a Campus Ambulaeuson. Attila egyre jobban megszereti Ildikót. Kedvéért lemond többi rabnőjéről. Ildikót ez meglepi. «Valóban felténi kezdem magam.» Walther szabadon bocsátását kéri. Attila: «Szabad lesz, — menyegzőnk éjjele után.» Leó pápa fényes kíséretben járul Attila elé. Attila sokáig habozik s csak akkor kegyelmez meg Rómának, amikor Ildikó fejbiccentéssel tudtára adja, hogy övé lesz.

IV. Attila szállása Hunniában. Készület a menyegzőre. Ildikó elhatározza, hogy végez Attilával. Ráveszi a királyt, hogy Ellákot zárja ki az utódlásból. Ez nagy elégtelenséget kelt a húnok körében. Csáth vezér Waltherhez küldi társát, Berét: szítsa fel a királyfi féltékenységét s beszélje rá, hogy ölje meg hűtlen kedvesét.

Változás. Walther börtöne. Walthert marcangolja a féltékenység. Bere meghozza Attila nászának hírért. Walther azt hiszi, hogy Ildikó már ágyas. S mikor Ildikó megjelenik a börtönben, hogy kiszabadítsa és megszökjk vele, eltaszítja magától. Ez a visszautasítás végkép megérleli Ildikó elhatározását.

V. Terem. Ünnepi lakoma, karének, tánc. Mindenki kedvetlen; rossz hírek érkeznek: a bizánci császár megtagadta az adófizetést, lázadások stb. Attila elbocsátja vendégeit. Hirtelen megjelenik Sorva jósnő; Julián «üzenetét» hozza Ildikónak. Ez tudja kötelességét. Mikor Attila a hálóterembe távozik, Ildikó rövid habozás után követi és megöli. A haldokló kitántorog s nyílt színen leheli ki lelkét. Ildikó megmérgezi magát. Walther dúltan jön — felismeri a helyzetet s leborul a haldokló hősnő előtt. Az ajtót betörik, a hűnök megrendülten állnak. Ellák és Csaba már civódnak. Csáth: «Oh vége, vége a hún birodalomnak!»

Láthatjuk, hogy Vajda a drámai összeütközés elképzelésében és a cselekvény felépítésében a hagyomány kitaposott útján haladt. Az *Ildikó* a szerelem és kötelesség tragédiája s mint ilyen szinte sablonos. Rokonsága az *Irenével* pl. első pillanatra feltűnik. Valószínű azonban, hogy Vajda képzeletére nem Kisfaludy Károly drámája hatott, noha ismerhette, hanem Hebbel Frigyes *Judithja*. A két dráma hasonlóságát az egykorú színírálatok kivétel nélkül megemlítik.¹ A kapcsolat nemcsak a mese hasonlóságában, hanem a hősnő jellemének felfogásában is kimutatható. A zsarnokkal szemben Ildikó is, akárcsak Holofernes legyőzője, gyűlölet és szerelem között ingadozik. Vajdánál mindenesetre kevésbé határozottan — Hebbelnél tulajdonképpen ez a tragédia magja — de a régebbi női mártirokkal szemben Ildikóban is az a modern, hogy az ellenséget nem feltétlenül gyűlöli. «Valóban lelke sokkal magasabb, mint gondolám...» — mondja Attiláról már az I. felvonás végén. S közvetlenül a gyilkosság előtt megvallja:

...azt hívé, édes lesz a
Bosszú — most érzem, fájni fog!
Nem fog neked úgy fájni — Etele
A tör, mint énnekem!

S a tett után:

Tudnék lehelni lelket Etelebe,
Tenném e pillanatban.

A két dráma kapcsolatát színrekerülésük időpontja is valószínűvé teszi. Hebbel *Judithját* 1856. szept. 15-én mutatta be a Nemzeti Színház, s Vajda János figyelmét erősen megragadta a dráma. A Magyar Sajtóban rendkívül megleghangú ismertetést írt róla;² kiemeli, hogy «a drámai felfogás helyesége abban áll, hogy Judithnak — jelleménél fogva — végre

¹ Leghatározottabban a Divatesarnok —yy— jegyű kritikusa («Az Ildikó Hebbel *Judithjához* annyira hasonlít, miszerint egyiket látva: mindig eszünkbe fog jutni a másik.» 1857. márc. 15.) és Salamon Ferenc, aki «Judith-tal egy bordából szőtt egyéniségnek» mondja a burgundi királyleányt. Bpesti Hírlap, 1857. febr. 15.

² 1856. szept. 21.

Holofernesbe kell szeretni s azt mégis elirtani egy magasabb érdekből, mint emberi önzése súgja» és «szebben, igazabban e két rendkívüli jellemet nem lehet felfogni.» Nem sokkal utána hozzáfoghatott az *Ildikó* írásához,¹ s október folyamán már be is nyújtotta a színháznak, mert a *Hölgyfutár* «hírhangja» 1856. nov. 12-én jelenti: «Vajda János fiatal költőtől a drámabíráló választmány egy Ildikó c. történeti drámát fogadott el.» A kézirat 1857. jan. 1-én «adatott cs. kir. rendőri vizsgálatra», s ugyanekkor megkezdődtek a próbák is.² A darabot, 13 cenzori változtatással, jan. 16-án engedélyezték. A bemutatót eredetileg febr. 4-re tervezték³ — végül is 1857. febr. 13-án tartották meg.

Hebbel *Judithja* az *Ildikó* keletkezésének azonban csak egyik mozzanata volt. Vajda képzeletét Attila alakja is foglalkoztathatta. A nagy hún királyról az 50-es években sok szó esett. Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc értekezésein, Szabó Károly, Jászay Pál, Kriza János közlésein, Ipolyi Arnold *Magyar mythológiáján* kívül elsősorban Thierry Amadée kutatásai keltették fel íróink figyelmét a húnok történelme iránt.⁴ Vajda János mint ujságíró állandó figyelemmel kísérte szellemi életünket, s így jól ismerte ezeket a dolgozatokat, amelyek ihletői is, forrásai is voltak.

Thierrynél együttvan az *Ildikó* nyersanyagának legnagyobb része, elsősorban mindaz, ami a hősnőre vonatkozik. A francia történettudós beszéli el, hogy a «csudaszép» Ildikó burgundi királyleány volt; Attila megölette rokonait, hogy kincseiket elzsákmányolhassa. (Attila kincsszomja, mint az Ildikóval történt találkozás oka, előfordul Durád elbeszélésében az I. felvonásban.) Később Ildikó ölte meg a nászéjtszakán egy tördféssel Attilát — így állt bosszút rokonaiért. Thierrynél megtalálhatjuk a dráma többi személyét is (Csáth, Bere, Gondikár, Valamir, Ardarik stb.), még azt a druida jósnőt is, akiből Vajdánál Sorva lett.⁵ Thierryre vall, hogy csak nála találkozzunk Julianus chartres-i püspökkel (Vajdánál eredetileg «római pap»; a cenzúra csinált belőle nevelőt) és a Campus Ambulaeus táborhely említésével.

De Vajda más forrást is használt. Thierry kutatásainak 1855-ben magyarul megjelent részletében (*Attila. Történeti beszély*. Fordította Szabó Károly) egyáltalán nem szerepel Walther. S az Attiláról szóló német mondáknak az aquitán királyfira vonatkozó része, amelyet Szabó Károly a Családi Lapok 1855-i

¹ Jókai Mór szerint 9 nap alatt készítette. Vasárnapi Ujság 1857. febr. 22.

² Hölgyfutár, 1857. jan. 2.

³ U. o. 1857. jan. 19.

⁴ V. ö. Arany hún-trilógiájának keletkezésével. Voinovich Géza: *Arany János*. II. köt. 1931. 160 és k. l.

⁵ Ez a név Vörösmartyra emlékeztet: *Sorvatag a Salamonban*.

évfolyamában közölt, csak annyit mond, hogy Walther Ildikó jegyese volt, s együtt szöktek meg Attila udvarából. Azt a mozzanatot, hogy Walther Attila egy sereg élén a Kaukázusba küldi, de a királyfi visszautasítja a megbízást, Vajda ekkor még csak a *Revue des deux Mondes* 1852-i évfolyamában vagy Fessler A. I. *Attila* (Pest, 1811.) c. művében olvashatta. A két feltevés közül az utóbbi a valószínűbb, mert épen Fessler foglalkozik részletesen Attila szerelmével Ildikó iránt, s ugyancsak nála találkozunk azzal a gondolattal, hogy Ildikó volt «ama nagy eszköz, mely által a véghetetlen Isten Attila életének véget vetni akart.» (218. l.) S ennél az idézetnél csak néhány sorral előbb találhatjuk azt az adatot, hogy Marcianus bizánci császár megtagadta az adót — ezt is felhasználta Vajda az V. felvonásban, a nászéjtszaka előtti vészujjoló hangulat ecsetelésére. Mindez a mellett szól, hogy Vajda Thierry mellett a népszerű Fesslert is felhasználta forrásul.

Volt azonban Vajdának még egy harmadik ihlető élménye is: szerelme. Hebbel a drámai felépítés alapját, **Thierry** és Fessler a szükséges nyersanyagot szolgáltatták — az események csomózásában, a részletek kidolgozásában s főleg a mű hangulati színezésében Vajda szubjektívizmusa érvényesült. A szomorújáték Ildikó keresztényi áldozatát ábrázolja, de a burgundi királylány történetével párhuzamosan fejlődik s bizonyolódik Walther reménytelen szerelme. Így lesz az *Ildikó* kettős dráma hordozója. Walther szerelme nemcsak egyik rúgója Ildikó elhatározásának, hanem külön, önálló történet, amely gazdag kiszélesülésével szinte elnyomja a főcselekvényt. Helyenként úgy érezzük, hogy nem is Ildikó, hanem Walther a főhős. Jelleme érdekesebb, színesebb, emberibb is. Míg Ildikó önfeláldozása mindvégig passzív hősiesség marad, Walther sorsa kettős helyzetéből folyó félreértés és félreértettség folytán egy fokkal közelebb áll a tragikumhoz.

Semmi kétség, hogy Walther alakjában, a reménytelen szerelem áldozatában, Vajda önmagát ábrázolta. Költőnk ekkor már ismerte és szerette Kratochwill Ginát s a maga vonzalmát a királyfi sorsában objektíválta. Szíve vérével írta ezt a szerepet — így történt, hogy a dráma legszebb részlete az a nagy monológ, amelyet Walther tart börtönében. Érdemes ezeket a sorokat kiemelni, becses adat Vajda költészetének fejlődése szempontjából is: bennük megtaláljuk szerelmi lírájának jellemző alaphangját és szólamkincsét.

Nem oly fehér a Pyrenék hava,
Mint hattyúénál karcsúbb tagjai.
Koldus bolond, te nem ölelted azt!
Az áldott völgyben, a tej s méz folyam
Partján nem nő édes-piros eper,
Mely forró is legyen, mint ajkai.

Rabszolga gyerek, az nem neked való!
 Eredj a sutba s álmodjál felőle,
 Mert azt megengedi nagy Etele —
 Ki vele fekszik és valót álmodik!
 Jőjj Lybiának oroszlána, vágd
 E mellbe körmödet — Sahara tigrise
 Rongyonként tépd le bőrömet — hyéna
 Szídd el velőmet! Mert mindez nekem
 Nem fáj úgy, mint e gondolat...
 És lelke, e fényes magas sugár
 Mi bűzhödt pocsolýába süllyede!
 De te bohó, ne közelíts felé!
 Hiszen te mondád jó magad, hogy ő
 Nincs földi emberért teremtvé
 És most a föld legrútább ördöge,
 Etele, ez az óriás kígyó,
 Ez fonja be és fojtja meg. Ne hadd!
 (Szabadulni akar)

Eredj! Isten nem tesz csudát...
 E lánc erősebb. Vége, vége már!
 Számomra meg vagy halva Ildikó.
 Eddig te háborítál, ezután
 Egy csöndes bánat az, mit érzek
 Fölötted szép halott. Bár vetne most
 Ölembe valami — mi haszna, én
 Elvesztém izemet — én nem tudok
 Élvezni semmit, semmit már ezentúl.
 Számomra még csupán egy eledel
 És egy ital van — ez Etele vére.
 Én enni akarom testét izenkint,
 Hogy kirágjam belőle a gyönyört,
 Mit Ildikó ajkáról elrabolt.
 Én vérét inni akarom, oh mert
 E szomjat, mely izzó parázs gyanánt
 Szívemet égeti, nem oltja el
 Az örökkévaló se másként. Istenem!
 Ha nem adál békés gyönyört — oh add,
 Add meg nekem ez ádáz pokoli
 Kéjt — adj nekem csak egy pillanatot,
 Amelyben Etelehez érhessem karom!

Vajda János szubjektívizmusa azonban nemcsak szépségek, hanem hibák forrása is lett. Az *Ildikó* belső formája a tárgy természetéből önként adódik: két elv, két világ, a kereszténység és pogányság, a lelki műveltség és a barbár erőszak küzdelme. De a fény és árny harmonikus játékát megzavarja, a szembenálló ellentétek egyensúlyát megbontja Walther szereplésének túltengése. Attila alakja háttérbe szorul s vele egyenes arányban csökken Ildikó áldozatának nagyszerűsége. Nem Attila Ildikó ellenlábasa és Walther a vetélytárs, hanem fordítva, s ennek következtében a burgundi királyleány mártíromsága magánjellegű bonyodalommá fakul; a dráma nem érezteti eléggé, hogy az egyén sorsában világok harca döl el.

S a drámai cselekvény belső aránytalanságát fokozza Attila jellemének kidolgozatlansága. Ez a hún király egy

pillanatra sem tudja érdeklődésünket maga iránt felkelteni. Nemcsak mint ember, hanem mint uralkodó is, mint hadvezér is egyaránt jelentéktelen. A *lírikus* Vajda még a nagy király egyéniségéhez illő *szavakat* sem talál számára: «Isten ostora» úgy beszél helyenként, mint a korabeli népszínművek falusi hősei:

Ez tetszik én nekem leány. No mert
Nem tartok attól, hogy enyim ne légy.
De egyet mondok, jól jegyezd meg azt:
Ha mást szeretnél, ez nem tetszenék ám!
(II. felv. 4. jel.)

Attila alakja sikerült tehát legkevesebbé — érthető, ha az egykorú kritika is elsősorban ezen a ponton támadta meg a drámát. «Ezen Attilában — merő külsőségeken kívül, minőt a név, állás, környezet, külviszonyok stb. — nem találunk vonást, melyről akár a történelem, akár a hagyomány Attilájára lehet ráismerni» — jelentette ki Greguss Ágost,¹ s egyúttal részletesen fejtegette, hogy Attila egyáltalán nem való színpadra. E tekintetben Arany eposzi hitel-elméletét alkalmazta: «Magyar költő magyar közönség számára nem szoríthatja Attilát drámába: mert ekkor a nemzeti őshagyományokkal jön ütközethez.»

Greguss elítélőleg nyilatkozott Ildikó jelleméről is. Tettei nincsenek kellően indokolva, «legfeljebb valami egyéni különösségben...; hanem a különösség ismét — mint Hebbel *Judithjánál* — nem a lélektanból, de a lélekkórtanból volna megmagyarázandó. S a jellemrajzon kívül megróta még az *Ildikó* egy-két «ledérebb» kitételét és drámaiatlan nyelvét.

A kritikusok legtöbbje osztozott Greguss véleményében. Salamon szerint «az új szerző tragikai tehetségének nem adta jelét; stíljében bizarr és affektált... s nem bír kellő izléssel».² Székely József az «egész drámát egy nagy hibának» tartja, «melyben csak egyetlen jelenet, a végjelenet szép és drámai; a többi vezeklés».³ Kövér Lajos személyeskedő felszólalása⁴ és Vahot Imre gúnyos ismertetése⁵ Greguss kritikájának önállótlan és rosszul leplezett ismételése. Gregusst követte a Délibáb kritikusa (Bulyovszky Gyula?) is; kifogásolja, hogy a «beállítás germán szempont és nem követi a magyar hagyományt», de elismeri, hogy «Vajda, ha jelen darabjával egyebet nem végzett is, legalább gondolkodásra serkent, s stíljá, ha nem is tömörség, de tisztaság és egyszerűség által ajánlkozik s erőteljes kifejezései, ha nem is fenségesek, de igazak s az igaz-

¹ Pesti Napló, 1857. febr. 17.

² Budapesti Hírlap, febr. 15. és 17.

³ Magyar Sajtó, febr. 15.

⁴ Pesti Napló, 1857. febr. 17. Mindjárt Greguss bírálata után.

⁵ Napkelet, 1857. febr. 19.

ság már félszépesség a művészetben.» (Febr. 22.) A Divatcsarnok kritikusa mutatta a legtöbb jóindulatot — fényoldalakat is fedezett fel a drámában, aminők a «költői erő, folyékony nyelv, s hatásos jelenetek erős festése, színi szerkezet, jó beosztás és jelenetezés.» (Márc. 15.)

Költőnk a Nővilágnak nyilván sugalmazott — vagy saját tollából eredő — közlése szerint (febr. 22.) «fittyet hányt a kritikának, s mosolyogva olvasta amaz erőtlen erőlködések, melyekkel művétől minden érdemet megtagadni igyekeznek.» Tudta, hogy a bírálatok nemcsak a darabnak és a darabról szóltak — ma, 80 év távlatából is megállapíthatjuk, hogy az *Ildikó* bukásának személyi okai is voltak. Vajda János nem tudott egyéniségével rokonszenvet ébresztetni, mint a Magyar Sajtó színikritikusa pedig éppen a színház és drámairodalom világában szerzett magának ellenségeket. Különösen Kövér Lajos és Vahot Imre haragudtak rá azokért a nem éppen kedvező bírálatokért, amelyekben Vajda az 1856. esztendő folyamán darabjaikat (*Hűség hűtlenségből*, *Coelestina*, *Mária királyné*, *Huszárcsíny*) részesítette. Vahot más okból sem szívelhette költőnköt. 1857 januárjában mindketten szépirodalmi folyóiratot indítottak: Vahot a *Napkeletet*, Vajda a *Nővilágot*. Vahot a *Lapszemle* c. rovatban sietett a versenyző vállalkozást izetlen népieskedésével megcsipkedni. Vajda a maga nyersebb modorával vágott vissza, s egyik-másik erősebb kifejezése nagy felzúdulást keltett a helikoni berkekben. (A *Napkeletet* többek közt szemétdombnak nevezte, stb.) A Hölgyfutár 1857. jan. 27-i számában nyilatkozat jelent meg az irodalom méltósága és Vahot érdekében Liszniai Kálmán, Sárosi Gyula, Kövér Lajos, Greguss Ágost és Remellay Gusztáv aláírásával. A közhangulat tehát a legrosszabbkor fordult Vajda ellen, s ha elismerjük is, hogy Greguss és Salamon részrehajlás nélkül, elvek szerint bíráltak, az eset túlságosan friss volt, semhogy ne befolyásolta volna őket, ha másképp nem, a jóindulat és méltányosság elnémitásában. Kövér Lajossal szemben ilyen feltevésre sincs szükségünk: bírálatának bevezetésében cinikus nyíltsággal bevallja, hogy most megfizet «Vajda János barátomnak a Magyar Sajtóban néhány művemről oly látszólagos meggyőződéssel és állítólagos jóakarattal írt» bírálatáért. Vahot Imre sem volt szégyenlős természet: legfőbb kritikai elve, saját bevallása szerint: «Ma nekem, holnap neked!»¹ Kritikai állapotainknak ezt a nem éppen emelkedett szellemét veszi célba Kakas Márton (Jókai Mór) humoros színházi levele: «Üdvözljük a fiatal szerzőt ezen a téren; azzal az őszinte örömmel üdvözljük, mellyel a bebörtönzött rabok üdvözik a közéjük jutó pandúrhadnagyot; — a megzaklatott drámaírók a kritikust,

¹ Napkelet. 1857. nov. 8. Jókai Dózsa Györggyével kapcsolatban.

aki drámát ír: «mert nagyobb öröm vagyok olympusban egy kritikuson, ki drámát kezd írni, hogy sem kilencvenkilenc drámaíró, akik soha sem vétkeztenek», most van alkalom «szemet szemért, fogat fogért, fület fülért!»¹ Utána azonban hozzáteszi, hogy «van bíz ebben a drámában elég dicséretre méltó. Ahhoz mérve, hogy szerzőnek első drámai műve: elég kerek és egybevágó a cselekvény; drámai jelenetek, lélektan, kifejlődés méltánylást igényelnek; a nyelv költőisége, az ékes mondatok eltakarják a hibákat.» A Vajda-ellenes hangulat szervezettségére következtethetünk a Pest-Öfner-Zeitung egyébként szintén méltányos ismertetésének egyik megjegyzéséből: «Einige gute Freunde des Dichters, die sich vielleicht schon im Geiste auf einen kleinen dramatischen Skandal freuten, konnten nun den Trost nach Hause nehmen, zu dem nicht ungünstigen Erfolg des von ihnen angefeindeten Werkes selbst beigetragen zu haben». (Febr. 15.)

Ebből a megjegyzésből az is kitűnik, hogy a közönség kedvezőbben fogadta a darabot, mint a kritika. Salamon is azt mondja, hogy a «mű színházi értelemben nem bukott meg.» Pásztor Árpád leírása tehát nagyon is regényes.² A dráma előadása is a jobbak közül való volt. Ildikót Komlóssy Ida, Attilát Szigeti József, Walthert Feleki Miklós adta. A rendező ugyan sok hibát követett el, különösen a jelmezek terén, de a színészek jól játszottak és szépen szavaltak — főleg Komlóssy Ida és Feleki. Kedvükre lehetett, kedvükre kellett, hogy legyenek Vajda könnyen gördülő jambusai, olyan korban, melyben a *Bíbor és gyász* vagy a *Brankovics György* üres szóvirágokba takaródzó lapos prózája is biztos sikert jelentett.

Az *Ildikó* mégis lekerült a Nemzeti Színház műsoráról. A 70-es években szó volt arról, hogy felújítják. Erre vall a pesti sűgőkönyv címlapján a következő bejegyzés: «A drámaíró bizottság tagjai szíveskedjenek arról véleményt adni: lehet-e a tragédiát remélhető sikerrel újonnan színre hozni? Szigligeti igazgató.» A következők mutatják, hogy a bizottság válasza elutasító volt.

A bemutató előadáson kívül Vajda drámájának még csak egyetlen egy előadásáról tudunk: Kolozsvárott 1857. márc. 28-án.³ Komlóssy Ida 10 estén vendégszerepelt a kolozsvári Nemzeti

¹ Vasárnapi Ujság, id. h.

² *Gina és Rozamunda*. 151. l.

³ Szinnyei József (*Magyar írók*, XIV. 758.) és nyomán Kéky (id. m.) 27. l.) adata (ápr. 2.) téves — ezen a napon a színház zárva volt. Pásztor Árpád jegyzeteiben két erdélyi előadásról tud. Feltevését talán arra alapította, hogy a Kolozsvári Közlöny a darab tüzetes bírálatát a második előadás utánra ígéri. Erre azonban nem került sor. Gyulai Ferenc társulata Komlóssy Ida vendégjátéka után mindössze két előadást tartott: ápr. 1-én (*Villette marquisné*) és 4-én (*Árgyil és Tündér Ilona* Szigligetitől), azután szétoszlott.

Színházban s búcsúfelleléptől Vajda szomorújátékát választotta. Már az a körülmény, hogy egy nagy színészről választása éppen az *Ildikó*-ra esett, a darabnak legalább is színi értéke mellett bizonyít. A közönség szűnni nem akaró tetszésnyilvánítása persze elsősorban a fővárosi színészről a játékának szolt, de a dicsőségből kijutott költőnk drámájának is.¹ A Magyar Futár (1857. ápr. 2.) kisvárosi felháborodásában ugyan azt írja, hogy «az egész mű nemcsak el van hibázva, hanem oly illemsértő helyei is vannak, hogy színpadra vinni vétek», a Kolozsvári Közlöny kritikusa azonban az «irgalmatlan pesti bírálatok után» kellemesen meg volt lepve s Vajdát újabb dráma írására biztatta. (1857. ápr. 2.)

Vajda, tudjuk, nem fogadta meg a jóakarató tanácsot. Az első kísérlet kudarcra megútáltatta vele a festett világ dicsőségét. Az *Ildikó* epizód maradt pályáján. De mint ilyen érdekes és nem egészen jelentéktelen. Benne új formában talált kifejezést a Gina-élmény s a dráma színrekerülésének és bukásának körülményei jellemzők mind Vajda írói helyzetére, mind az ötvenes évek irodalmi életére. Azonkívül mint fejlődéstörténeti jelenség is figyelmet érdemel. Drámairodalmunkban a Bach-korszak vége felé lassú, de határozott irányváltozás észlelhető. A történeti drámában a súlypont áttolódott a romantikus cselekvényről a realiztikus lélekrajzra, a korfestésről az egyéni vagy társadalmi életproblémára, s az *Ildikó* ennek a változásnak egyik képviselője. S vannak drámák, mint Dobsa Lajos *Attila és Ildikó* (1858) vagy Hegedüs Lajos *Róma leánya* (1858) c. szomorújátéka, melyek azt bizonyítják,² hogy Vajda drámaírói kísérlete nemcsak megvalósította, hanem közvetítette és terjesztette az új ízlést.

SOLT ANDOR.

¹ A Nővilág sietett ezt elégtétellel megállapítani. 1857. ápr. 12.

² Mindkét dráma tárgyválasztás, felfogás és jellemrajz dolgában az *Ildikó* nyomdokain halad. Dobsa darabja megismétli az önfeláldozó keresztény leány történetét, azzal a különbséggel, hogy Walther helyett Uzindurt, Attila fogadott fiát, állítja be a szerelmi háromszögbe. Hegedüs drámájának hősnője Cornélia, a patricius hölgy, aki Brennustól szabadítja meg hazáját. Nevelőjének, Luciusnak, buzdítására ő is súlyos áldozatot hoz:

... egykor kéj volt hinnen azt,
Hogy Brennusnak esni kell általam,
Mert benne egy vérengző vadat,
Szörnyeteget véltem találni fel.
De most vérfagyasztó e gondolat
Oh! mert az ég nemesebb szellemet
Földi testbe még nem lehelt soha.

(III. felv. 3. jel.)

Ime Hebbel indítékának továbbgyűrűzése irodalmunkban, Vajda közvetítésével.

ADATTÁR.

GYULAI PÁL LEVELEI IMRE SÁNDORHOZ.

(Második közlemény.)

12.

Buda-Pest sept. 21. 1875.

Tisztelt barátom!

Bocsásson meg, hogy a *Budapesti Szemlé*ben legközelebből megjelent munkája tiszteletdíját mind eddig nem küldhettem meg, s még most sem küldhetem. Ráth fürdőről még nem jött haza s könyvvivőjének mind eddig nem adott felhatalmazást a fizetésre. Rendesen a füzet megjelenése után ki szokott fizetni, csak ilyenkor nyárban késedelmes, mikor fürdőbe megy s visszajövet utazik. Remélem, hogy még e héten elküldhetem a tartozást. Ha pedig a hó végéig sem kaphatnék tőle pénzt, oct. 1-én minden esetre utnak indítom a magaméból is, mert akkor másunnan is kapok pénzt. Bocsásson meg e halasztásért. Nem vagyok oka. Ebből láthatja, hogy a szerkesztésnek nemcsak szellemi, hanem anyagi kínjai is vannak.

Dolgozata mindenütt tetszést aratott. Csengery megjelenésekor még az nap elolvasta, s azt mondotta, hogy majd mindenben egyetért önnel. Nagyon sajnálja, hogy önnel nem találkozhatott s kért, hogy írjam meg önnek. Én pedig arra kérem, hogy a nem pontos fizetés miatt hitelem ne csorbuljon ön előtt, s küldjön koronként a mit küldhet kisebb vagy nagyobb küldeményt, mindig szívesen veszem, még akkor [is], ha eltérnek nézeteink.

Köszöntöm kedves nejét és fiait, Ida hugomat csókolom anyjával együtt, kinek nem rég írtam.

Az ég áldja!

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

Mikor Gyulai levelében Ida hűgát és anyját üdvözölte, tulajdonkép hűgára, Földesi Sándorné szül. Gyulai Antóniára és ennek leányára, Földesi Idára gondolt.

13.

Tisztelt barátom!

A *Szemlé*ben megjelent czikke tiszteletdíját a mult héten megküldöttem. Remélem, megkapta. Köszönöm türelmét s bocsánatot kérek a késedelemért, a melynek nem voltam oka.

A mi az akadémiában felolvasandó értekezést illeti, minthogy az félhivatalosan már be is van jelentve, engedje meg, hogy a jövő ülésen egész hivatalosan jelenthessem be. Hogy a nyelvújítás ügyében megindult vita úgy

a hogy foly nem igen örvendetes, az igaz, de minthogy megindult le kell folynia és szükséges, hogy olyanok is bele szóljanak, a kik objectiv állásponton állva, tartózkodnak a személyeskedéstől. Szíveskedjék hát értekezését mielőbb felküldeni és Szász Károlyt bizni meg felolvasásával, a kinek közünk legerősb hangja van. Nem szükség ezért neki külön levelet írni, csak a nekem írt levélben említse meg ez ohajtását, majd én közlöm vele s ha nem vállalkoznék, felolvasom én.

A Szemlében kijött cikkét mindenkitől csak dicsértetni hallok. A minap Szily Kálmán meglátogatván egész elragadtatással beszélt róla; erősen ajánlja műgyetemi tanártársai figyelmébe. Greguss is szereti, csak fél, hogy hosszúsága miatt kevesen fogják olvasni. Örvendeztessen meg egy újabb cikkével is mielőbb.

Hát kedves fia József hol van jelenleg? Mikor lesz kész a Szemlének szánt cikke?

A Corpus Grammaticorum példánya ügyében beszélek Csengeryvel.

Lajost tisztelettel Kálmán, Dömötör úr pedig szívesen viszonzozza üdvözlését s teljességgel nem fogja önt vad calvinistának tartani, ha ön sem tartja őt cripto-catholicusnak.

Az ég áldja!

barátja Gyulai Pál.

Buda Pest oct. 7. 875.

Gyulai ebben s a következő levélben Imre Sándornak *Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve* című értekezéséről ír, melynek egy részét Szász Károly a M. T. Akadémia Értesítője szerint az I. osztálynak 1875. dec. 13-i ülésén olvasta fel. A levél végén saját fiának, Kálmánnak üdvözlését adja át Imre Sándor fia, Lajos számára, Dömötör úron pedig Dömötör János pestmegyei tanfelügyelőt érti, ki 1875 tavaszán került vissza Budapestre.

14.

Tisztelt barátom!

A dec. 13-án tartandó akadémiai ülésre bejelentett értekezését méltóztassék legalább is 6—7-kére felküldeni. Én már bejelentettem, s ez ülésre a Joannovicse s az öné tüzetett ki s annyira meg vagyok szorulva, hogy ha ön nem küldi, akkor nincs második értekezésem s nem tudom, hogy hamarjában kaphatok-e mást.

Egy levelező lapon az értekezés címét szíveskedjék még az értekezés felküldése előtt közölni velem. A felolvasónak kell legalább 2—3 nap, hogy elkészüljön a felolvasásra.

Jó volna a kivonatját az Értesítő számára szintén az értekezéssel együtt felküldeni. Közölném a lapokkal is s így nem írnának össze-vissza minden furcsát a mint szoktak az akadémiai értekezésekről.

Józsival találkoztam s átadta a cikket.

Az ég áldja!

barátja Gyulai Pál.

Buda-Pest nov. 25. 1875.

T. Imre Sándor urnak, m. k. egyetemi tanárnak mint a m. t. akadémia 1. tagjának

Kolozsvárott.

15.

Budapest febr. 11. 1876.

A szedés alatti füzet már tele van. De azért mind a két rendbeli kézirat elküldését szívesen kérem e hónap végéig. Mindent kívánata szerint. A kéziratok vételekor levélben bővebben. Akadémiai értekezését ma adtam szedésbe; a revisiot annak idejében leküldöm. Szíves tisztelettel

Gyulai Pál.

A levelezőlap címe: *Imre Sándor* m. kir. egyetemi tanár urnak, a m. t. akadémia tagjának Kolozsvárott.

Imre Sándornak akadémiai értekezése, melyet Gyulai szedésbe adott, *Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve* címmel 1876-ban az *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* című gyűjteményben az V. kötet 9. számaként jelent meg. — Az egyik kézirat, melynek megküldését Gyulai február végéig várta, Imre Sándornak *A költő Zrínyi Miklós életéhez* című cikke lehet, mely a Budapesti Szemlének 1876. évi XI. kötetében a 209—225. lapokon jelent meg.

16.

Tisztelt barátom!

Épen önre gondoltam, a midőn levelét vettem. Tegnap fiának írtam, hogy lerójjam tartozásomat, mert egy régibb levelét sokáig válasz nélkül hagytam. Még ekkor elhatároztam magamban, hogy ma önnek is irok s talán gyöngédtelenség nélkül kérhetek a Szemle számára valami dolgozatot, hiszen a nagy csapás után, a mely érte, már hónapok töltek el, s ilyenkor jó munkába keresni enyhet.

S ime ön ír s ajánl fel a Szemle számára munkát! Nagyon köszönöm s örömmel fogadom, mint mindig. Szíveskedjék mielőbb felküldeni mind kettőt, az «Olasz irodalom hatása a magyarra» czíműn kapva kapok, a másikat is kérem.

A mi a Borsszem Jankóféle szemtelenséget illeti, itt senki sem hitte, hogy abban önnek bármily csekély része is lett volna. Maga Borsszem Jankó és Volfék sem hitték csak legfeljebb mutatták. Nyugodjék meg, tisztelt barátom, önnek jelleme és tudománya iránt Pest irodalmi és tudományos körei teljes tisztelettel viseltetnek, sőt ellenfelei is érzik, hogy a nyelvújítás kérdésében az ön fellépése volt a legfontosabb s épen azért támadták meg oly kiméletlenül, hogy megfélemlítsék, elhallgattassák.

Sajnálom, hogy a nyáron és őszön betegeskedtem, bele akartam szólani a vitába, így csak az utczán s az akadémiai szobámban végeztem Volfal és Szarvassal s egyetemi leczkéimen kelek ki néha ellenők, midőn a költőket és szépprózáírókat magyarázom. Nem lévén tulajdonkép nyelvész, nekem nagy fáradságba kerülne részletesen bele elegyedni a vitába, de egy pár pontra nézve könnyen tudnék írni ellenők. Ami halad el nem marad. Ön, ha névtelenül akar írni a Szemlébe a Szarvasék irányáról, mindig szívesen veszem, és sajnálom, hogy a mult nyáron ígért cikke elmaradt. Betegségem miatt nem sürgethettem, később pedig családi szerencsétlensége tartóztatott vissza.

Szegény hugomat is hasonló csapás érte. Még nem is írhattam neki. Ha találja, vigasztalja szegényt helyettem, a napokban neki is írok.

Az ég áldja, tisztelt barátom! — támogassa tovább is a Szemlét s tartson meg szíves barátságába.

Budapest april 11. 1877.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

A levélben Gyulai Pál azt a szenvedélyes küzdelmet vázolja, melyet Szarvas Gábor és Volf György folytattak a nyelvújítás ellen, s mely a Borszem Jankó területére is átcsapott. — A családi szerencsétlenség, melyre a levélíró céloz, Imre Sándor műgyetemi tanár szerint, Imre Sándor egyik leányának halála volt. Ekkor vesztette el egyik gyermekét Kolozsvárott Földesi Sándorné Gyulai Antónia is. Ezért kérte Gyulai Imre Sándort, hogy hűgát vigasztalja meg.

17.

Tisztelt barátom!

Köszönöm szívességét, hogy értekezésének felolvasását bizonyos esetben megengedte. Az akadémia közelebbi ülésére van értekezés, e mellett a helyesírás szabályainak vitatása a szőnyegre kerülván, második értekezésre nem lesz szükség. A jövő hónapra is remélek s csak akkor használom az ön engedélyét, ha épen nagyon megszorulnánk.

Nem mondhatom ugyanezt a Kisfaludytársaságról. Itt a jövő ülésre épen nincs értekezéstünk, csak versünk. Nagyon szeretném itt bemutatni a Kisfaludy Sándorról szóló részt, mint mutatóványt a Budapesti Szemle sajtó alatti füzetéből, természetesen a magam és nem az ön nevében. Erre talán nem is kellene kérnem engedélyt, de mégis kérek.

Egy szóval bízza belátásomra a dolgot, semmi esetre nem fogok visszaélni bizalmával. Ha az akadémiában nem mutatkozik szükség, a miről a hó végéig biztos tudomásom lesz, legyen szabad a Kisfaludytársaságban felolvastatnom a Kisfaludy Sándorról szóló részt. Szász Károly megígérte a felolvasást.

Itt küldöm vissza az értekezést, de kérném visszaküldését egy hét vagy legfeljebb tíz nap alatt, mert szedésbe kell adnom oct. 15-én. Hogy a *hont országra* javítottam, ne vegye rossz néven, a leküldendő correcturában visszajavíthatta volna, most a kéziratban is visszajavíthatja. Olaszhon nem rossz összetétel, de inkább költeménybe való, mint prózába, geographiai fogalomra jobb az Olaszország.

Értesítését Fazekasról köszönöm, s kérném folytatását is. Debreczenbe is írok még e héten.

Buda-Pest oct. 6. 1877.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Gyulai ebben és a következő levélben *Az olasz költészet hatása a magyarra* című cikk felolvasására kér engedelmet. A levél végén pedig az Olcsó Könyvtár egyik kötetének bevezetéséhez, Fazekas Mihály életrajzához keres adatokat.

18.

Tisztelt barátom!

Vettem becses küldeményét és köszönöm. Nagyon megörültem neki, nemcsak mint szerkesztő, hanem mint tanár is, mert segítségül lesz előadásaimban. Épen nem tartom terjedelmesnek, s nagyon lekötelezne, ha még több ily dolgozattal szerencséltetne. Azonban ne vegye rossz neven, ha csak az új évi számban fogom közölni; a Szemle szeptemberi száma még augusztus elején kinyomatott, a novemberi számot pedig már szedik két hét óta. Ily terjedelmű cikket bajos volna beszorítanom, de másfelől az új évi számot illik valami becses cikkel megkezdenem. Még egy harmadik körülmény is van, a mely a halasztást javasolja. Az akadémiái szünet után nem tudom lesz-e felolvasandó értekezés, ha nem lesz, ez értekezés igen szépen betölt egy ülést s önt új oldalról tanulja tisztelni az akadémia. Vagy ha akadémiái értekezésekben nem lesz hiány, akkor a Kisfaludytársaság valamelyik ülésén olvastatnám föl Szász Károly által vagy olvasnám fel magam. De természetesen mind ehhez az ön jóváhagyása volna szükséges. Azért ne sajnáljon egy pár sorban tudósítani, nincs-e ellenére.

Kedves fia egészen ide hagyott. Ez év elején írt volt nekem bizonyos cikk ügyében. Beteges, sőt egy pár hétig fekvő levén, levele eltévedt irataim közt, s csak akkor válaszolhattam reá, midőn megkerült az eltévedt levél. Ha jól emlékszem Holdmező-Vásárhelyre írtam neki. Nem tudom, vette-e leveletem, de nagyon sajnálnám, ha valami félreértés miatt elhidegednék a Szemle iránt s többé nem írna bele.

A Whitmanféle cikket is várom, de nem hiszem, hogy érdekesebb volna a most küldötténél. A mennyire én ismerem őt, úgy tudom, hogy valóságos hadat izen a költői kül- és belformának. De ezt nem azért mondom, mintha nem venném szívesen ismertetését bármely szempontból. Irodalmunkban alig volt szó róla, s már maga e körülmény is indokolja ismertetését.

Az ég áldja! Tartson meg továbbra is szíves barátságában.

Buda-Pest aug. 23. 1877.

tisztelő barátja Gyulai Pál

Egyet elfeledtem. A helyesírás ujonnan átnézett szabályaira nincs-e valami megjegyzése. Ha volna írja meg röviden, hogy a midőn a szeptemberi ülésen tárgyalják, értesíthessem róla az osztályt. A Nyelvemléktárt szintén megküldöttem. Remélem, vette. Ezt csak oly tagoknak küldik a kik kérnek belőle. Én az ön nevében kértem. A helyesírás szabályai azért küldettek meg a tagoknak, hogy a tárgyaláskor alaposabban hozzá szólhassanak.

19.

Tisztelt barátom!

Újra alkalmatlankodom, de remélem, hogy ez önre nézve nem lesz oly kellemetlen, mint a multkori.

Az *Olcsó Könyvtárban* szeretném kiadni *Ludas Matyit* Fazekastól egy kis bevezetéssel. Ebben némi aesthetikai fejtegetés mellett életrajzát is ohajtanám megírni, de kevés reá az adat. Ön, a ki sokáig lakott Debreczenben, alkalmasint sokat tud róla. Kérem hát szíveskedjék engemet utasítani, először nyomtatva hol találhatnék adatokat, másodsor megírni mind azt, a mit róla hagyományosan tud. Az a mi a *Csokonai-Albumban*, Danielik

Magyar írók életrajzaiban, a *Figyelmezőben*, s *Kazinczy* leveleiben elszórvan, mind igen kevés. Révész folyóiratában még nem néztem meg.

A dolog egyébiránt nem sietős. Akkor válaszoljon levelemre, midőn azt teljes kényelemmel teheti, s bocsásson meg alkalmatlankodásomért.

Maradtam

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

Buda-Pest sept. 14. 1877.

Révész Imre szerkesztette 1870-től 78-ig a M. Prot. Egyházi és Iskolai Figyelmezőt Debrecenben.

20.

Tisztelt barátom!

Bocsásson meg, hogy újra alkalmatlankodom és ismétlem előbbi kéresemet. Ön boldog ember, nem tudja mi az, ha szerkeszteniünk kell s nincs miből, ha ülést kell tartanunk s nincs felolvasó.

Ez utóbbi kín enyhítése végett voltam bátor felkérni önt arra, hogy irodalomtörténeti cikkét engedje meg akár az akadémiában, akár a Kisfaludy-társaságban felolvasnom. Tisztelt barátom megtagadta. Engedje meg, hogy okait, a melyek visszatartják az akadémiái felolvasástól, alaptalanoknak tartsam. Ön legjobban tudja, hogy ha az akadémiában csak tudományos felfedezésekről, nagyszerű új eszmékről olvasnának, bajosan tarthatnánk rendes üléseket. De az ön értekezése nem egy tekintetben új dolog, akár Zrínyi idylljei, akár Kisfaludy S. Himfyje, akár Metastasio hatása fejtegetését tekintsük.

A mi a Kisfaludy-társaságot illeti, ebben igaza van. De én nem oly módon akartam ott értekezését felolvasni, a mint ön gondolja. Előre bocsáttottam volna, hogy a Szemle számára egy jeles értekezés küldetett be öntől, a melyből a Kisfaludy Sándort illető részt jónak láttam a Kisfaludy-társaságnak is bemutatni, mert kitűnően tárgyalja a nevezetes költőt, testvérét Károlynak, a kinek emlékére alakult társaságunk. Így meg lett volna ön mentve minden félreértéstől, legfeljebb az én buzgóságomat róhatta volna meg valamelyik lap, de reám sok fér, tíz annyi is, a mennyit koronként reám raknak a lapok.

Egyébiránt akár itt, akár ott, csak akkor olvastam volna fel értekezését, ha nagy szükség lett volna reá. Ez esetben újra kérem engedélyét. Különbön ha oly nagy ellenszenvvel viseltetik a felolvasás iránt, hát maradjon el az egész. Akkor ne válaszoljon levelemre, csak abban az esetben kérek választ, ha kénytelen-kelletlen beleegyeznek.

Ne vegye rossz neven alkalmatlankodásomat. Szolgáljon mentiségemül a titkári és alelnöki kín, a melyet át kell szenvednem, valahányszor oly ülés következik, a melyre nem jelentkezett felolvasó.

Kedves nejét és gyermekeit köszöntve maradtam tisztelő barátja

Buda-Pest sept. 9. 1877.

Gyulai Pál

Witmant vettem és köszönöm. Az Emléktár ügyében intézkedni fogok, ha eddig nem vette volna.

Imre Sándornak *Az olasz költészet hatása a magyarra* című cikke a Budapesti Szemlének 1878. évi XVI. kötetében az 1—37. és 261—307. lapokon jelent meg.

21.

Buda-Pest nov. 19. 1878.

Tisztelt barátom!

A mai postán correcturát küldöttem a Valt Whitmanról szóló cikkéből, a mely a Szemle 1879. jan. 1-i számában fog megjelenni.

Az «uk-ük»-ről szóló értekezést én egész terjedelmében felolvastam az osztályülésen egész a III-ik szakaszig, ezt csak rövid kivonatban adtam elő, mert a felolvasásra kiszabott óra már eltelt. Kivonatot tisztelt barátom nem küldvén, ezt nem adhattam át a lapoknak használat végett, s ezért irtak össze róla annyi furesát. A kivonatot később ön megküldvén, beadtam azt az Értesítőbe.

Az értekezések nyomtatására utalványozott pénz elfogyván, az ön értekezése is csak januárban jöhet sajtó alá, a mikor a revisiókat pontosan el fogom küldeni, ugyanakkor megteheti rajta a javításokat is; egyébiránt a a levelében kívánt javítást megtettem s a III-ik cikk 4-ik kikezdéséhez oda jegyeztem a kimaradt sorokat.

Bocsásson meg, hogy ily későre irok, sok mindenféle bajom van. Jelenleg épen Ráth Mórral perlek, a kitől a Franklin-társulathoz akarom vinni a Szemlét, melyet ő saját vállalatának tart, s az akadémiától megtagadja a tulajdonjogot.

Kérem szíveskedjék ezután támogatni e folyóiratot, a melynek versenytársa is akadt. Azt a nyelvészeti tárczaczikket, a melyről egyik levelében emlékezett nem küldené-e be? Tudhatja, hogy öntől mindent szívesen veszek. Az ég áldja!

tisztelő barátja Gyulai Pál.

Gyulai Pál a M. T. Akadémia I. osztályának 1878. okt. 7-én tartott ülésén olvasta fel Imre Sándornak «A nevek uk és ük személyragjairól» című értekezését, mely 1879-ben az *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* című gyűjteményben a VII. kötet 7. számaként jelent meg. — Imre Sándornak *Walt Whitman, Amerika egy új költője* című cikke a Budapesti Szemlének 1879. évi XIX. kötetében a 37—63. lapokon foglalt helyet.

22.

Tisztelt barátom!

Néhány napra kirándultam Leányfalvára, hol ipamnak villája s nekem egy kis szőlőm van, s így levelét csak ma, hazajöttömkor vehettem. Épen a Szemle végett jöttem be hamarább, mint szándékoztam. A végső íveket kell revideálnom, mert egy pár lap híján már ki van szedve az egész. E füzetbe lehetetlen beszorítanom közleményeit, a melyekről levelében említést tesz. Azonban méltóztassék mielőbb felküldeni, hogy a jövő füzetből ki ne maradjon. Nem fogom senkinek mutatni, s általában névtelensége nem lesz veszélyeztetve. A multkor sem tudta meg senki, hogy ki írta azt a kis cikket, legfeljebb csak találgatták, s hol Brassait, hol Arany Lászlót, hol engemet, hol önt képzeltek szerzőjének.

Ha nálam vannak a cikkek, biztosabban felelhetek megjelenésükről; nemcsak azért mert azokat számításomba előre beveszem, hanem azért is, mert a nyomda néha jó előre elkészül, máskor meg hátra marad s a később

érkező cikkeket a legjobb akarat mellett is a következő füzetre kell halasztanom.

Győződjék meg, tisztelt barátom, hogy senki sem fogadja szívesebben cikkeiket mint én, s ha ritkán zaklatom, annak oka az, mert részint nem merem, részint pedig rossz levélfíró vagyok soknemű elfoglaltságom miatt.

Még egy kérdést. Az akadémia helyesírási szabályairól nem volna kedve írni s elmondani kifogásait. Nagyon szívesen venném. Mihelyt Kemény Zsigmondról tartandó emlékbeszédemmel kész leszek, tüstént bővebben írok önnek. Addig is várom cikkeit.

Buda-Pest april. 15. 1879.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

A levélborítékon: *Imre Sándor* m. kir. egyetemi tanár urnak, a m. t. akadémia és Kisfaludytársaság tagjának Kolozsvárott.

Imre Sándornak az a cikke, melynek névtelenségét Gyulai annyira meg akarja védeni, az a *Nyelvtudás és nyelvtudomány* című cikk lehet, mely Irenopoeustól a Budapesti Szemlének 1879. évi XX. kötetében (429—434. l.) jelent meg.

23.

Tisztelt barátom!

Itt küldöm a correcturát s minthogy a titkot meg akarom őrizni, kérem, szíveskedjék szintén borítékban recepisse mellett czímem alatt visszaküldeni, de mielőbb mert a Szemlének egy pár nap alatt meg kell jelenni.

A tiszteletdíját mind két cikknek szeptember elején megküldöm.

Az ég áldja! tisztelő barátja *Gyulai Pál* Buda-Pest aug. 18. 1879.

Ez és a következő levél arra a V írói jeggyel ellátott cikkekre vonatkozik, mely *Magyar Nyelvmelékek* címmel 1879-ben a Budapesti Szemlének XXI. kötetében a 184—198. lapokon jelent meg s a Volf Györgytől szerkesztett *Nyelvmélektár* bírálatával olyan nagy mozgalmat idézett elő. A V íróijeggyű cikk szerzője tehát Imre Sándor.

24.

Tisztelt barátom!

A mai postával megküldöttem a szemlei két cikk tiszteletdíját 30 forintot. Kérem, ha lehetséges, a Nyelvmélektár bírálatának végét október 10—12-ig, hogy a nov.—dec. füzetben megjelenhessen.

A cikk nagy zajt ütött az ortholog táborban. Volf és Budenz dühösek. Volfal találkozáva a bíráló nevét tudakolta tőlem, mert szerinte a névtelenség nem méltó egy becsületes irodalmi vállalatához. Megmondtam neki, hogy az európai írók, különösen az angolok másképp gondolkoznak! Ott a szerkesztő, az felelős mindenért, tessék reám támadni, ha a személy érdeklí s nem az ügy. Aztán azt kérdezte, hogy mikor fog bevégezni a bírálat, mert felelni akar reá is a Szemlében. Azt nem tudom — feleltem — mert a cikket névtelenül kaptam s magam sem tudom, hogy a szerző hol lakik. Hogy kiadom-e feleletét, arra nem válaszolhatok, mert előbb látnom kell. Egyébiránt én senki cikkét nem tartozom kiadni, itt jogról nincs szó, csak méltányosságról. Ha nem fogom kiadni cikkét, adjam írásba — mondá

Volf, mire én azt feleltem, szívesen, mihelyt elhozza azt s úgy találom, hogy nem kiadható.

Nagyon törik rajta a fejöket, hogy ki írta. Némelyek az ön nevét emlegetik, de mások azt mondják, hogy más írhatta, mert ön nem tud oly élesen írni. Egyik azt állítja, hogy ön csak adatokat szolgáltatott s más dolgozta ki. Reá fogták egy Hahn Adolf nevű fiatal tanárra, aki éppen annál az iskolánál kér alkalmazást, hol Volf is tanár. A szegény ifju ember hozzám jött, hogy adjak bizonyítványt neki arról, hogy nem ő a szerző, mert különben nem alkalmazzák, én adtam bizonyítványt, de nem arról, hogy nem ő a szerző, hanem arról, hogy soha egy betűt sem írt a Szemlébe.

Azt hallom, hogy Budenz a nyelvtudományi bizottság elé akarja hozni az ügyet, Volf pedig lemondani szándékszik a szerkesztésről. Egy szóval nagy zaj és készülődés van mindenfelől. De másrésről nagyon tetszett a cikk. Csengery különösen megdicsérte. Hunfalvyval még nem találkoztam. Egyébiránt önt ne nyugtalanítsa semmi. Én hozzá szoktam az ily zajhoz s nyugodtan várom a támadást. Leginkább az mulattat, hogy ők nevet, személyt és nyelvészt keresnek, akin bosszujokat töltsék s csak velem találkoznak, akinek, fájdalom, nincsenek nyelvészeti munkái.

Ha a bírálat végét felküldhetné, nagyon szeretném. A netalán kifejlődő polemiaira nézve, hogy a Szemle ön rendelkezésére áll, nem szükség mondanom.

Köszöntöm Brassait. Ő nekem az akadémia helyesírásáról egy hosszú cikket küldött fel, a mely a mint látszik csak eleje egy hosszabb bírálatnak. Addig is a míg neki írhatnék, szíveskedjék értesíteni őt, hogy a cikket megkaptam, de addig a míg nem veszem a cikk végét is nem határozhat[ok] sorsa felől. A helyesírásról egy ily hosszú tanulmányt vagy bírálatot bajos a Szemlébe felvennem. Az akadámiában egyébiránt minden esetre felolvasom, ha megengedi. A fődolog az, hogy tájékozhassem magam a cikk terjedelme feiől.

Maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál* Buda-Pest szept. 19. 1879.

25.

Tisztelt barátom!

Ha jól emlékszem, egyik levelében egy kis cikket ígért nekem. Mind e mai napig nem vettem. A postán vezett-e el vagy el nem indult? Hát Volf cikkére nem felel-e, ha röviden is? Ohajtanám, hogy feleljen. A szemtelen részére úgy is megfeleltem én, a másik részt, úgy hiszem még kevesebb szóval lehet eligazítani.

Minden esetre kérem válaszáat. Ha felelni szándékszik, akkor fenntartok a Szemlében számára egy kis helyet, de a cikknek legfeljebb dec. 15—20-ig kezem között kell lenni, még jobb ha előbb, mert az új évi első számot pontosan ohajtom kiadni jan. 1-én.

Becsés válaszáat várva maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál*
Buda-Pest dec. 4. 1879.

Volf György *Válasz a Nyelvemléktár ügyében* címmel válaszolt Imre Sándor névtelen cikkére a Budapesti Szemlének 1879. évi XXI. kötetében

a 411—425. lapokon. Ehhez fűzte Gyulai Pál éles megjegyzéseit a *Szerkesztő jegyzetei a válaszra* címmel ugyanott a 425—434. lapokon, amint a 27. levélben is megírta.

26.

3/1880

Tisztelt Tanár Úr!

Van szerencsém értesíteni, hogy a M. T. Akadémia I-ső osztálya f. hó 10-én tartott értekezletében a Marczibányi-jutalomra érkezett pályamunkák bírálóiáá Önt és Thewrewk Emil, Volf György I. tagokat nevezte ki. Egerszersmind a beérkezett két pályamunka egyikét, az I-ső számút, ide zárva küldöm, melyet egy pár hét múlva követni fog s második számú.

Méltóztassék, mihelyt elolvasta, visszaküldeni a pályamunkát, s annak idejében mindkettőről véleményt adni, hogy melyiknek adassék ki a jutalom vagy általában kiadható-e a jutalom.

Teljes tisztelettel aláíratos szolgálja *Gyulai Pál* osztálytitkár

Buda-Pest jan. 14. 1880.

Imre Sándor egyetemi tanár urnak, a m. t. akadémia r. tagjának Kolozsvárott.

27.

Tisztelt barátom!

Bocsásson meg, hogy becses leveleire oly későn válaszolok. Egyik leányom beteg, ha nem veszélyesen is, de folytonos ápolást és gondozást kíván, a másik pedig az idei farsangon előszőr ment bálba s nekem kellett bevezetni. Anyátlanok levén jól-rosszul pótolnom kell anyjokat. E mellett hivatalos dolgaím és a szerkesztések alig engednek egy-egy szabad órát.

A pályaműveket se az Akadémia, se az osztály soh sem vizsgálja, vajon megfelelnek-e a pályázat belső feltételeinek is, megeleégszik, ha a külsőket rendben találja. A többi a bírálók dolga és jelentésök alapján határoz mind az osztály, mind az akadémia. Ezért a pályázatból a csonka mű ki nem zárható, a bírálók, ha tetszik, e miatt nem veszik figyelembe, ha pedig olyannak találják, hogy csonkasága ellenére is jeles mű belátások és lelkiismeretök szerint tesznek ajánlatot az akadámiának. Tisztelt barátom ítéljen saját belátása és lelkiismerete szerint, egy szóval az akadémia, ha [a] pályázat külső feltételei teljesítvék, nem ad semmi utasítást a bírálóknak, hanem ellenkezőleg tőlök várja a véleményt, ítéletet, s ezek alapján határoz.

Volfot nem hagyja alunni a nagy ártatlan igazság. Ujra eljött hozzám, hogy egy pár sort vegyek be még tőle a Nyelvemléktár ügyében. Nem akar többé polemizálni, csak egy pontot felvilágosítani. Azt mondtam neki, hogy a polemiát már bevégezttnek tekintem, de ha röviden, a tárgyhoz szól még valamit, azt kiadom, de fenntartom magamnak a jegyzet jogát, ha szükségesnek tartanám. Még eddig nem hozta el cikkét, talán el is hagyja.

Az ígért kis cikket mikor kapom meg? Hát az akadémiai székfoglaló értekezés mikor készül el. Addig is nem engedné-e meg, hogy az akadámiában felolvashassa Szász Károly a Szegedi albumba beküldött irodalomtörténeti cikkét. A martiusi osztályülésre senki sem jelentett be értekezést. Egyet talán tudok keríteni, de másodikat bajosan. Ha megengedi a felolvasást, írjon nekem vagy Szász Károlynak.

Maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál*. Buda-Pest febr. 10. 1880.

Úgy látszik, Imre Sándor megfogadta Gyulai Pál tanácsát s válaszolt Volf György cikkére. Csak Imre Sándor válasza lehet az a *V* iróijegyű cikk, mely a Budapesti Szemlének 1880. évi XXII. kötetében a 186—191. lapokon *A Nyelvelméltár ügyében. Észrevételek Volf György válaszára* címmel jelent meg. Ehhez kapcsolódik a Budapesti Szemlének 1880. évi XXII. kötetében a 399—404. lapokon Volf Györgynek *Mégis a Nyelvelméltár* című cikke s a szerkesztőnek a vitát befejező megjegyzése.

28.

Tisztelt barátom

Hugom Kolozsvárról meglátogatván, tőle hallottam, hogy egy félévre Hód-Mezővásárhelyre vonult. A Kisfaludytársaság évlapját tüstént oda küldöttem le, remélem, eddig megkapta.

Úgy emlékszem, valamelyik levelében említette, hogy egy népköltészetünket illető cikkben dolgozik. Kész-e már, nem küldhetné-e föl, hogy felolvassam a Kisfaludytársaságban aztán kiadjam a Szemlében? Hígye meg, hogy a komolyabb irodalmi körökben élénk részvétellel viseltetnek ön iratai iránt s örömmel várják cikkeit.

Egyszersmind engedje meg, hogy egy más kérést is intézhsek önhöz. Arany Aristophanese megjelente óta már eltelt egy év, és sehol nem olvastunk róla valamire való ismertetést vagy bírálatot. Én különösen szegyelem, hogy a Szemle mind eddig hallgatni kénytelen róla. Nem segíthetne-e rajtam, nem volna-e hajlandó írni e kitűnő fordításról, akár hosszabb, akár rövidebb cikket? Most elvonultságában inkább tehetné, mint máskor. Gondolkozzék róla s legyen szíves mielőbb értesíteni elhatározásáról. Hát kisebb polemiai cikkeket nem küldhetne-e néha a Szemlébe? A Nyelvört megilletné olykor a rendreutasítás. Arra való dolgozótárs hiányában néha magamnak kell felszólalni. Hát az akadémiába nem köszönt-e be egy újabb értekezéssel? Csak most veszem észre, hogy annyit kérek és követelek öntől, a mennyi már majdnem orozatlanság. Egyébiránt megelégszem felével is.

Az ég áldja s tartson meg szíves barátságában tovább is tisztelő barátja
Gyulai Pál Buda-Pest nov. 19. 1881.

29.

Tisztelt barátom!

Nagy szívésségre kérném a Kisfaludytársaság nevében. Nem tudom, teljesítheti-e, de ha csak lehetséges nagyon kérném teljesítését.

E hó 30-án Nagy-Ajtán Kriza-ünnepély tartatik, a melyre a Kisfaludytársaság is meghívott. Valakinek közülünk az ünnepélyen minden esetre meg kell jelennie, de kívülem senki sincs Pesten, én is hetenként csak egy napra rándulok be Leányfalváról, hogy szerkesztői, akadémiai és Kisfaludytársasági ügyeimet igazítsam. Greguss, Szász Károly, a titkárok fürdön vannak, az ifju tagok Bukarestbe utaztak az írói és művészi expedícióval, egy szóval elül-hátul én vagyok itt s minthogy az akadémiában a főtitkárt is helyettesítem, lehetetlen Nagy-Ajtára mennem.

Ha szíveskednék elvállalni a Kisfaludytársaság képviselőtét, nagyon leköteleznék a társaságot. Az uti költséget akár előlegesen, akár utólagosan

utalványoznám. Kriza valóban megérdemli e kegyeletet s talán az ön egészségének sem ártana egy kis kirándulás.

Ha nem mehetne ön, akkor Szász Béla társunkat szíveskedjék megkérni a társaság nevében. Válaszát mielőbb kérném, hogy akár önnek, akár Szász Bélának megírhassam a hivatalos levelet s a rendező bizottságot is értesíthessem.

A magyar szőrendet illető pályakérdés-ajánlatát az osztály elfogadta s ajánlata alapján formulázni is akarta, de eszünkbe jutott, hogy a magyar szőrendről még tavaly kitűzetett egy pályakérdés, mely folyvást hirdettetik, ezért kénytelenek voltunk mást tűzni ki.

Hát a Szemlének mikor ír? Egy kis tanulmány[t] vagy bírálatos ismeretést Arany Aristophaneséről nagyon szívesen vennék, de ha egyebet nem lehet bármely apróságot is.

Buda-Pest jul. 16. 1882.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*

30.

Tisztelt barátom!

A «Revue des deux Mondes»-ból fordítandó cikket szívesen veszem. Általában akár mit küld ön, az reám nézve mindig kedves küldemény. Nem ártana, ha fiát is hasonlóra ösztönözné. Utolsó cikke óta, melyet a nyáron adtam ki, mélyen hallgat.

Sokat szeretnék írni önnek, de igazán nincs időm. Engedje meg, hogy csak egészen bizalmasan megkérdezzem öntől, vajon ha a «Kazinczy élete és munkái» pályafeladatra az akadémiához nem érkeznek elfogadható ajánlat, s az osztálynak kedve jőne ahhoz, hogy a szabályok értelmében valakit evvel megbízzon, elfogadná-e a megbízást?

Ha csak egy kissé biztat, igen megnyugtathatna engemet és Szász Károlyt s a maga idejében e szerint intézkednének.

Válaszát csak Szász Károlylyal közölném és senkivel mással, s az egész csak köztünk maradna.

Az ég áldja. Buda-Pest decz. 27. 1883. tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

31.

Leányfalva aug. 17. 1884.

Tisztelt barátom!

Nincs bennem semmi Kazinczy levelező hajlamából s még kevesebb a burocrata pontosságából. Épen azért, mint teljesen megérdemelt büntetést vettem volna, ha levélírásh[oz] hanyagságomat keményen szememre hányja. De ön fölteszi rólam, hogy egy jeles cikk jeles fordítását nem akarom kiadni a *Szemlé*ben. Ezt már teljességgel nem érdemeltem, ez ellen ünnepélyes óvást teszek.

Valóban eszem ágában sem volt ki nem adni a *Tudomány és művészet ellenkezése* című jeles cikket, a melynek fordítását ön még a tavasszal megküldötte nekem. A halogatásnak egyszerű oka az volt, hogy a *Szemle* mindenik számában kell adnom két ív nemzetgazdaságot és két ív szépirodalmat; amarra kötelezve vagyok, ezt a közönség iránti tekintetből kell tennem. Ez mintegy négy-öt ív, azután következnek az actualis érdekű

czikkek és végre olyanok, a melyek rég nálam hevernek s íróik folyvást és jogosan követelik kiadásukat. Mióta ön cikkét megküldötte mind ilyeneket kellett adnom, szeptemberre került volna a sor az ön cikkére, de akkor Szabó József kért meg, hogy rectori beszédét közöljem, mert különben elavul. Így hát csak az októberi vagy novemberi számban adhatom az ön cikkét.

Azonban ha a halasztásnak van is mentsége, annak nincs, hogy mind- eddig nem tudósítottam cikke sorsáról — mondhatja ön s ebben tökéletes igaza van. Többször volt szándékom ezt tenni, de mindig abban maradt. Részint családi, részint hivatalbeli, részint pedig szerkesztői gondjaim és bajaim akadályoztak. Mindig közbe jött valami; pedig nemcsak cikke halasztásáért akartam bocsánatot kérni, hanem a cikkhez tett jegyzetére is volt egy kis megjegyzésem. Figyelmeztetni kívántam, hogy talán helyesebb lesz, ha [a] Jókairól és Vajdáról megemlékező sorokat elhagyjuk, s csak azt adjuk ki, a mit Aranyról ír. Ugyanis a jegyzetben ez áll: «A menyinyire a legujabb költői irodalmat ismerem, leginkább Jókai regényeiben és Vajda János verseiben van nyoma a modern természettudománynak és meta-physikának». Erre röviden csak azt jegyzem meg, hogy Eötvös és Kemény sem sokkal vénebbek Jókainál, Madách pedig ifjabb író mind Jókainál mind Vajdánál s bizonyára mindkettőnél philosophusabb író. Jókai természettudománynak és Vajda János philosophiájának ez a kiemelése sok félreértésre adhat alkalmat. Vajdát mindenki úgy ismeri, mint igen kevésbé művelt költőt, Jókai pedig, ha a tudományból merít, azt egészen eltorzítja. Követendő mintakul akarja-e fölláttatni őket vagy e sajátosságukat csak mint tényeket fölemlíteni[?] Minden esetre a czélzat nem világos. Azt hiszem jobb volna a jegyzetet így módosítani: «.... vajon a mi költői irodalmunk termékeiben mutatkozik-e az a tünemény, hogy a tudománnyal csatlakozott a költés, hogy attól erőt, magasabb irányu képzelődéshez s nemesebb alkotásokhoz ösztönt vagy eszméket nyert volna? E kérdést tüzetesen nem kívánom tárgyalni, de megjegyzek egyet-mást, a mit Aranytól ide tartozót, igen érdekest találhatni.»

Ha ön beleegyezik így közlöm a jegyzést, ha nem, akkor marad az eredeti, mert én dolgozótársaimra nem szoktam semmit reá erőltetni.

Még más közölni valóm is van. Emlékszik, megírtam volt, hogy én és Szász Károly önt szeretnők megbízni Kazinczy életrajzával, az akadémiai Lukács-alapítványból. Azt hittük nem találkozik nyílt pályázós a megbízásra térve át, önt ajánlhatjuk az osztálynak. Azonban akadt két nyílt pályázó Bánóczy és Bayer, de munkatervök oly felületes volt, hogy nem fogadhattuk el, és kénytelenek voltunk a nyílt pályázat természetét megmagyarázva, kidolgozottabb munkatervet kérni be és egyszersmind mutatványt. Ily módon újra nyílt pályázat van kiírva s félek, hogy Bánóczy oly munkatervet és mutatványt fog beadni, hogy a pályázati szabályok értelmében jobb hiányában kénytelen lesz az osztály őt választani Kazinczy életrajzírójául. Azért a volna a kérésem, szíveskedjék, tisztelt barátom, szintén beadni egy munkatervet; a mutatvány helyett hivatkozhatnék a *Koszorúban* megjelent tanulmányára. Bizonyára az osztály önre bízna az életrajz megírását.

Szász Károlyllyal még nem beszéltem erről. Majd beszéllek s én is, és is ujabbán is írni fogunk ez ügyben. Addig gondolkozzék róla. Mi önt tartjuk

legalkalmasabbnak az egész magyar irodalomban a munka megírására, és sajnálnók, ha formai akadályok miatt más kézbe jutna. A munka megírására adnánk öt-hat évet is s a Kazinczyféle akadémiai iratokat rendelkezése alá bocsátanók.

Az ég áldja tisztelt barátom, ne nehezteljen reám, s egy pár nap alatt írja meg, hogy beleegyeznek-e a jegyzet módosításába vagy nem, mert szeptember elején esetleg a nyomdába kell adnom a kéziratot.

Válaszát küldje csak egyenesen Pestre, ott biztosabban megkapom leveleimet.
tisztelő barátja *Gyulai Pál*

A Budapesti Szemle 1881 óta havi folyóirattá vált, de Gyulai Pálnak a Lónyay Menyhért gróffal való egyesség értelmében évenként 30 ívnyi nemzetgazdasági dolgozatot kellett közölnie. — A *Tudomány és művészet ellenkezése* című cikk, melyet Imre Sándor Guyau után franciából fordított, a Budapesti Szemlének 1884. évi XI. kötetében a 218—256. lapokon jelent meg, de a fordító Gyulai óhajtása szerint a Jókaira és Vajdára vonatkozó megjegyzést elhagyta s csak Aranyra hivatkozott. — Imre Sándornak a Koszorú 1863. évi folyamában közölt értekezése: *Kazinczy költészete*.

32.

Tisztelt barátom!

Férjhez ment leányom veszélyes betegsége majdnem képtelenné tesz mindenre, még a levélírára is. Ezért válaszolok oly későn levelére.

Arany Aristophaneséről írt cikkét várva várom, s az új évi számban szeretném adni. Ennél fogva december 1-én, (vagy még jobb volna nov. 25-én) kezemen kell lennie. A fordított cikk a novemberi számban jó, az októberiben akartam adni, de egy Görgei-féle cikk és Szabó tanulmányának vége megakadályoztak benne. Ne vegye rossz néven e halasztást. A körülményeken csak félig uralkodhatik az ember, néha még annyit sem.

Nagy Miklós, a Vasárnapi Ujság szerkesztője meglátogatván, megemlítette, hogy ön egy nyelvészeti cikket is írt a Nyelvőr ellen, de nem tudja, kiadja-e. Csak szíveskedjék felküldeni hozzám, én kiadom akár álnév, akár saját neve alatt írja.

Az Arany Aristophaneséről írt cikkét nem lehetne-e a kiadás előtt fölolvastatni a Kisfaludytársaság vagy az akadémia ülésén? Egy csapással két legyet ütünk.

Végzetlenülül örvendek, hogy a Kazinczyról írt munkára elszánta magát. Nagy követ hengerített az én, Szilády és Szász Károly szívére. Mihelyt Szász Károly és Szilády Pestre jönnek, bővebben írok a dologról.

Az ég áldja! Buda-Pest sept. 9. 1884. tisztelő barátja *Gyulai Pál*

33.

Tisztelt barátom!

Hogy nyelvészeti tanulmányát mind eddig ki nem adtam, ennek nincs egyéb oka, mint az, hogy részint actualis érdekű cikkeket kellett adnom, részint a megkezdett regényt nem lehetett félbehagynom, s azt hittem, hogy az ön tanulmánya az év végéig épen nem veszti el érdekét. Egyszer minden-

korra legyen szabad kijelentenem, hogy én öntől mindent szívesen veszek, még akkor is, ha egyben-másban más véleményben vagyok. Hisz Aranyról írt tanulmányában sem értettem mindenre nézve egyet önnel, különösen a mi az inversiókat illeti, a Gyarmatiné regényét is kevesebbre becsülöm mint az ön bírálata, mégis minden megjegyzés nélkül kiadtam mind kettőt.

A mi nyelvészeti tanulmányát illeti, egy pár kevésbbé fontos részletben másképp gondolkodom, de szerencsémnek tartom közölhetését. Általában elvem a szerkesztésben az, hogy csak egy néhány főelvre helyezek nagy súlyt, a többire nézve az írók egyéniségének és véleményének a lehető leg-szélesebb tért nyitok, sőt bizonyos kérdések vitatását is szívesen közlöm a nélkül, hogy magam állást foglalnék.

Megvallva az igazat, nyelvészeti cikkével a jövő évet szándékoztam megkezdeni s e szándékról most sem mondhatok le: először azért, mert nincs jobb cikkem a jövő évi első számra; másodsor, mert ha novemberben megkezdéném át kellene vinnem a végső közleményt 1886-ra, a mi igen bajos.

Deczember elején szedetni fogom tanulmányát s a revisiót tüstént megküldöm belőle, s így a januári számban meg fog jelenni. Ne vegye rossz néven, hogy eddig halasztottam, s most is halasztom még. Sok mindennel kell nekem küzdenem a szerkesztésben és néha sokat is kell szenvednem. Ily szenvedés volna az is, hogy legjobb barátaim, a Szemle legjelesb dolgozótársai félreértenének.

Az ég áldja! Buda-Pest szept. 18-án 1885. tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

A gyászszegélyes levél gyászszegélyes borítékán: Nagyságos *Imre Sándor* úrnak, m. k. egyetemi tanár úrnak, a m. t. akadémia tagjának Kolozsvárott.

Imre Sándornak *Arany János és Aristophanese* című cikke a Buda-pesti Szemlében az 1885. évben a XLI. kötetben az 1—24., 209—257., 377—395. lapokon s a XLII. kötetnek 34—56. lapjain jelent meg. — Gyarmathy Zsigáné regényét Imre Sándor a Budapesti Szemlének 1885. évi XLII. kötetében a 324—329. lapokon bírálta meg. — A nyelvészeti tanulmány, melyet Imre Sándor írt: *A nyelv romlása*.

34.

Tisztelt barátom!

Czikke második közleményének első ívét ezelőtt három nappal utnak indítottam, a második ívet tegnap tettem postára. Remélem eddig mind két küldeményemet vette. A kézirat végét mind multkor, mind jelenleg azért nem küldhettem meg, mert a következő szakaszból is magában foglal valamit s ha az uton jövet vagy menet elveszne nagy bajt okozna. Már egyszer jártam így s ezért adtam utasításba a szedőnek, hogy minden oly kéziratot, a mely a jövő számra is foglal magában valamit, tartson magánál. A revisiókor ott a nyomdában elkérem tőle s gondosan átnézem. Átnéztem a multkor is, s át fogom nézni jövőben is.

Szíveskedjék, ha nyugalomba megy, többször fölkeresni a Szemlét. Ha valamely könyvet bírálni volna kedve, értesítsen és én tüstént megküldöm. Az ilyesekben nagy szükségét szenvedek.

Az ég áldja! Buda-Pest jan. 13. 1886. tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

A gyászszegélyes levél Imre Sándornak *A nyelv romlása* című cikkére vonatkozik, mely a Budapesti Szemlének 1886. évi XLV. kötetében (1—17. 182—198., 365—383. l.) jelent meg.

35.

Tisztelt barátom!

A kívánt könyveket útnak indítottam. A dologban tulajdonkép én is hibás vagyok. Eddig mindig én kértem az ön számára könyveket, mint megbízottja; egy pár év óta megfeledeztem róla, ezért nem küldetett önnek semmi az Értekezések és Értesítőn kívül. Fraknoi a szabályhoz tartván magát utólagosan nem küldhette meg. Én most úgy segítettem a dolgon, hogy az elnöknek jelentettem: ön egy új munkán dolgozik s ehhez szükségesek a könyvek, melyek eddig is csak azért nem küldettek meg, mert én elfelejtettem az ön nevében kérni, különben is ha valakinek az akadémiai tagok közül szüksége van valamely megírandó könyvéhez akadémiai kiadványokra, renden kívül is szoktak adni. Az elnök felhatalmazott a könyvek megküldésére.

Köszönöm a *Szemle* iránt való szíves részvétét. Bármit küld, szívesen veszem. Leginkább szükségem vagyok a kritikai dolgozatoknak. Egyebek között ezt is kérnék akár külföldi, akár magyar könyvről.

Sok mindent szeretnék írni az itteni dolgokról. De nincs időm, annyira igénybe vesz sokféle elfoglaltságom, hogy maholnap el kell felednem a versírást is.

A Kazinczy-ügyben a nagygyűlésen dönteni fogunk. Minthogy most sem érkezett be figyelemre méltó ajánlat, azt fogjuk indítványozni, hogy ön pályázat nélkül bízássék meg a munka megírásával. Azt hiszszük, az osztály is beleegyezik.

Az ég áldja! Ne feledkezzék meg a *Szemléről*.

Buda-Pest febr. 14. 1886.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

Fraknoi Vilmos a M. T. Akadémia főttkára volt 1879-től 1889-ig.

36.

Tisztelt barátom!

Hogy mi itt többen önt akarjuk megbízni Kazinczy életrajzával, ha jól emlékszem, én is megírtam önnek, de Szász Károly és Szilády Áron még bővebben megbeszélték önnel. Mi szerettük volna minden pályázat nélkül adni a megbízást de az Ügyrend értelmében lehetetlen. Szilády és Szász ezt nem tudták volt, mikor önnel beszéltek, én figyelmeztettem őket a szabályra, a mit úgy tudom meg is írtak önnek s ön így is késznek nyilatkozott a pályázatra.

A pályázat határnapja közeledvén, bátor vagyok többek nevében kérni önt, hogy ne maradjon el a pályázattól s egyszersmind ide mellékelve visszaküldöm azt a tervrajzot, a melyet az első megbeszélés alkalmával Szilády Áronnak küldött volt fel s a melyet én tőle átvéve a hivatalos iratok között őrzöttem. Nem tudom azóta készített-e még tervrajzot. Egy kissé kibővítve ez is elég lesz, a mi pedig a mutatványokat [illeti], megelégszünk az Arany lapjában közlöttekkel is. De ha valami új is járulna

hozzá annál jobb. A munka terjedelméről is kérünk némi tájékozást. Egy vagy két kötet lesz-e?

Ha[!]t] a Szemlérlől egészen meg akar-e feledkezni? Szíveskedjék küldeni valamit, ha apróságot is. Én öntől mindent szívesen veszek. Kedves fia sem keres fel többé dolgozataival. Öt is üdvözlöm és munkásságra intem.

Az ég áldja! Buda-Pest aug. 3. 1886. tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

37.

Tisztelt barátom!

Nagyon köszönöm mind' a] magam, mind társaim nevében, hogy a Lukács-féle nyílt] pályázaton a Kazinczy életrajzára nézve pályázni fog. A Kazinczy-cultus és Kazinczy-becsémrlés között bizonyára ön leginkább el fogja találni a középutat. E mellett Kazinczy életrajzát oly kevésbé írhatja meg pusztán csak nyelvész, mint pusztán csak aesthetikus. Ön egyesíti e kettőt, éppen azért fogadja még egyszer köszönetünket.

Az akadémia könyv- és kéziratára rendelkezésére áll, s hogy a mit közelebbről kért, nem küldötték meg, annak oka, a mint utána jártam, nem figyelmetlenség vagy hanyagság volt. Hunfalvy elutazása előtt kiadta az alkönyvtárnoknak a rendeletet az iratok leküldésére, azonban a kéziratár öre Jakab Elek nem volt Pesten s alkalmasint csak a szütnidő vége felé jő baba. Mihelyt Hunfalvy haza érkezik, beszéllek vele s jót állok, hogy jövőben minden nemü kívánsága teljesülni fog.

Újra kérem, a mint mult levelemben is, ne feledkezzék el a szegény *Budapesti Szemlérlől*. Sok időmbe és fáradságomba kerül, hogy csak olyan is, a milyen. Ön eddig igen jeles czikkekkel gazdagította, ne vonja meg ezután is támogatását, annyiival inkább, mert az akadémiai papi párt örömet látná hanyatlását vagy épen bukását.

Az ég áldja! Maradtam tisztelő barátja *Gyulai Pál*. Buda-Pest aug. 29. 1886.

A gyászszegélyes levél gyászszegélyes borítékán: N. *Imre Sándor* úrnak, a m. t. akadémia és Kisfaludy társaság r. tagjának *Holdmező-Vásárhely*. Hunfalvy Pál a M. T. Akadémia főkönyvtárnoka volt.

38.

Tisztelt barátom!

Egy hétre Lévy József barátomhoz rándultam volt ki a diósgyőri hámorba; visszaérkezve két levelét is találtam asztalomon. Megörültem nekik, különösen a hozzájuk csatolt küldeményeknek.

A szeptemberi szám már szerkesztve levén, az októberiben akarom közölni a Johnson *Irenejéről* írottat, s a novemberiben a másikat. Minthogy így az időből nem fogyunk ki, az elsőt visszaküldöm, hogy maga szője belé a kifeledett megjegyzést, melyet reám bízott. Még egy más megjegyzésem is van a cikkekre. A végére az van írva *Morley Library of eng. literature után*. Így a *Szemlében* csak a fordítást szoktuk jelölni. Ez pedig nem fordítás. Ha Morley művét használta, az[!]t talán a szövegbe kellene beszöni valahová. Így minden esetre félreértésekre ad alkalmat a Szemle olvasóinál.

Kérem, szíveskedjék ezen segíteni legjobb belátása szerint, s küldje vissza nekem a cikket a jövő héten, mert augusztus végén mi megkezdjük az októberi szám szedését.

Levele több pontjára is szeretnék felelni, de egy kis cikket kell írnom, hogy a szeptemberi szám utolsó ívének néhány lapját betöltsen. Nyáron senki sincs itt, a ki segítsen, ha megszorulok. Mihelyt megírom a cikket, több szabad időm lesz, s bővebben fogok írni mindarról, a mit most mellőztem.

Buda-Pest aug. 8. 1887.

tisztelő barátja *Gyulai Pál*.

Imre Sándornak *Johnson S. Irenéje* című cikke a Budapesti Szemlének 1887. évi LII. kötetében a 129—137. lapokon jelent meg.

39.

Tisztelt barátom!

Vettem szíves levelét a «Magyar szóképzés» című műve kéziratával együtt s mindjárt áttettem az I-ső osztályhoz, hova különben egyenesen küldhette volna, mert ez tisztán az osztály ügye s magának az akadémiának csak annyiban [van] hozzá köze, a mennyiben a költségvetést véglegesen ő hagyja helybe.

Közli: PAPP FERENC.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI A NEMZETI SZÍNHÁZ LEVÉLTÁRÁBAN.

A Nemzeti Színház megteremtése körül a magyar íróknak volt legnagyobb érdemük. Már a XVIII. sz. vége óta ők harcoltak az eszméért, és ők keltették fel a kérdés iránt a közvélemény figyelmét. Mégis, mikor a pesti állandó színház mint *Pest vármegye színháza* megvalósult, a létrehozók elgondolása a színházról meglehetősen irodalommentes, hogy ne mondjam, irodalomellenes volt. Bizonyítja ezt az is, hogy első igazgatóul nem írók szemeltek ki az intéző körök, hanem gyakorlati színházi embert, Grimm Fedort, a pesti német színház volt igazgatóját. Csak mikor Grimm az igazgatásra nem vállalkozott, minthogy nem igen látta biztató üzletnek, s a bérletre nem akadt jelentkező, kérték fel Bajzát az igazgatásra, s ezzel az eredetileg a daljáték és a látványosságok ápolására szánt színház erősen az irodalom felé tolódott. Bajza a drámai műsor színvonalának emelésére tervbe vette egy dramaturgi állás szervezését — akkor «színházi költőnek» nevezték — s először Csató Pált szemelte ki erre az állásra. Tervét pénzügyi okokból nem sikerült keresztülvinnie, de Csató abban a hitben volt, hogy Bajza nem képviselte eléggé ügyét a színi választmányban, s a pozsonyi Hírnökben mindvégig elkeseredetten támadta a Nemzeti Színházat. Mint az alatt közölt levelekből látható, a «színházi költői» állásra és a színház bérletére más jelentkezők is voltak a magyar írók közt. Mindannyian, főképp Hazucha (írói nevén Kelmenfy) és Munkácsy János, sohasem tudtak becsvágyukhoz mért elhelyezkedést találni az irodalmi életben, mely akkor még nagyon kevés anyagi lehetőséggel kecsegtetett. Éppazért tűnt fel nekik most a Nemzeti Színház mint új elhelyezkedési lehetőség. Midőn azonban

itt is kudarcot vallottak, elkeseredésük a céljukhoz beérkezettekkel, Bajzával, Szigligetivel szemben nőttön nőtt és ugyancsak elkeseredett polémiáknak lett forrásává.¹ Az itt közölt levelek érdekes adalékokat szolgáltatnak a Nemzeti Színházat ért sajtótámadások személyes indító okaira nézve.

A levélírók közül Fáy András nem tartozott a színház ellenzékéhez. Az ő gyakorlati józansága egyik fő támasza volt a színház kezdő éveinek, s mint egyetlen író-ember a színházat kormányozó választmányban s egyúttal Pest vármegye táblabírája is, összekötő kapocs volt a vármegyei urak s a magyar irodalom képviselői közt.

1.

Fáy András levele Földváry Gáborhoz.

Kedves barátom!

Nekem az éjjel catharalis hidegem vőlt, 's annyira tele vagyok náthával és hurúttal a' tegnap előtti és tegnapi láb áltfázítás miatt, hogy szólni alig tudok. E szerint legalább hólnap délig ki mennem nem lehetvén mai Deputatióinkban részt nem vehetek. Mindazáltal nézeteimet neked röviden ide írom. — Ezeket óhajtnám, hogy Schodelné csak öszre fogadnánk meg, de most, addig darabok fordításairól 's ha csak naggyából és betanulásairól gondoskodnánk, és Schodelnének előre megküldenők a' szerepeit ha csak 3—4 darabból is, melyeket ő jegyzene ki. Óhajtnám, hogyha Schodelné már megfogadjuk, tegyünk rendelést legalább is mindenek előtt egy jó tenoristáról is, p. o. vagy Vurdáról,² vagy Dobróvszkyról,³ 's ne elégedjünk meg Lendvayval, kit Schodelné, ő tudja miért, igen szeret ajánlni. Lendvayt én tsak színésznek óhajtnám, ha feleségével megférhetne.⁴ Továbbá óhajtnám, hogy a' két száz pengő forint ruhapénz maradna el az alkuból. Mire való ez a' függelék? hiszen így kérhet külön kosztra valót is, és minden esetre óhajtnám magát Schodelt ének tanítónak befoglaltatni, példának okáért úgy, hogy naponként legalább egy órát adjon két férjfi és két leány choristánéknak, kiket ő maga választna ki talentomaiknál fogva. Óhajtnám Schodelné most előre dictálná fel azon operákat, melyekben 10 hónap alatt fellépni kíván, ne hogy hijába költsézzünk 's ő kifogásokat tegyen. Óhajtnám végre, hogy azok töle simpliciter megtagadnának, mik 'a directio dolgai, mint p. o. szerep-osztás, nap kijelölés sat. nehogy Úrnét fogadjunk, ki nekünk parancsoljon.⁵

Déryné úgy szeretném megtartani hogy Schodelnéval másod szerepeket is adjon, különben inkább elereszteni. Továbbá ha Schodelné és egy tenoristát fogadunk, bizony redukálnunk kell a' haszontalan személyzetet. Mit érünk Jobbal, Frickel, Baranyival, Daragival, Szöllőssyvel és Miskólczy Lillával, s' egy pár haszontalan choristával, kikből semmit sem várhatni. Irtoztató

¹ A polémiák részletes ismertetését l. Szűcsi József: *Bajza József*. 1914. 249. s k. l., továbbá: Pukánszky Kádár Jolán: *Nemzeti színházunk és a közvélemény a XIX. században*. Budapesti Szemle, 1937.

² Győri születésű hamburgi tenorista V. ö. Reisner Valéria: *Magyar színészek Bécsben*. 1938.

³ Ugyancsak magyar születésű énekes.

⁴ Lendvay és felesége, Hivatal Anikó, utóbb el is váltak.

⁵ Sajnos, nem Fáy elgondolása szerint történt a szerződés, s ez sok bajnak lett forrása.

ezeknek fizetése. Hiszen hány van potló szerepekre Baranyi, Szöllősy és Daragi helyébe? Ott van Egressy Benjamin, Udvarhelyi Sándor (nem Miklós) Szigligeti, Havi, Szilágyi Balog etc. és a' sok chorista, kikkel néha próbálni lehet sőt kell.—

Rosty projectumára nézve csak azt ohajtnám mit tegnap mondtam.¹ Első Kappelmestert, és énektanítót minél előbb megrendelni és a muzsikai darabokat megvizsgáltatni.

Ezek nézeteim, mi állhat meg, bölcsességtekre bízom.

Pest 17. Jan. 1838.

tisztelő barátod
Fáy András

Ujra instállak egy kis árva Székért e' napokban.

Kívül: Tekintetes Nemes Nemzetes és Vitézlő

Földváry Gábor Urnak, Tekintetes Pest Vármegye V—Ispányának
szív. megkülönböztetett tisztelettel

Pesten

2.

Munkácsy János levele a színház fenntartására alakult részvénytársasághoz.

Tekintetes Részvény-Társaság!

A' magyar színház' igazgatása' dolgában a' Ts Társaság egy év' lefolyta alatt, meggyőződheték arról, hogy színházat képviseleti Testület által kormányozni, csaknem a' lehetlenségek' sorába tartozik 's már mostani állapotja is 'a színháznak, csekély tudomásom szerint, azt bizonyítja, hogy a' Ts Társaság azt egyes vállalkozóra bizni előbb-utóbb legbiztosnak fogja találni: mi ha csakugyan megtörténék, magamat, mint egyes vállakozót, a' Ts Társaságnak szerencsém van ajánlanom.

Mindnyájunk' óhajtaása úgy hiszem az, hogy ez intézet országossá tétessék, mihez ha reményünk — 's az utósó országgyűlésen történekből, tán nem hiu reményünk van, a' szerint e' színház egyes vállalkozó kezébe is csak úgy adathatik, ha az, az ország' Megyéit illető közintézet lenni meg nem szűnik. E' részben tehát mint egyes vállalkozó ajánlanám magamat olly módon: hogy az intézetnek mindenkori állapotjáról a' nemes Megyének minden közgyűlésén, vagy annyiszor a' mennyiszer kívántatnék, a' legnagyobb szigorúságig kész volnék számolni, 's ugyan erre kötelezném magamat a Ts. Társaság iránt is, míg e' színház körüli vállalkozásának ideje tart; sőt minthogy a' Ts. Társaság ez intézetre egy év óta, mintegy 30,000 váltó forint költséget tön, vagy annyit legalább tennie kell, az esetre, ha e' színház nekem, minden teher nélkül 12 esztendőre átadatnék, az utósó 6 esztendő folytában évenként 5000 váltó forintnyi részvény és pedig ezen évenként lerovandó 5000 v. frt-ból, a' pesti négy vásár alkalmával, mindenkor *tizenkét-tizenhárom részvény' visszaváltására* kötelezném magamat: Részemről nem adhatok a' Ts Társaságnak vagy a' nemes Megyének nagyobb biztosítást, mint azt: hogy e' nemzeti ügybeni sáfarkodásomról, minden időben

¹ Rosty Albert 1837. december 11-én vette át az opera igazgatását Rothkrepf-Mátray Gábortól. Az említett „projectum“ megvan a Nemzeti Színház levéltárában.

számon vonhatnának 's így annak biztos vagy ingadozó állapotja, ugy szól-
ván mindennap tudva lehetne.¹

Melly vállalkozási alázatos nyilatkozásom mellett, a' Ts Társaság' ke-
gyébe ajánlott mély tisztelettel vagyok

A' Tekintetes Társaságnak

Pesten, augustus' 27.dikén 838.

alázatos szolgálja

Munkácsy János.

Kivül: A pesti magyar színház fentartására alakult Tekintetes Rész-
vény-Társasághoz

alázatos ajánlata a színház ügyében

Munkácsy Jánosnak.

3.

Hazucha Ferenc a színházi költői állásért folyamodik a színházat kormányozó választmányhoz.

Tekintetes Választmány!

Mintán a' pesti magyar játékszínen, annak hazaflig buzgó Pártolói
által, egyre több 's nagyobb élelményekben részesülvén a' közönség, ennek
következtében igényei is az előhaladás szerint e' részben nagyobbak és
szigorubbak lesznek: több tekintetben megkívántatová lett, e' nemzeti intézet'
kiegészítéséhez egy játékszíni költőnek járulása; melly meggyőződéstől báto-
ritatván, ezennel mély alázatossággal járulok a' Tekintetes Választmány elébe
abbeli folyamodásommal, ha e' hivatáskört rám, alulirtra ruházni méltóz-
tatnék; következők levén legfőképpen, a' miket e' hivatallal járulandóknak
tartanék, 's mellyek' véghezvitelére magamat a' Tekintetes Választmány'
kegyeibe alázatosan ajánlani bátorkodom.

1. Legjövendőbbek a' színházban eddig a' daljátéki előadások levén,
szükséges volna a' színháznak egy a' hangászatban jártas íróval birnia hogy
a' külföld' ujjabb daljátékai a' magyar színpadon előadás végett nyelvünk'
előhaladásának megfelelő szabotossággal 's azonfelül a' hangászat' kívánatival
megegyezőleg fordíthatassanak le.

2. Gyakran fordulnak elő esetek, midőn régibb daljátékok' fordításának
textusában, valamint a' színművekben is, nyelvbéli javításokat, színre
alkalmazásokat, változtatásokat kellene tenni; mi ez esetben mint egy erre
rendelt színi költő foglalatossági közé tartoznék.

3. Szinte szükségesnek tartanám alázatos véleményem szerint, hogy a'
közönség' ebbeli várakozásának megfeleltessék, a' mostani kor előtt olly nagy
kedvességben álló tüneményes játékokban, bohózatokban, előforduló dalok alá
koronkint új textusokat tenni; a' tapasztalás tanítván, hogy nem kis része
a' közönségnek illyenmű játékokat gyakran csak azért látogat meg ismételve,
hogy ez újdonságokban gyönyörködhessek.

4. Szinte a' játékszíni költő kötelességei közé tartoznék, a' repertoire-
ban levő régibb színművek netán avult és hibás stílusának kijavíthatása 's

¹ Munkácsy ajánlatával a részvényesek gyűlése már augusztus 29-én
foglalkozott. «A színháznak ezután miként leendő igazgatása eránt meg-
lévén már a' kellő határozat téve, jelen folyamodás tudomásul vétetik.» (V.
ö. a részvénytársasági közgyűlés jegyzőkönyvét Pest vm. levéltárában.)

érdemesb eredeti valamint remek fordított darabokban az előadásokra felsőbb művészeti tekintetben való felügyelés és mintegy szellemi rendezőség. Összekapcsolthatván e' kötelességekkel a' Tekintetes Választmánynak adandó mélyen tisztelt rendelései szerint egyéb a' színház körül szükséges foglalatosságok is.

Melly kötelességekben és foglalatosságokban ki magamat egészen a' litteraturának szentelém, midőn — mind hangászati járatosságomnál mind pedig a' német és francia nyelvbeli ösmereteimnél fogva — pontosan és szorgalommal eljárhatni a' Tekintetes Választmány előtt mély tisztelettel ajánlkoznám, bátorkodom jelen folyamodásomat benyújtani a' Tekintetes Választmányhoz, s alázatos kérésemet ujtván, maradok

Pesten, martius' 26-dikán 1839.

A Tekintetes Választmánynak

legalázatosabb szolgálja

Hazucha Ferencz

Külzet: A' pesti magyar színházat igazgató Tekintetes Választmányhoz alázatos folyamodása a' 15 Apr. Gyűlésre halasztattva a' bentírtnak.

Hátírat: Felolvastatott az 1839-ki Martii 28-án Pesten tartatott Színészeti Választmány Ülésében.

További tanácskozás végett a' jövő hó 14 napján tartandó Választmányi Gyűlés eleibe utasítatik, addig is az Igazgató az ajánlkozóval a' fizetés menyisége iránt értekezzen.

4.

Kuthy Lajos folyamodása a színházi költői állásért. Mellékelve a «Színi költői hivatalterv».

Tekintetes Színi Igazgató Választmány!

Ifjuságom' első kezdetétől fő és előkelő szenvedélyemül fejlék ki lelkemben a' hazaszeretet. Csekély körömben minden kis alkalmat örömmel ragadtam meg ezt tettelesen kimutatni, s pályám éppen e' miatt lőn akadályozva. Azonban ezt sem érdememül nem kívánom felhozni, sem alább tisztelettel kifejezett kérelmem' teljesülésére motivumul használni csak azon benső vágyamat igazolandó említém, melly szerint a' Nemzeti Színház költőjévé lehetni, régi óhajtásom; mert igenis értem és érzem hogy azon körben szilárd szorgalom és tiszta akarat mellett kevés tudománnyal s középszerű tehetséggel is megnyitni lehet használni. — Azonban minthogy eddig a' Tekintetes igazgató választmány nem látá az intézet' körülményeivel megegyezőnek a' színiköltői hivatal felállítását, én oda határozam magamat, hogy majd ha ország gyűlésileg kerülend szőnyegre színészetünk' tárgya: Bihar vármegye' Rendeitől fogom kérni követeink által leendő ajánltatásomat. De most tudományomra esván a' Tekintetes Választmány' ebbéli intézkedése: van szerencsém mély tiszteletem mellett azon alázatos kérelmemet kifejezni, hogy ha csekély tehetségemet ezen tisztviselésre elégnek, magamat pedig kegyeire méltónak találánd: becses elválasztás által szerencsétlenni kegyesen méltóztassék. A' hatáskör' és munkálkodási nézetek' tervével, a' Tekintetes választmány' figyelmét jelenleg szerénytelenségnek tartanám terhelni, ha talán kéréssem meghalgattatnék, lesz szerencsém egy a' külföldi színházak' ebbéli

intézkedéseikhez 's korunk' és publicumunk kívánataihoz alkalmazott tervet bemutatni, mint szinte az évi honorarium eránt nézeteimet közleni.

Minden esetre tisztelettel bátor vagyok fölkérni a' Tekintetes Választmányt hogy alázatos kérelmem iránti határozatát hátírással vagy kiírt czikk' formájában velem közleni kegyesen sziveskedjék, hogy azt mint — a' netalán országgyűlésén előterjesztendő foljamodásomat — igazoló oklevelet megtarthassam.

Többire van szerencsém magamat nagy becsű pártfogásába alásan ajánlani mély tisztelettel maradván:

A' Tekintetes Szini Igazgató választmánynak:

pesten april 7. 1839.

alázatos szolgálja

Kúthy Lajos

Kívül: A' Tekintetes Szini Igazgató-választmányhoz terjesztett kérelme a' bentírtak.

Szini költői hivatalterv.

I. Hivatalos kötelességek:

1. Az intézet' könyv-levél-és műtárát rendben tartani; 's általában minden az [intézet] ügyében kelendő szerződések, levelezések 's a' művészeti oldalt tárgyzó halározatok felett pontos naplót és catalogust vezetni.

2. Minden évben egy (legalább két fvonásos) eredeti színművet; 's azonkívül valamelly alkalmi vagy szaválás, felolvasás, 's concertekben néma ábrázolatokkal elmondás végett szerkezett költeményt készíteni.

3. Az Academia' költségén válogatva fordíttatni szokott külföldi színművek közül, a' kor' izlése, közönség' kívánata, 's nemzeti helyzet' és viszonyok' tekintetéből szini hatást ígérő műveket előadás végett kijegyezni. — 'S véleményem szerint ez által véghetetlenül többet nyerend az intézet, mintha költője által évenként két három külföldi darabot kívánna fordíttatni; mert alig hihető, hogy egyes ember, — bárki legyen, annyi nyelvismerettel, tapintattal 's válogatási izléssel bírjon, mint az Academia' részére fordító tudományos fejek öszszesen.

4. A' repertoireban mindeddig sikerrel megmaradt régiebb külföldi classicus művek' fordításai közül, a' korszelleméhez alkalmazandó válogatással évenként legalább huszon négyet kiigazítani, 's a' mai művelt előrehaladt nyelv folyamatához idomitani; mint szinte

5. Mind az eredeti, mind a' fordított művekben előforduló idegen szavaknak tiszta, helyes 's az illető nemzetek' szokásához alkalmazott kiejtésére; — a' hazai nyelvnek pedig pontos, grammaticai, 's (a' jambusokban írt művekre nézve) a' versek' természetéhez illő szaválására felügyelni.

6. A' paródiák' és bohózatok' szerkezetét (ha az idő' szelleme kívánandja) a' közönség' tetszése után változtatni; 's a' helybeli napirenden levő tréfákat, eseteket, ártatlan híreket mulattatólag beszöni; 's az operák' textusát szükség' esetében hangmértékhez igazítani.

7. Mind az eredeti, mind a' fordított színművek' első színpadra hozatala alkalmával (a' darabot tárgyzó, 's egyik vagy másik szereplő ellenében netalán elmondandó nézetek', észrevételek' előterjesztése végett) a' főpróbákon jelen lenni.

8. Minden az intézet' ügyében hirlapok' útján szükségképen közzéteendő jelentéseket hirdetményeket 's a' t. szerkeszteni.

II. Hivatalos jogok.

1. Öt száz pengő forintból álló, 's havi osztályrészekben fizetendő évidíj.

2. Kirekesztőleg az igazgatóság' befolyása alatt áll; 's az intézet' semmi tagjától függést, vagy követelést nem ismer.

3. Minthogy hivatala, (a' főpróbáknál jelenléte kivéve) szorgalom mellett rövid távollét esetére nem szenved csönkülést, az igazgatóságnál teendő előleges jelentés mellett akármikor eltávozhatnak; úgy mindazáltal, hogy a' netalán napirenden levő kötelességek' teljesülése éránt elegendőleg intézkedjék.

4. Ha az intézet' ügyében kell a' fővároson kívül lennie, utiköltsége fedeztetik 's havi osztályrészét kétszerezve nyeri.

A' fent kifejezett kötelességek' 's jogok' feltételei mellett, a' Tekintetes Részvényes-társaság' kegyeibe, 's részvevő pártolásába mély tisztelettel ajánlja magát

pesten april 30. 1839.

Kúthy Lajos.

Külzet: Sziniköltői hivatalterv; A' Tekintetes Részvényes-társaság' megfontolása alá mély tisztelettel ajánlja a' bentirt.¹

5.

Czakó Zsigmond levele Szigligeti Edéhez.

N. Enyed. augst 29én 1842.

Tisztelt Szigligeti Ur!

Egy 5 felvonásos szomorú színművet illy czimvel *Chantreyek* nyujtottam be a' színműbíró Választmány'nak, ezelőtt egy év és három hóval. Mi történt vele maig sem tudom, mert a' Sz. Műbíró Választmány sem levél- sem izenetre e' perczig sem méltatott. Hogy a' Választmány előtt megfordúlt hiteles kűtfőből tudom — de hivatalosan többszöri leveleim után sem tapasztaltam egyebet 15 havi hallgatásnál és halogatásnál, mi olly finak műgyártokra (így!) nézve mint magam is vagyok — a' jövőre igen szép bíztatás. — Zörgetek megint azon reménnyel, hogy művemet valahára legalább kézhez kapom.

Tisztelettel kérem Szigligeti Urat hogy művemet a' gyorssekeren legközelebbi alkalomkor Kolósvárra leküldeni ne terheltelessék. Némi kétség fog el azonban a' mű elveszése felől — ha nem tudom hogy a' Választmány érte felelős; mert folyó év Julius 13-án egy levelet vettem Pestről olly ajánlattal — hogy 150 váltó frtért adnám el Nagy Ignác'nak — 's egyszersmind bizonyos 500 ft is lefizetnek mellette mellyel én Pesten 837-ben egy Borberek nevű ifjat szabadíték ki adossai körmeiből. — Ugy de az ifju 841-ben Erdélyben meghalt. Pesten pedig semmi egybekötötése nints. Mi több a levél sints aláírva — e' felett asszony írának látszik — ugy hogy én hol-

¹ Színi költő alkalmazása anyagi okokból elmaradt.

mi ügyetlen Mystificationál benne egyebet nem látok — hogy kitől ered nem tudhatom — azonban olly embernek kell mindenesetre lenni — ki engem igen jól ismer — 's így könnyen jöhettem azon gondolatra — hogy *elvesz*. Most Pály Elek igazgatása alatt N. Enyeden vagyok 's leszek még egy hónapig. — A paqueta kérem ezt írni:

Dalszínész Czakó 'Sigmondnak

Kolósváron át

N. Enyedre

Kéretik a' Kolósvári Gyorsutazási intézet e' paquetot Barra és Stein *N. Enyedi* könyvkereskedésükbe *minél előbb* átküldeni.

Engedelmet könyörgök alkalmatlankodásomért. De ha minden beküldő annyi haszontalan levélírási átokkal van terhelve mint én — 's olly siker nélkül — isten legyen a' magyar drámairodalomnak irgalmas!

Tisztelettel maradtam

Szigligeti Urnak

alázatos Szolgája
Czakó 'Sigmond

Kívül: Nemzeti Színész *Szigligeti Eduárd* Urnak a' Nemzeti Színház Titoknokának

alázatos tisztelettel

Pesten

A' Ntzi Színháznál

Kuthy Lajos levele Bartay Endréhez.

Kedves barátom!

Levelém átadója Dopsa ur², vagyonos 's jó műveltségű nemes házból született ifju, ki már az országgyűlési közönség előtt több ízben sikerrel lépett fel: akar színész lenni, 's Magát valamely jelentőbb szerepben a' színházi községnek bemutatni.

Mi okból tisztelettel kérlek, hogy az előkelőbb színészekkel egyetértve, légy szives ezen ifjunak ismertetési tért nyitni; meglehet, szép tehetség fejlődik nála ki, 's idővel a' színművészet jelentős képviselőjét nyerendi benne³.

Többire őszinte barátság érzelmeivel maradtam

Pest Dec. 5. 1844.

barátod
Kuthy

Kívül: Tekintetes Bartay Endre urnak,
a' Nemzeti Színház Igazgatójának barátilag.

helyben

Közli: PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN.

¹ Czakó drámája úgy látszik végkép elveszett, irodalomtörténeti forrás-munkáink nem tudnak róla címénél egyebet. V. ö. Lányi Ernő: *Czakó Zsigmond színműveiről*. 1913. s az ott idézett források.

² Dobsa Lajos drámairól.

³ A levélnek fogantója lett és Dobsa 1845. február 1.-én fellépett mint Krumm Illés Kotzebue *Legjobb az egyenes út* (Der gerade Weg der beste) c. darabjában. V. ö. Élő Gabriella: *Dobsa Lajos színművei* 1912. A színi pályájához fűzött remények azonban nem váltak be.

VERSEGHY FERENC ZSENGÉL

(Első közlemény.)

Verseghy Ferenc eddig legrégibbeknek ismert költeményei két, klasszikus forrásból átdolgozott heroida (1779) és egy Kreskay Imréhez írt verses levél (1781). Kiadásuk¹ óta Gorzó Gellért is közölt egy 1779-ben és egy 1780-ban írt költeményt², időrendben ezeket követi az a kis dalfűzér, amelyet a zirci apátság kéziratára őriz³. Ebben Verseghynek 25, nagyrészt német rokokó-dalokból, mégpedig kóta-szövegekből átdolgozott⁴ verse van: e dalok korán elterjedtek és épen énekelhetőségük miatt népszerűek és dívatosak voltak, énekeskönyveinkben mindegyre fölbukkannak. Császár Elemér «1788 előtt» jelöli meg keletkezésük időpontját; az alábbiakból kiderül, hogy javuk-része már 1780—81-ben készen volt, sőt az *Eurydice*⁵ 1774-ből való: tehát Verseghy már 17 esztendősen korában próbálgatta szárnyait. Újabban Verseghy zsengeinek két fontos kézirati forrása lett ősméretessé, mindkettő olyan, eddig kiadatlan, zsengekkel, amelyek legkésőbbben 1780—81-ben keletkeztek. Az egyik forrásra Amade-kutatásaim közben akadtam. Ez a *Tsallóközi Ódák és Énekek* két kötete⁶; a másika⁷, amely ezeknek szerzőségét is hitelesítette, Lavotta Rezső hívta föl a figyelmet, aki a kézirat leírását is adta⁸.

A *Tsallóközi Ódák és Énekek* c. gyűjteményt Mészáros Ignác, a *Kartigám* szerzője, maga is az «Aranykert» fia hagyta ránk. Egyik kötete (II.) az Amade-versek ú. n. főködexének⁹ 1765-ben készült másolata, amelyet megtoldott Amade néhány más dalának eredeti kéziratával s utóbb megszerzett mások — Faludi és Verseghy — költeményeivel, a következő rendben¹⁰:

151. l. *Pluto és Eurydice*. Ovidiusból (38.)

152—162. l. Faludi versei.

164—168. l. *Pyramus és Thisbe*. Ovid. (46.) — *Thisbe siralma*. Ovidiusból. (47.) — *Atalanta*. Ovid. — *Penelope panaszi*. Ovid. (49.) — *Amor és a' halál*. (39.) — *Amor és a' méhek*. (IK. 1935. 79. l.) — Neptunusnak Meduza ellen való panasza. — *Venus és Vulcanus*. (IK. 1914. 471. l.)

168.—169. l. Faludi versei.

170—183. l. *Phyllis Demophon* ellen. — *Felel Demophon*. — *Themis és Fortuna*. — *Apollo Daphnishoz*. — *Dafné felel*. — *A' Rósa*. — *Félelem és gyanúság*. — *Az irígylésre*. — (Thirzis és Laura. 78. l.) — *A tsal vetésre*. — *Intés a' Rósához*. (36. l.) — *Helena álma Párisról*. — *Apollo, Dafné*. (Thirzis és Klóé. 52. l.) — *Apollo panaszi Dafné futása ellen*. — *Pásztori Leányka*.

¹ Verseghy F. kisebb költeményei. Császár—Madarász-kiadás. 13—23. és 333. l.

² *Adalékok Verseghy Ferenc életéhez és költészetéhez*. IK. 1914. 464. l.

³ 195. lt. szám. L. még Császár—Madarász id. kiad. 335. l.

⁴ IK. 1933. 100—108. l.

⁵ Id. kiad. 38. l.

⁶ N. Múzeum, 208. Quart. Hung. I—II.

⁷ U. o. MS. Mus. 1824.

⁸ Verseghy Ferencnek egy ismeretlen kéziratáról. Magyar Könyvszemle. 1937. 57. l.

⁹ 141. Quart. Hung.

¹⁰ A dőlő betűkkel szedettek már megjelentek nyomtatásban. A címük után tett szám a Császár—Madarász-kiadás lapszáma.

(IK. 1935. 177. l.) — *Dóris az Erdőben.* (Az erdő. 41. l.) — *A' Kedves.* (IK. 1935. 177. l.) — *Amor a' Pásztorok közt.* — *A' Kunyhó.* (225.—389. l.) — *A' Szegfü.* (37. l.) — *Álom.* (177. l.) — *Phillint Bávet ajtaján.* (33. l.) — *A' kis Dorika.* (45. l.) — *A' Hivség.* — *Amor.* (43. l.)

A II. r.-nek ez a része magában foglalja a Lavotta fölfedezte kézirat II. IV. részének és II. toldalékának csaknem valamennyi Verseghy-költeményét, Verseghy kéziratának rendjében; csupán két Ovidius-átdolgozás hiányzik belőle (*Ariadne, Oenone*), s a *Neptunus* és a *Venus és Vulcanus* cserélődtek föl.

Amade énekeit Mészáros mégegyszer lemásolta, kihagyta közülük a vallásos és a nem magyar nyelvű költeményeket, s ezt a másolatot is meggyarapította mások, megint leginkább Faludi és Verseghy énekeivel. Ebben a másolatban, amely sajtó alá készült — a cenzor 1795-ben imprimálta is, a múzeumban ez kapta az I. k. jelzést — a következő Verseghy-zsengék vannak egy ternión (129—138. l.):

CXXVII—CXXXVIII. *Amor és a' Halál.* — *Amor és a' Méhek.* — *Venus és Vulcanus.* — Fillis Demofon ellen. — Demofon felel Fillisnek. — Apollo Dafnishez. — Dafné felel Apollonak. — *Apollo és Dafné.* — *Pásztor Leányka.* — *Amor a' Pásztorok között.* — *A' Kedves.* — *Az álom.*

E tucat versnek az az érdekessége, hogy nem az előbbieknak a másolata, sőt nem is ugyanabból a kézirati forrásból készült. Sorrendjük is más, szövegükben is számottevő eltérések vannak. Az a föltevés, hogy ez a tizenkét zsenge a költőnek első nagyszombati idejében (1779. október 25.—1780. szeptember 7. között) találta meg útját a Csallóközbe, míg a II. kötet énekei 1781 végén, vagy 1782 elején kerültek Mészáros Ignáchoz, mikorra a *Parnassus Hegye* már készen volt, s ezúttal is Nagyszombatból, ahol Verseghy ekkoriban a Báró Horeczky-fiúk nevelője volt.¹

Föltevésünket, hogy «a *Tsallóközi Ódák és Énekek* Verseghy legrégebb fogalmazványainak másolatait őrzik»², végképen igazolja a költőnek egy sokáig lappangott kézírata, amely most újból fölbukkant s a Nemzeti Múzeumba került: *A Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szózat.* 1781.³ Ezt a kéziratot 1880-ban Ompolyi-Mátray Ernő ismertette, a következő évben Bogisich Mihály föl is használta akadémiai székfoglalójában⁴, de Császár Elemér már nem találta.⁵

Ebből a kéziratból közlöm alább Verseghy Ferencnek eddig ismeretlen zsengéit. A kézirat négy megkezdett, de egyenkint be nem fejezett részben, két toldalékkal közöl megzenésített énekeket.⁶ Közülük a III. rész és az I. toldalékot nem vettem föl az alább kiadott versek közé. A *harmadik rész*, «mellybe [a Világ mulandóságárául, és más ájtatos] Énekek foglaltatnak», vallásos tárgyú énekek gyűjteménye. Bogisich Verseghynek öt ájtatos versét közölte belőle; ezek szerzőségét Császár kétségbevonta ugyan — s okkal, mert a kéziratban nemcsak Verseghy költeményei vannak — de az elő-

¹ Császár Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei.* 1903. 14. l.

² IK. 1935. 180. l.

³ L. Lavotta Rezső id. cikkét.

⁴ U. ott. — ⁵ Id. m. 27. l.

⁶ A hangjegyekre az alábbiakban nem térek ki.

került kézirat Bogisich igazát erősíti: az első háromhoz költőnk odairta, hogy *Ver(seghy) M(unkája)* — a másik kettőnek tárgya összefügg az előzőkkel, egy velük a hangja, a verselése, s az ötödik épen úgy Faludi hatását tükrözi, mint Verseghynek sok világi zsengeje is:

Pusztá mezők, sűrű erdők
Sorsom sirassátok,
Magas hegyek, nagy mélységek
Szívem gyászollyátok.

A következő (6.) azért érdekes, mert Verseghy egy alább közölt versében ugyanezt a szöveget profanizálta is:

Töredelmes Szív.

Bűnömnek súlyos terheit
Lelkemnek halálos sebeit
Nem titkolhatom,
nem tagadhatom,
orvos kezedet
szükség kívánnom
én Jesusom!
Gyötrődik én lelkem,
hozzád kívánczik szívem;
egy reménységem van kegyelmedbe
vigasztalásom kegyességédben
én Jesusom.

Rósa.

Titkos gyötrelmemnek habjait
tüzes szerelmemnek nyilait
nem titkolhatom,
nem tagadhatom,
orvos kezedet
szükség kívánnom;
Kegyes Rósám!
Gyötrődik én lelkem,
hozzád kívánczik szívem,
teljes örömem van kebeledben,
vigasztalásom kegyességédben
ékes Nimsám.

A 7. vers Faludi Ferenc *Remetéje*, a 8., *Holofernés és Judith*, nem Verseghy alkotása, mert helyesbítő jegyzetet fűz hozzá. A többi (9.—18.) ismét himnus.²

Az *I. toldalék* görög, latin és német versei nem Verseghy alkotásai, «külömbféle nyelveken lévő szerzések» vegyes gyűjteménye, amelyben vallásos énekektől útszéli nótáig változik a tárgy. Minket tehát csak az I., II. IV. rész és a II. toldalék érdekel.

A II. rész a legrégebb, legkezdetlegesebb versek gyűjteménye, «mellybe, a régi versszerzőktől fel jездett némelly történetek foglaltatnak;» a 11 ének közül 7 eddig is ismeretes volt. Javarészüket Ovidius-átdolgozás; valamennyinek tárgyát a költemény előtt, prózában részletesen elmondja.³ Ezeknél fejlettebbek az I. rész leíró-költeményei. Elükön Faludi Ferenc öt költeménye van, s ezeknek hatása alatt készült, mintegy folytatásuk Verseghynek hét hasonló éneke. — A IV. rész tartalma: «egyelítettett szerzések.» Négy, különböző énekeskönyveinkből jólismert nótával kezdődik (köztük *Az újdon új*

¹ 1. *Világ álhatatlansága.* — 2. *Világ mulandósága.* — 3. *Világ csalárdsága.* — 4. *Sors-választás.* 5. *Világtól vég búcsú.*

² 9. *Kristushoz sz. Indulat.* — 10. *Bűnösség Intés.* — 11. *Reménység és szeretet.* — 12. *A világtól el-váló lélek tusakodási.* — 13. *A Lélek kegyelmeit öhajjt.* — 14. *A szentekről.* — 15. *Az oltári szentségről.* — 16. *Nézd Jézus, nézd hív népednek...* 17. *Oh! kik még Világ tengerébe...* 18. *Aldunk téged 's imádunk Istenséget...* (Ez utóbbi háromnak nincsen külön címe).

³ A *Metamorph. Librit* élete végén egészen le akarta fordítani, de csak az I. kv. 1—20. és a II. kv. 1—12. szakaszával készült el. Ezeket hagyatékából Sággy Ferenc adta ki. (*Verseggy Ferenc maradványai*, 1825.)

politziát...), ezt egy *Eger Barkotzitól bútsázik* c. költemény követi. Nem merem Verseghyének vallani, mert bár az *Eurydice* tanúsága szerint költünk Egerben már írt verseket, egri tartózkodásának ideje (1769—1777) nem egyezik Barkóczy távozásának időpontjával: a verset inkább a szemináriumban kaphatta. Faludi két Nádasdy-versén kívül a *Tovább nem tűrhetem...* és a *Leányi Sionnak...* sem Verseghy alkotásai. — Az utolsó versek nincsenek számozva.

A II. toldalékban már a Steffan-féle bécsi dalgyűjtemény szövegéből való rokokó-dalokkal találkozunk: Verseghy talán mint a báró Horetzky-fiúk nevelője ösmerkedett meg a költészetének kialakulására egyre fontosabbá vált evvel a kőta-kiadvánnyal.

Megtoldjuk a közlést Verseghy angolból készült néhány szellemes fordításával. *Übungen aus dem Englischen* c. kéziratát a zirci apátsági levéltár őrzi. (231. sz. *Verseghy apróbb fordításai*.) Ebből vettük *A' Rósához* c. költeményének (id. kiad. 46. sz.) németből közvetített forrását (IK. 1933. 105. l.); hadd álljon itt három ötletes apróság:

Koporsó-vers.

Itt fekszik az én feleségem; hadd feküdjön;
Most ő már nyugszik, és én is.

Dryden.

Egy rossz poétára.

A' te verseid, barátom! örökké tartandók;
Mert a' ki azokat olvassa, soha nem olvassa végig.

Susanna és a' két vén.

Szép Susanna az ő nőiségét jól védelmezte, melly mindenfelül meg volt amúgy támadva a' buja pártúl. És ammint én igazán olvasom ezt a' régi éneket, a' szeretők vénnek voltak, az asszony pedig ifjú.

Ha ugyanazon História másképp volna előadva, ha ők ifiak voltak volna (pardiel) ez pedig öreg, édes Jézusom! melly sokkal nehezebb ügyeket volt volna ez; — tőkéletes álmélkodásra lett volna méltó, tudom, az ilyen megtagadás.

Prior.

S most hadd következzenek a' költő zsengei, a Lavotta által fölfedezett kézirat rendjében és szövegével.

I. RÉSZ.¹

6. Flora az őszi üdőbe.

Allig múlt el a tavasznak kíváncsatos üdeje;
allig száradt el a földnek zöldellő vig teteje;
azonnal el kezdte Flora kiáltani jajjait;
siránkozván virágjaim zokogni bús panaszit.

Tsöppek folytak szemeiből, harmatoznak ajaki;
ázott mellye könyveitül, fején voltak karjai;
így kertéből ki költözvén, egy barlangba szalada,
ahol sokat epekedvén, illy szózatra fakada.

¹ Az 1—5. sz. Faludi Ferenc versei. A 6—12. sz. mindegyikéhez odajegyezve: *Ver. munkája.*

Jaj virágim! jaj fajzatim! jaj szívemnek öröme!
 Oh magzatim! zöld ágaim! munkámnak egy érdeme!
 hová oszlik ékességtek, hova hajlik fejetek?
 Jaj el hervad, el enyészik, el fonnyad már színetek.

Földre borult szép Rosámnak koronázott teteje:
 sirba készül zöld ágának deli jeles termete:
 halványodik artzolattya, hervad piros ajaka.
 el hullanak levelei, üressedik thronussa.

Amott kedves tulipámnak fodrosodik levele;
 három ágú sceptrumjának hajlik sárga teteje:
 sok színiből ki költözvén egyes gyázba öltözik,
 tellyessen nyúlt ábrázattya sok rántzokkal töltözik.

Itt a szegfű fonnyadozván veszti tsipkés köntössét:
 le függeszti oldalából ki ütődött levelét:
 El hullajtya bimbójának sűrűn ki nyílt ajakit,
 veszti szagát, ékességét 's életének napjait.

Hyacintnak el bádgyadván földre omlik homloka:
 Szára hámlik, levele hull, fonnyad fehér ortzája:
 Ezt meg ölte, még gyermek volt, Apollónak lapdája:
 azért most is mint virágot fonnyasztja nap sugárja.*

* NB. (a) Hyacinthus gyermeket Apollo (ki másképp Phoebusnak is, vagy Napnak neveztetik) lapdájával agyon ütven, midőn véle jádzana, azután virággá változtatta. *Verseghy jegyzete.*

Kék és piros violámnak öszülnek nyílt tsillagi,
 magva nincsen, öröme nem maradnak magzati:
 bimbójából ki bimbozván, erőtteti termését,
 de üdöllen fajzatának nem adhattya szépségét.

Narcissus is veszedelmét viz nélkül meg ujjíttya**
 a gyöngy virág zöld ágáról gyöngyeit el hullajtya:
 Rozmarinok meg sárgúlnak, majorannák omlanak:
 kezeimnek szép munkái el fonnyadván romlanak.

** (b) Narcissus magát a kútban meg látván, 's meg szeretvén el fogyott,
 és virággá változott. *Verseghy jegyzete.*

Jaj ennékem? árva szívnek, kit el hagynak magzatim:
 el hervadnak, el enyésznek leg kedvesebb rajzatim:
 El tökéllem, hogy azoknak meg siratván esetét,
 e barlangba el temetem életemnek örömét.

Ezt ki mondván már nem szólhat terhe miatt szívének;
 epekedvén törülgeti sok könnyeit szemének;
 ájúlásra készült teste, zokogás közt kesereg;
 hervadt színét változtattya, fájdalomába jajt piheg.

Senki ötlet semmi móddal meg nem vigasztalhattya;
 meg újjíttya szíve terhét, ki sebeit gyógyíttya;
 helyt ad hoszas keservének, még csak el nem aluszik;
 el merülvén mély álomban fel nem serken tavaszig.

7. Ki-kelet.

Midőn Phoebus közepettin az Egeknek fénlene;
's a Músáknak énekétül Pindus hegye zengene,
a Zephrust látogatván erdők között sétáltam;
el fáradván Flora Aszony kerte mellett nyugodtam.

Itt magzati Napaeáknak még meszirül félnenek;
Itt fajzati Pomonának szép rendbe tündöklenek;
mosolyodnak a violák, zöld levelek inganak;
Rozmárinok illatoznak 's Flóra előtt jádzanak.

Itt a szegfű Hyacintal örömökbé nevetnek;
mert a pipacs és Narcissus a szépségrül pörlenek;
amott a szép tulipányok mutogattyák sebeket;
egy méhetskét üldözgetnek, mely ki szívta véreket.

Meg kívántam e szép kertnek látni belső részeit,
Flora házát, zöld udvarát, tárházának kincseit,
által mentem nyílt kapuján, palotáját csudáltam,
a virágos terméseket egyenkint meg vizgáltam.

Itt egy Rosa bimbójából piros fejét ki üti,
a másik tsak most terjedvén koronáját fel teszi;
a többiek allig nyílnak, már egymásra nevetnek,
az ellenség keze ellen tövisseket készítenek.

Amott jádzik sok színibe tulipányok serege:
sceptrumjokat takargattya kinekkinek levele;
kehellyekbe el készítik méheknek a harmatot,
ha el jönnek, jól meg rakják mézzel kisdéd lábokat.

a szegfűtske bimbójában már tovább nem maradhat;
ki feszitti zöld tömlőtztét, ajtó nyílást nem várhat:
el terjeszti bukros képét, 's kevélykedik fénnyében,
illattyával kedveskedik, 's villog tündér színiben.

Kék és fejér Hyacintok egygyes rendbe jádzanak,
födvén négyes levelekkel bimbójokat, inganak:
Említik Phoebus játékát, nézik üres kebleket,
melly lapdának régi helyét jelenti és sebeket.

A violák emelkedvén, szaporittyák ágokat,
szép illattal 's kedves színnel ki nyittyák virágjokat:
ujjabb s ujjabb bimbojokkal szüntelen zöldellenek;
így szebbnél szebb virágokkal szüntelen tündöklenek.

A Narcissus szerelmének jelét most is viseli;
mert lángoló piros színnel régi tüztét említi:
a gyöngy virág nyakán hordgya a Koronás gyöngyöket:
Rozmárinok illatoznak, ujjitván leveleket.

Az egész kert fényeskedik a szép színű ágakkal,
vendégének kedveskedik jó illatú szálakkal.
Boldog, a ki ide térhet, ki ebbe meg nyughatik,
ennek szagos árnyékába ki jó ízűt alhatik.

Ezt ki mondván, Flora asszony kertitül el búcsúztam,
nap nyugotkor nagy nehezen haza felé indultam:
otthon annak ékességét magamban el számláltam;
még éjjel is szép kertekkel, 's virágokkal álmodtam.

8. Mária Nosztrei Vidékség.¹

Mély hegyeknek egy öblében, Esztergom és Vác között,
Dunán innen van egy helység sűrű erdőség között:
Itt Sz. Pálnak fehér nyája lelkikép legeltetik,
Ha kívánod nevét tudni, Nosztrénak neveztetik.

Ezen helynek minden volta a világtól el vezet,
minden dísze 's állapottya az Egekhez édesget:
Itt szivednek nyugodalmát fel találod, 's kedvedet:
itt lelkednek igasságát, itt az üdvösségedet.

A hegyektől, mint bástyáktól égis környülvétetik;
a völgyektől, mint sántzoktól mélyen be kerítettik;
hogy lakói ne szemlélnék e' világnak javait,
's így a lelki ellenségnek ne éreznék nyíllait.

A zöld erdők árnyékozzák, kertek gyönyörködtetik,
a madárcák vidámmityák, a vetések nevelik;
minden része javasollija a szegénység kincseit,
Életünknek egyességét, 's az Egeknek örömét.*

* Ábrázollija terméksége a szegítség kintseit,
magányosság vigadalmit, 's az Egeknek örömit.

(Verseghy későbbi írásával)

A hegyeknek gyökeréből kristál vizek erednek,
kösziklákra 's a völgyekre le rohanván, zengenek:
környül futtyák a halmokat, a mezőkre terjednek,
nedvesítvén a réteket, a Dunába sietnek.

Ezzel szívünk gyökeréből eredendő siralom
jelentetik vétkeinkért a buzgóság 's fájdalom;
hogy így sűrű könnyveinkel nedvesítjük éltünket,
's a kegyelmek tengerébe siettessük lelkünket.

A vizeknek zugására fel ébred a fölmile,
hajnal előtt zengedezik hosszas jajja 's éneke;
el hadgya fészkes lakását, a zugáshoz ügyekszik,
a zöld karba énekelvén nótái közt haldoklik.

E madárnak példájára gerjedezzen életünk,
az éjjeli 'zoltárokba zengedezzen énekünk:
dűcsóttse hangos nyelvünk az Istennek hatalmát,
sohajtozza buzgó szívünk az Egeknek uralmát.

De még Flóra sem kimilta Nosztrétül szép fajzatit:
sem Pomona nem sajnálta jó gyümölsű rajzatit;
hogy ezt látván, lelkiképpen ékesítsük kertünket,
gyümölsőkkel, 's virágokkal illatozzuk lelkünket.

Itt a Rosa tövisek közt piros fejét le üti,
a Liliom fehér testét harmatokkal öntözi,
Ott a napnak járására meg hajlik a nap virág:
az egész kert úgy villámlik, mint egy virágos világ.

¹ Verseghy 1778 tavaszától 1779 április első napjaiig noviciátuson volt a pálosok márianosztrei kolostorában. V. ö. Császár Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei*. 1903. 11. l.

A tövissek közt meg pirult Rosa a' Sanyaruság;
 a havaknál sokkal tisztább lilium a tisztaság:
 a Felséges akaratra hajló szív a nap virág:
 a virágos színnel tellyes kert a lelki vigasság.

Még egy, a mi leg kedvesebb ezen kertnek dísziben
 a forrás víz oldalához jön, 's ki omlik öbliben:
 O Meg váltónk! kegyelmednek forrását öntsd kertünkbe,
 Hitedet és reményedet szerelmeddel szívünkbe.

9. Hajnal.

Hasad a szép Hajnal mosolygó képével,
 kedvet nyit mindenbe világos fénnnyével,
 ujgittya az erdők 's hegyek ékességét,
 úzi föld színérül Egek setétségét.

Meg pirul egiszlen szerelmes ortzája,
 napnak hőségétül lankad minden tagja:
 meg düll szekerének, Zephyrustúl várja,
 hogy friss szellőjével ortzáját meg fujja.

Nyargal paripája a magas hegyekre,
 Aszonyát sebesen viszi a hívesre.
 Itt a lankadt Hajnal lassankint fel éled,
 az Egek bótýára szépsége el terjed.

A régi izzadság meg hidegszik testén,
 harmattá változik 's le folik szekerén;
 Zephyrus folyását sok ösvényre osztja,
 Újjai közt szűrvén tsöppönként hullajtya.

Nedvesíti evvel Hajnal a mezőket,
 részegíti bőven a száraz erdőket,
 itattya a fáknak tenyésző zöldségét,
 a terhes bimbóknak ki tsallya gyümölsét.

Nyílnak a virágok, Hajnal tejét várják,
 Szűz ömlőit kérvén, szájokat ki tátyák;
 Sietvén ezekhez le száll szekerével
 szoptattya egyenkint harmatos mellyével.

Azomba a Phoebus ki üti szép fénnnyét;
 a hajnal is végzi reggeli tisztségét;
 meg marad Flóránál, szakaszt virágokat
 készítget más napra rosa koszorúkat.

10. Fülemile a Hárfással.¹

11. Flora a varrott virággal.

Vart vala Lycoris a minap egy rósát
 hogy meg dicsírtetné mesterséges karját:
 el hinnéd, ha látnád, annak valóságát,
 ugy meg adta néki eleven formáját.

¹ L. *Egy Fülemüléről és a Hárfásról*. Id. kiad. 50 l. és IK. 1933. 101. és 303. l.

Hogy a poros földön ne mászon a virág,
tőkéjét támasztja karo helyett egy ág,
koronás fejébe sárgul a gazdagság,
az egész virágba látzik a' valóság.

Kerengve öleli csutak a karóját,
ki terjeszti felől szép piros rósáját:
ez ki dülvén üli zöldellő táztáját,
Mint ama királyné meg üli thronusát.

Az egyik tőkétül sok ágak terjednek,
a varrott veszőtskék maid mintegy zöldelnek:
a hegyes tövisek szinte mérgelednek,
az egyedül híjja, hogy nem sebesítnék.

Ezt Flora meg látván meg áll örömébe,
vélvén hogy e szép ág született kertébe:
Ékes Rosa, ugymond, munkám dűcsössége!
Jőj Flora fejére, légy hajamnak dísze.

A tsalárd Rosához ki terjeszti karját,
le akarja törni tövérül virágját;
a várt tövisektől félti genge ujját,
még észre nem veszi a tü tsalárdságát.

Látván, hogy kezének nem enged a Rosa,
meg pirul szégyenbe borult szép ortzája;
harag, 's szemérem közt körül azt visgállja,
ha valaki vané, ki esetét láttya.

Végre meg szállalván; színe és formája
olly igaz, hogy kiki elevennek valya;
hogy tehát Lycorist meg győzze a Flora,
Kertimnek ezentül lesz, ugymond illattya.

12. A Phrygy Rosának tulajdonsági.

A minap, hogy Flora a varrott virágtól
meg szégyenítettén Lycoris újjától;
szép illatot adott a kerti ágaknak
visza ment 's ezt mondá a tsalárd Rosának.

Meg tsaltál szép Rosa! jól tűzött formáddal,
Rosáimat szépen képzelő ortzáddal;
meg tsaltad szememet eleven színeddel,
kezemet meg tsaltad hamis töviseddel.

Látván a vart táblán mely szépen állottál
azt véltem, hogy Flóra kertéből származtál;
Engedgy meg szép Rosa bal itütemnek;
Mellyel tartottalak kertem vesszejének.

Néztem piros színbe habzó homlokat,
grádicsonkint emelt leveles ortzádat;
sajnáltam, hogy nyájas képednek tsudája,
valaha a napnak lészen áldozattya.

De ím! tapasztaltam, hogy nap hőségétől
semmit nem fél ortzád hervasztó fénnvétül,
nem változik színed a száraz melegtül,
vagy a kertek díszét forraló hidegtül.

Tökédrül azt véltem, hogy gyilkos kezemnek
hamar engedni fog ígirt törésemnek;
azomba semmi kéz nem árthat tökédek,
nem vetheti végét senki életednek.

Féltem holt méreggel tellyes tövisidről
ellenséged ellen készült fegyveridről
Fegyverid azomba senkit meg nem sértnek,
ellenséged nem mást, csak szegényt éreznek.

Ki tetzik ezekből áthatatosságod
kertembe hallatlan sok tulajdonságod;
vajha virágimnak illy elevenséget
adhatnék élteknek méltó örökséget.

Jöj tehát szép Rosa! jöj kertem keblébe;
áll szép virágimnak színes seregébe;
légy örök példája genge ágaimnak,
légy diszes formája kezem munkáinak.

Más szült, más nevelt fel de az én kertemre,
más kéz ápolgatott az én örömömre.
Jaj! eztet ki mondván Rosát hátlájával
le veszi 's szépíti kertét prédájával.

Fémlik már a Rosa Flora kebelébe,
a nagy dicsíretért merül nagy szegyenbe:
Még ellenség közt is meg marad épségbe,
örömet meg nyugszik Florának kertébe.

II. RÉSZ.

1. Orpheus.¹

2. Piramus és Thizbe.²

3. Thizbe.³

4. Atalanta.

Amor! Ámor! mit gyötröd kemény szívemet!
Nem érzi Vénus nyilait
Ki Mársnak áldozta indulatit
Mit irigyled eddig nyert dücsőségemet?
Mit gyötröd kemény szívemet?
Nem gondolok erköltsével,
Győzedelmes szépségével
Nagy mérészségét szép Hypomenesnek meg tapodom,
Oktalan szeretetét tsufos halállal meg gyalázom
Ámor, 's a gyűlölség edgyütt vijják szívemet.

¹ L. Császár-Madarász id. kiad. 38. l. *Eurydice*. — U. o. 337. l. szerint Kreskaynál *Orfeus Euridicéhez*. A Herpi Krisztinára való vonatkozásának (u. o.) ellentmond a költemény alábbi, korai dátuma. «A Történetet lásd bővebben Ovidiusnál L. 10. Metam. Fab. 1. és Virgiliusnál L. 4. Georgicorum.» Verseghy későbbi írásával: *Költ 1774. évk.*

² L. u. o. 46. l. *Piramus Thizbehez*. U. o. 339. l. az 1788. esztendő megelőző időre, a 80-as évek második felére teszi; a hetvenes évekből való, de annál is inkább «Verseghy zsengei közé kell őket sorolnunk.» — Ovidiusnál L. 4. Metamor. Fab. 4.»

³ U. o. 47. l. *Thizbe Piramushoz*.

Kedves! Ékes! és szív ébresztő termete
 Lágyította keménységemet,
 Lángra gyullasztja szerelmemet!
 Ah! melly hatalmas testének ékessége!
 Melly díszes minden teteme!
 De mit sajnálom esetét
 Ha tékozzolva életét:
 Szemlélte sokakban kegyetlenségemnek példáját,
 Tapasztalta futásomnak győzhetetlen viadalmát
 Sebes lépésimet tarttya szép tekintete.

Hervaszt, fonnyaszt Hyppomene állapotod!
 Ah vedd meg inkább szívemet,
 Vagy győzd meg futásba erköltsömet:
 Jaj! melly nagy gondokra állhatatosságod
 Veszélyre vezet halálad!
 Nem engedem szép híremet
 Tapodni dücsösségemet,
 Ha kedvelli's ohajttya hív társaságomnak bérét,
 A' pályafutással nyerje meg szívemnek kegyelmét.
 Ah deli ékesség! melly nagy vétek halálad.

5. Ariadne.¹

Kegyetlen Theseu! szívemnek gyilkossa!
 Mit futsz, mit távozol Jegyesedtől?
 Igérted hitedet,
 add meg szerelmedet,
 Ah Theseu! térj vissza, ne tűny el hívedtől.
 Nézd körül népedet, a száma tellyetlen,
 visgárd meg hajódnak sok rejtekét,
 meg látod helyemet,
 de nem személyemet,
 a noszolás tökéletlen, nem érzi két terhét.
 Ah Egek! nem tekint sűrű könnyeimre,
 hajójából vigan néz intésemre;
 hívségemet meg veti,
 bús sorsomat neveti;
 ah kegyetlen, térj vissza, lágyúly keservemre.

Igy fizetsz szívemnek, így sok jóvoltimnak,
 mellyekkel éltedet védelmeztem;
 Hazámat el hagytam,
 néked el árultam,
 hogy kedvedet érdemellyem, vérem fel áldoztam.
 Te pedig kedvemet e Labyrinthusba
 be zárod a vadak barlangiba;
 itt hagyod testemet,
 prédára éltemet
 sietteted jegyesedet a föld gyomrába.
 Aeole! hozd vissza sebes vitorláit
 fordítsd meg jobb ösvényre hajóit.
 Ah! legalább testemet,
 haldokló testemet
 vedd Theseu! karjaidra utolsó estemet.

¹ Ovid. L. 8. Met. Fab. 2. és Heroidum Epist. 10. — Az 5—10-heza kézirathoz odajegyezve: *Ver. mún.*

6. Oenone.¹

Ah Boldogtalan! mit szemlélek hajódba?
 Nékem ígirt hited után Görög Hitvest tartol karodba!
 Ah tellyes hajód Pergamának vérével,
 Trója hamvát
 vég romlását
 szerzed tolvaj szeretetteddel.
 Eztet Kassandra testvéred nem de jövendölte,
 szíjjel vetett hajazattyával jelentette:
 Egy Görög Úszó ugymond országodat,
 hatalmadat, meg töri Páris! urasságodat.

Tölem szívedet ah! melly hamar el ragadtad?
 álhatatlan hívségedet idegeny szívnek hamar el árultad!
 A nyárfákkal nyól töled ki metzett nevem;
 de szívedből,
 szerelmedből,
 jaj! már ki nyölt emlékezetem.
 Ida völgyébe vadászatra szolgáló eszközüd,
 a hállók, török, tegzek, ívek és nyilaid
 árullyák hitszegésedet,
 Oenone szívitül történt tsalárd pártütésedet.

Egy nyárfa haján ah melly hazug ama versed:
 Xanthus akkor visza folyon, midőn el hagylak Oenone téged!
 Ah! el hagyta! Tsalárd! el hagyta! engemet!
 Könyveimmal,
 keservimmal
 tellyes sorsra hoztad éltetemet.
 Folly vissza Xanthus szígyenítsd meg Parisnak hitét,
 vidd vissza szívitül Helenának szívét:
 Ah! szerentsétlen Oenone
 kinek adtad áldoztad, hiv szerető szívednek tüztét.

7. Penelope.²8. Amor és a Halál.³9. Amor és a Méhek.⁴10. Venus.⁵11. Neptunus.⁶

Mit kínzod Ámor! szívemet,
 Mit fosztod játékkal kedvemet?
 Medúzát mit gyullasztod,
 Kelletlen szívét hozzám mit vonszod?
 Ne büntesd kérlek szememet
 Meg-aggott bőrű képével,⁷
 Ne terheld szívemet szeretetével;
 Nem illik hozzám személlje
 Nem ortzám virágjához vénsége.

¹ Ovid. Heroid. Epist. 5.² Id. kiad. 49. l. *Penelope Ulisseshez*. — ³ U. o. 39. l.⁴ IK. 1935. 179—180. l. Ott csak meg mertem kockáztatni a föltevést, hogy Verseghy munkája.⁵ IK. 1914. 471. l. Gorzó G. közlése *Vénus panaszi, Vulcanus férje ellen*.⁶ A *Tsallóközi Odákban* címe: *Neptunusnak Medúza ellen való panaszi*.⁷ U. o.: *képe bőrével*.

Meg vallo, hogy szépségét
 Szerettem hajdan ékes termetét,
 de már utálom képét
 Minervától meg-öszített fejét:
 Rémülés csak tekintete
 bé-rántzott artzolatjának,
 kész halál nézése rút homlokának;
 bototskán függő tetemít
 Ah! hogy szeressem fonnyatt ajakit.

Szájában csak egy pár foga
 Még a híg ételt is alig rágja,
 Nem bírván áll-kaptzáját
 bé-bé szivgatja pilttyett ajakát,
 rántzos borozdák lepik el
 mélyen bé-horpatt artzáját;
 le-húzza a vénség görbe derekát;
 mellyére függesztvén fejét,
 ingó térgyérül eszi ebédgjét,

Egész nap házába morog,
 bűdös gyomra rothadástól korog,
 ha Neptunus eszébe jut,
 páltzát fog 's tántorogva hozzám fut
 ha hallja édes szavamat,
 nevetve tetzeti magát,
 érezvén haragomat, feni két fogát;
 ha meg-vetem szerelmét,
 tátott szájába tsordítja könyvét.

Mint ama tolvaj Hárpia
 Szűnet nélkül szerelmemet vijja
 addig tőle nem-nyughatok,
 még hozzá jó kedvet nem mutatok,
 Ah Amor! mentsd-meg szívemet
 illy fertelmes Fúriától,
 inkább Vulcanushoz vond-el nyakamtól.
 Ah kéméld reá nyíladat
 és add halálnak e' vén tzéodat.¹

Közi: GÁLOS REZŐS.

REVICZKY GYULA LEVELE ARANY JÁNOSHOZ ÉS HUSZONEGY MUTATÓBA KÜLDÖTT VERSE.

Reviczky Gyula, a «modern» magyar líra egyik őse, szívvel-lélekkel híve, bámulója volt Arany Jánosnak. Humoráról tanulmányt írt, balladáiból németre fordított, s alig van esztétikai dolgozata, amelyben ne említené, ne idézné mesterét. A nyugtalan vérű, révbe vágyó fiatal költőnek eszményképe volt a csöndes, lehiggadt, bölcs Arany. Költői; emberi magatartását, önérzetes szerénységét teljes mértékben méltányolta. Érthető, ha korán keres hozzá

¹ V. ö. a *Vénus* c. költeménnyel (IK. 1914. 471. l.), amelyben Medusát Venus is Vulcanusnak szánja. — A *Tsallókői Odák és Énekek*ben az az utolsó szó *szatyrodát*.

kapcsolatot. Mikor a szülei, rokoni környezettől végleg elszakadva, Pesten nyomorog, el akar látogatni *Toldi* költőjéhez. De Arany nem szerette az új poézist, az volt a híre, hogy nem fogad, s a félénkségig szemérmes, rátartí ifjú eláll szándékától. Aztán mikor egy esztendő múlva nyomora elől Dentára menekül nevelőnek, mégis fölkeresi bálványozott költőjét levélben, s huszonegy versét mellékeli, bírálatát kérve.¹ A 21 költemény címe a következő: *Epigon* (1874), *Utolsó vágy* (1874), *Csevegések* (I—II., 1874), *Falusi dal* (1875), *Egy fiúnak* (1875), *Őszi dalt írok* (1874), *Mikor húsz éves lettem* (1875 ápr. 9.), *Donna Diana* (1875), *Egy imakönyvhöz* (1873 vagy 1875), *Karácsonkor* (1874), *Juventus ventus* (1875), *Ideális percek* (Szívemből téptem... Szép s ifjú volt... Tudnék bár... Zenezót hoz... Kérlek, ne zengjetek... [1874]), *Árva fiú* (1874), *Est deus in nobis* (1875), *A hársfa regéje* (1875), *A filiszterekhez* (1875), *Bábel* (1874), *Május elsején* (1875), *Behurcsa* (1875), *Mea culpa* (1875), *Sátán* (1874).

E kézirat fő érdekessége, hogy bepillantást enged a fiatal Reviczky műhelyébe. Egy-két java alkotásának első vagy komolyabb fogalmazását is megtalálhatjuk itten. (Pl. *Imakönyvem*.) Selejtes rigmusok közt szép sorokra, strófákra, majdunk egészen kész értékes versre is bukkanunk. Egészen közelről láthatjuk a szárnyait javában bontogató, nem a *tehetség*, hanem a *lángelme* pályájára vágó, nagybecsvágú poétát.

Íme, az Arany Jánoshoz írt levél:

Kegyelmes uram!

Haboznak-e a folyók és patakok, mikor a végtelen tenger ölébe sietnek? Haboznak-e az ájtatos hívek, mikor a pompás dóm hallgatag félhomályát felkeresik, hogy imájuk által zaklatott szívüket megkönnyítsék? Miért habozzak én, a névtelen patak, az ájtatos, nehéz szívű hívő, ha vágyódó lelkem hazánk legnagyobb költője felé sóvárog, (mily bitang ez a név!),² hogy legalább ruhája szegélyének érintése által meggyógyuljak?...

Nem habozom többé, mert tudom, hogy jól cselekszem akkor, ha a szív szavára hallgatok. Apai áldásommal útnak eresztem szerelmes gyermekeimet. Útnak eresztem ahhoz a jó és fenkölt szellemű bácsihoz, ki bizonyára nem fogja őket magától eltaszítani, sőt, ha szépen és ildomosan viselik magukat, tán még egy pár nyájas szót is beszél velük.

¹ A levelet és a verseket az Akadémia kéziratára őrzi. (V. ö. *Arany János levelezésének címjegyzéke*. A M. T. Akadémia kiadása. 1899. 445. l.) Az anyagot eredeti helyesírással közöltük. A szöveg jól olvasható, csak a pont és a vessző hozzá gyakran zavarba az olvasót; a pont Reviczkyknél többször rövid vesszőnek tetszik, pedig szemlátomást nem annak szánta. — A versek, mint Reviczky említi, nagyrészt már megjelentek lapokban, levele előtt. Néhányat megtaláltunk az Új Időkben. Reviczky sokat simítgatott a költeményein, később változtathatott az Aranyinak megküldötteken is. (Pl. a *Donna Diana* c. vers, levele után néhány hétre, módosított első strófával jelenik meg az Új Időkben, 1876. febr. 5.) A kéziratnak a versek végső formájával való összevetésében Reviczkynek még életében kiadott kötetét használtuk (*Ifjúságom*, 1883), valamint a Koroda Pál gondozásában megjelent *Összes költeményei* három kiadását. (1895., 1900., 1911.) Azokat a szavakat, melyek a végső fogalmazásban megváltoztak vagy módosultak, stb., *dült* betűvel, az eltéréseket a jegyzetben közöltük.

² V. ö. Az ember... a *költő* (mily bitang ez a név!) stb. Arany: *Dante*.

Menjete, kedves gyermekeim! s ne legyetek oly félénkek. Tárjátok ki annak a jó bácsinak egész bizalommal szíveteket és kérjétek összetett kezekkel az ő áldását! Apátok is szól nevetekben.

Valóban, kegyelmes uram, sokat kérek!

Közeledik a karácson. A jó gyermekeknek ajándékot hoz a kis Jézuska, s én ajándéktalanul maradjak mint tavaly?

Sokat kérek, nagyon sokat! Tegyen boldoggá, kegyelmes uram, olvassa el, ha lehet, két év alatt irt, a lapokban (egy pár kivételével) elszórva megjelent ide mellékelte verseimet!

Kimondhatatlanul drága karácsoni ajándék lesz számomra, ha a magyar Homér fogja nekem mondani: «Fiam, úgy volt az a világ kezdete óta! Te se tégy másképp! Haladj tovább azon az ösvényen, melyre sorsod s talán maguk az istenek vezettek. Amen!»

Az apa is atyai áldását kéri!

Denta, 1875. decz. 7.

Legmélyebb hódolattal
Reviczky Gyula

Nem tudni, válaszolt-e Reviczkynek Arany. Nincs semmi nyoma. Mégis valószínű, hogy a válasz elmaradt. Reviczky annyira nagyra volt mesterével, hogy pár sornyi, sőt kedvezőtlen vélemény is esemény lett volna számára, s arról leveleiben olvasnunk kellene. Ha az elfoglalt, betegeskedő Aranyt rossz kedvében találta a küldemény, néhány más oka is lehetett rá, hogy ne válaszoljon, esetleg halogassa a választ, aztán végkép megfélekedezék róla. Hiszen Madách remekét is félretette jó időre, az első rövid, kedvezőtlen benyomás miatt. Reviczkyvel szemben egyéb is gátolhatta. Könnyekig megható, hogy a fiatal költő, túlbuzgalmában, milyen ügyetlenül közeledik Aranyhoz. Azt mondhatnók: ajtóstul rohan be hozzá. *Kegyelmesnek* szólítja, őt, aki annyira fázott minden titulustól, kitüntetéstől! Nehéz elgondolni, hogy az előkelő származású Reviczkynek hogyan juthatott eszébe ez a cím. Valószínűleg zaklatott életéből magyarázhatjuk tájékozatlanságát. Nemrég a nyomor legmélyén járt, csavargó-életet élt Budapesten, már-már egészen elvadult a társadalomtól, a mellett lázas álmai vannak elképzelt fényes jövőjéről, s alázat és nagyvási hóhort véglelei közt vergődik. Most végre, két évre, meleg, biztos fészekbe jut Dentán, imádottja közelében. Az ilyen regényes sorsú, kiszámíthatatlan kedélyű emberrel könnyen megesik, hogy nem tudja, kit milyen cím illet meg. Lehet az is, hogy az Aranyt ért királyi kitüntetést érezte a kegyelmesi méltósággal együtt járónak. A mellett Arany mint halhatatlan költő, a »magyar Homér«, hazánk legnagyobb költője állt előtte, a szerénységében, a zöld titánok acsarkodásai ellenére félelmetes tekintélyű lángész, s Reviczky áradozva, érzelmős hangon, a gyermek gügyögő nyelven ír a jó Arany »bácsinak«, úgy, ahogy a Gondviselésnek szokás. Az sem szerencsés ötlete, hogy már szinte előre megfogalmazza Arany ítéletét s ámennel pecsételi meg. Mindjárt az első verséhez Aranytól választ jeligét (*A dalnok bűja* c. verséből), s a vers elején Ossiant emlegeti, nyilván kedveskedésből, Arany *Ósszel* c. versére gondolva. De milyen nyakatekert módon írja le! *Ósjan!* Ha elolvasta, bizonyára finomkodásnak, divatos nyelvicamításnak vehette Arany, pedig Reviczky éppen konzervatív hajlamait,

divatellenességét akarja hangsúlyozni. Az egész vers, bár könnyen pereg, elég mondvacsinált — »kadencia«, hogy Reviczky egyik szavával éljünk.

A versek nagy része később sem változott lényegesen. Lássuk a jelen-
tekenyebb eltéréseket.

Egy imakönyvhöz¹.

Aranykötésben ² imakönyvet
Hagyott rám örökül anyám.
Kis Jézus ingben, glóriában
Van a könyv első oldalán.
Sok év előtt egyik sarokba
Beirta jó anyám nevét.
Lehajtom a betűkre főmet,
Hogy felidézsem szellemét.

Mint kis fiú, alig emlékszem,
Csak egyszer, halva ³ láttam őt.
Tavaszi volt ép, a kedves ákác
Virágzott a ház előtt.
A lemenő nap fénysugára
Reszketett ajkán, zárt szemén.
Apám *egy sutba csöndesen sirt,*
*De hangosan zokogtam én.*⁴

Elnézem a fakó betűket
S a könyvnek sárga lapjait.
Alig olvashatók; — szívemben
*Ép ilyen halovány a hit,*⁵
Kék selyemszállal összekötve
Egy fűrtöm is még benne van.
Aranyhajú gyermekkorombul
*Eltűnt a többi nyomtalan.*⁶

Itt egy darab leirt imádság
S anyám levágott szőghaja.
Amott ⁷ egy szentnek vézna képe
S egy régi, halvány Mária.
Mind összetépvé, mint szívemben
*A boldogság és szeretet.*⁸
Sokszor szeretnék sirni, hogyha
Nem szégyelném a könnyeket.

Felütöm a szent Miatyankot;
Két kezem összekulcsolom.
S eljő a megadás szívembe:
Hiszek megint s imádkozom.
Imádkozzék az árva gyermek,
*Kit jó mamája elhagyott.*⁹
Uristen! én nem zúgolódom;
Legyen a Te akaratom.

S neked anyám, el sem panaszlom,
Hogy mennyi bánat szállt reám.
Hisz én nyugalmat nem kerestem;
Vagy nyugalom a bűn talán?...¹⁰
Tűrtem, reméltem, megalázva
Töltöm el ifju életet.
Megőrizém az imakönyvet
*Es a te szent emlékedet.*¹¹

(1873. vagy 1875.)

Benne van az *Ifjuságomban* a jelzett változtatásokkal. Néhány szava,
hangulata is emlékeztet Arany *Fiamnak* c. költeményére.

¹ Imakönyvem.

² Aranykötésű

³ Nekem úgy tetszik, hogy csak
Fehér ruhában... [egyszer]

⁴ ...ott állt a ravatalnál
És velem együtt sirt szegény.

⁵ Hogy elmosódtak a betűk! Mily
Sárgák s kopottak e lapok.
Rég volt, midőn ez imakönyvből
Még az anyám imádkozott.

⁶ Van itt hajambul egy kevés.
Aranyos fűrteimhez akkor
Nem illett még a szenvedés.

⁷ Írott imádság töredéke

Mellett van az anyám haja,
Emitt

⁸ Elnézem... Éppen így viselt meg
A sors azóta engemet.

⁹ Az Úr imádságát ütöm fel
(Kíséröm a nehéz uton)
S vigasztalást vegyít a kínhoz
A te imád, óh Jézusom!
Imádság kell a szenvedőnek,
Akit a sors árván hagyott.

¹⁰ Föl nem panaszlom a világnak,
Csak szellemednek, jó anyám,
Milyen kopár volt ifjuságom,
S hogy mennyi bánat szállt reám.

¹¹ Idegenek közt éltem én;
De azt a régi imakönyvet
S emléked szentül őrizém.

A filiszterekhez.

Hagyjatok hát!¹ ha nem szerettek;
 Én nem kereslek titeket.
 Az eszme a Tűz körötkénél
 Magasbra vonja lelkemet.²
 Isten küldé a szenvedést³ rám;
 Ez kél s száll bennem untalan.⁴
 A kit az Isten látogat meg,
 Az nem lehet boldogtalan.

Mi bennem zakatol, az érzést
 Nem érti senki köztetek.
 Fölfogni eszméim világát,
 Hitvány a'hoz a lelketek.
 Bármennyit szenvedek, a boldog
 Mégis⁵ csak én vagyok magam:
 Ki egy világot hord szívében,
 Az nem lehet boldogtalan.

Hogy sok a vágyam, ez a vétkem;
 Ezért gunyoltok, jól tudom.
 Csavargónak neveztek és hogy
 Különcz vagyok s nincs modorom.
 Daczolok én a félvilággal,
 Nyomorgva büszkén, boldogan
 S szemébe mondom a királynak,
 Ó a szegény,⁶ boldogtalan!

¹ Csak hagyjatok,

² Kihuzva: hitvány

³ Én ugyse tartok véletek!
 Nem kértem tőletek tanácsot,
 Nem mondtam én, hogy szenvedek.

⁴ e küzködést

⁵ Imádság felsíró szavam.

⁶ A vágyak mámorát, ez édes
 Keservet ti nem érzitek.
 Kétségimert hát mért közöljem
 És álmimat tivéletek?...
 Zokogva bár, de mégis érzem,
 Boldog...

⁷ Mert lelkem soha el nem madta,
 S nem vettem példát rólatok;
 Azért én a ti szemetekben
 Czigányos és különcz vagyok.
 Jó tudnom, hogy világotokban
 Lelkem bitang és hontalan.
 Ki hű marad az ideálhoz,
 Az nem lehet...

S mi minden válhatnék belőlem?
 Prókátor, orvos, pap, tanár...
 Tán még miniszter is lehetnék
 Vagy méltóságos hitkufár?
 De az én vágyam a szabadság!
 S e vágy órája, határtalan.
 A szabad szív s a szabad elme
 Ugy-e, hogy nem⁸ boldogtalan?

Nem járok cifra társaságba⁹
 S¹⁰ nem kérem a nagyok¹¹ kegyét;
 Ne gunyoljátok hát kabátom!
 Hisz az tinétek mit se vét.
 Reményen, üdvöm, büszkeségem,
 Egész lelkem dalomba van.
 Kit homlokán csókolt a műzsa,
 Ugy-e, hogy nem¹² boldogtalan? —

A kikkel én szoktam beszélni,¹³
 Mind földöntuli¹⁴ szellemek.
 A küzdelemben ők segítenek,
 Szeretnek ők, mert értenek. —
 Eget s földet velök bejárok
 Dagadó szívvel, társtalan. —
 Ki szellemekkel ismerős, az
 Ugy-e, hogy nem¹⁵ boldogtalan?

⁸ Hogy fölvihetném dolgomat,
 Ha a jövőre volna gondom,
 S szívemre venném sorsomat.
 De jobb szabadnak lenni bármily
 Szegényen és magánosan.
 Ki nem szorult az emberekre,
 Az nem lehet...

⁹ Utálom a kufár világot

¹⁰ Az S hiányzik.

¹¹ hajhászom nagyur

¹² Az nem lehet...

¹³ Kik az én sorsommal törődnek,

¹⁴ égi-légi

¹⁵ Óh, szent gyönyör! óh, boldog élet!
 Hogy én is szállhatok velek!
 Egy szebb világ van ott! lakói
 Jók s boldogok mindannyian.
 Ki bizik tiszta szellemekben,
 Az nem lehet...

Hagyjatok hát! ha nem szerettek!
 Én nem kereslek titeket!
 Hisz régi példa, hogy ökörszem
 A sas barátja nem lehet.

Maradjatok Ti lenn a porban,
 A míg én szálllok magasan.
 Ha köztetek kéne maradnom:⁴
 Akkor volnék boldogtalan.

Megjelent az Uj Időkben (1875. július 24.). Eltérések: 3. sor: *a T:* helyett: *hitvány*; 7. sor: *A kit* helyett: *S a kit*; 13. sor: *a boldog* helyett: *i de boldog*; 32. sor: *Ugy-e hogy nem* helyett: *Soh'sem lehet*; 34. sor: *S nem kérem* helyett: *S utálok*; 44. sor helyett: *Ők értenek csak engemet*; 48. sor: *Ugy-e hogy nem* helyett: *Soh'sem lehet*; 55—56. sor: *A ki a sötétben botor-kál, Az a szegény, boldogtalan!*

Megvan már az *Ifjuságom*-ban, a jegyzetekben közölt változtatásokkal.

Falusi dal.

Reviczky kihagyta gyűjteményeiből. Koroda is csak az *Összes költ.* III. kiadásába vette fel, az utolsó strófa nélkül. Ez a kéziratban így hangzik:

*Mert kinek hite ép, csodás
 S kunyhója, földje van;
 Kinél a munka már szokás:
 Erheti őt is nagy csapás,
 De nem lehet boldogtalan.*
 (1875.)

Közli: VAJTHÓ LÁSZLÓ.

BERZSENYI-STRÓFÁK VÖRÖSMARTY IFJÚKORI VERSEI KÖZÖTT.

Vörösmarty költői kialakulása még ma sem egészen földerített problémája irodalmunk történetének. Gyulai életrajza gyönyörű képet adott a költőről, de még nincsen kiderítve, mennyire nevelték a kezdő Vörösmartyt olvasmányai, különösen a magyar költők. Köztudomású, hogy Faludi, Virág és Berzsenyi verseit forgatta a legtöbbször. Mióta Brisits Frigyes megtalálta és kiadta ismeretlen zsengeit, érdekesebb kép alakul fejlődéséről: kihangzanak belőlük iskolai olvasmányainak emlékei. Különösen érdekes módon bukkan elő úton-útfélen Horatius: részint az eredeti szövegek tükréről, részint mint Horatius költői világának nálunk körülbelül utolsó megszólalásai. Horatius hatása mint szellemi áramlat és a költői nyelv nagyszerűsége hozta közel Vörösmarty szívéhez Berzsenyit, Horatiusnak közvetlen, vagy más magyar költők alkotásain átszűrődött hatását nyomozva Vörösmartyban, a *Kiadatlan költemények* 24. verse sem kerülhetne el figyelmemet:

A ki keblében helyet ad te néktek,
 A szerencsének letapodja kényjét.
 Szíve hívségét soha semmi baj, szív
 Törbe nem ejti.

⁴ ... Nem egy világból
 Valók vagyunk mi, hagyjatok!
 Angyal vagy ördög, nem tudom, de
 A ti testvérték nem vagyok.

Közétek úgy se szállok én le:
 Erőködéstek hasztalan.
 Ha én is sorsotokra jutnék:

Nem vont fényes rabigát nyakára,
Sem majom névért kenyerét nem adja,
Kincseket sem gyűjt, hogy azokra árvák
Könnye kiáltson.

Tiszta lélekkel s meglelégedéssel
Látja csűrében keze míve bérét.
Izzadásának gyönyörű gyümölcsét
Éli örömmel.

Ez a vers nem Vörösmartyé; úgy, amint van, Berzsenyi egyik költeményének, *A jámborság és középszer* címűnek (RMK. 217. l.) kiragadott 4—6. strófája. Az első sorban a *te* tollhiba *ti* helyett; a 3. sor romlott szöveg, helyesen: S szíve *épségét* soha semmi *bájszín*; az 5. sorból pedig kimaradt egy szótag: Nem von *az*...

Nem meglepő ez a Berzsenyi-vers Vörösmarty kiadatlan költeményei között: ismeretes, hogy a kéziratok között Faludi-versek másolatai is vannak. De óvatosságra int a kötet használatában, mert a zsengek között még lehet ilyen másolat. Vörösmarty Berzsenyi-szeretetének azonban így is bizonyossága.

CSER LÁSZLÓ.

SZABOLCSKA MIHÁLY LEVELEI FEJES ISTVÁNHOZ AZ ÚJ PRÓBA-ÉNEKESKÖNYV ÜGYÉBEN.

Fejes István sátoraljaújhelyi ref. lelkész több jeles költőnket felszólította közreműködésre az új énekeskönyv elkészítésében. Ezek közt volt Szabolcska Mihály is, kinek a Fejes hagyatékában néhány levele megmaradt. Nem lesz érdektelen ezeket megismerni.

1.

Mélyen tisztelt Elnök Úr!

Multkori szíves sorai — a zsoltárokkal együtt, — már idehaza vártak rám, mikor juniushban hazaérkeztem. Úgy illett volna ezt akkor mielőbb megköszönnöm! Bocsánatot kérek, hogy csak most teszem ezt.

Köszönöm különösen szíves biztató, irányító sorait.

A nyáron bizony — a mint méltóztatik is látni, ezen a téren nagyon keveset lenditettem. Annyi azt hiszem meg lesz, hogy egy füzetet betölt, a bírálat alá kibocsájtandók között.

A komoly *bírálatot*, azt várom már nehezen. Az biztosan határozott írányt fog adni majd a továbbiakra.

Ha e füzet még szeptemberben megjelenhetne: nagyon kérem nagytiszteletű Urat, méltóztassék egy példányt ide Kécskére küldeni nekem belőle. Ha nem: bátor leszek majd megküldeni azutáni címemet is.

Mély tisztelettel maradván Ó-Kécskén 1891 aug. 22.

Nagytiszteletű Urnak

alázatos szolgálja
Szabolcska Mihály.

A költő e levele a Fejes-féle *Előmunkálatokra* (1890—1903) vonatkoznak, mert a Gyűjtemény (1901.) dallamainak 65. lapján említi is nevét. (Ebben az írók neve nélkül jelentek meg az énekszövegek.) Van e Gyűjteménynek egy olyan példánya is, amelybe szerkesztője beleírta a szerzők nevét is. Ebből megtudjuk, hogy Szabolcska négy éneket küldött be. (266. l. Szállj, szállj... 267. l. Isten, ki népedet... 281. l. Én Istenem... 292. l. Ne még...) Ebből az új énekeskönyv hármát megtartott, a 281. l. lévő (Én Istenem, e nagy világnak melyik részén ragyogsz legszebben?) elhagyta.

2.

Mélyen tisztelt Nagytisztelt Ur!

Bocsánatot kérek, hogy megtisztelő, szíves levelére mindeztideig nem válaszoltam. Szegény beteg feleségem mellett virrasztgatok itt a görgényi havasok aljában s hosszú hetek óta se időm, se kedvem nem volt semmiféle munkára. A nyarat jó előre arra szántam, hogy egész lélekkel erre a mi munkánkra adom magamat. Eltelik a nyár maholnap s még ki se nyithattam a zoltáromat. Tudja a jó Isten, mi lesz velem? Valamit tán mégis csak csinálhatok. Az énekemen tett javítást köszönettel elfogadom. A M. Protest. Irod. Társaság szeptemberi gyűlésekor tán többről referálhatok. Magamat addig is szíves jóindulatába ajánlván, sokszoros üdvözléssel maradok

Szász-Régen, 1899 júl. 17.

tisztelő és szerető szolgálja
Szabolcska Mihály.

3.

Kedves jó Nagytisztelt Ur!

Szíves megtisztelő sorait nagy örömmel olvastam és olvasom. Ha csak a jó Isten megengedi: el is megyek ökvetlen. Nincs a kezemnél menetrend, hogy kitapogassam az uti rendemet, de 8-ikán estére, hacsak valami nagy dolog nem jön közbe, ott leszek!

A mi az énekírást, és a javítások ügyét illeti: hát biz az csupa szomorúság nekem. A lélek kész, de a test erőtelen. Hétről-hétre reménységgel élek, hogy hihetetlenül sok dolgom, bajaim között tán jut egy-egy csendes estém erre is. De nem így eltépdessett időre való munka ez! Édes, nyugodt belemerülés kellene ehhez. Hetek, tán hónapok csendessége. Különben lesz módom kipanaszolni magamat s általában mindeneket megbeszélni. Előre is szívem teljességéből örülök ennek a napnak. Öszinte és meleg vonzalommal vagyok

Temesvárt, 1900. május 2.

Tisztelő, szerető hive
Szabolcska Mihály.

(Valóban megjelent Ujhelyben az író.)

4.

417/1900.

Kedves jó Tisztárs Uram!

Ha még olyan «haszontalan szolgának» látszhatom is ebben az egész énekügyi dologban, az igen tisztelt Tisztárs Urnak tartozom teljes őszinteséggel elmondani a következőket. Nem, hogy kimentsem, csak hogy megértessem magamat.

Először is — és ez a legnagyobb baj — az én temesvári lelkészi és a hozzácsatolt missziói lelkész-köri állásom annyira zaklatott s annyira egy egész embert minden csöppnyi idejével elfoglaló állás, hogy az országban alig lehet — e tekintetben — még egy másik ehhez fogható állás. A helybeli és a köri-missziói lelkészi teendők *mellett* 3 város* 14 iskolájában heti 23 órán kell vallást tanítanom. Hogy milyen és mekkora poétai munkálkodás az, a mit *ezentul* folytatnom lehet: azt ebben a levélben ugy-e fölsőleges tovább magyaráznom.

Mégis ez csak a fele oka, hogy miért nem dolgoztam a mi közös nagy és szép munkánkon is azóta valamit?

Elkedvetlenedtem. Csak gúnyt, csak támadást láttam az egész vonalon ezzel a korszakos nagy munkával szemben. Sehol egy biztató szót. Ha van időm: tán *csak azért is* iparkodtam volna megmutatni én is, mint ahogy Tisztárs úr igen szépen és nemesen cselekedte, hogy bizony lehet is és kell is itt tennünk immár, de mikor időmet is, meg kedvemet is elsikkasztották hozzá: biz én könnyen és végképp lemondtam minden e téren való munkálkodásról.

Mostani levele Tisztárs Urnak újra munkára ösztöklélne mégis, ha most meg az a szerencsétlen helyi körülmény nem szól a dolgunkba, hogy a szomszéd vadász-erdői pap halála miatt ezt az ekklezsiát is nekem «*muszáj*» adminisztrálnom. Szóval ember feletti munkát kell szinte, mert három ember munkáját kell — végezmem.

Az én elvem e téren az, hogy okvetlen *sükséges* a javítás. Félve, fázva, mint a nemes antik ékszerhez az ötvösnek, szabad csak hozzá nyúlunk szerintem a régi darabokhoz. De az *együgyűséget* (és nem a szent *natvságot*) le kell mint a port, róluk takarítanunk! Az Arany, Petőfi poézisén felnőtt ifjúságnak egyszerűen neveltség tárgya lenne szerintem tovább is a Sz. M. Alb. akkori poétai nyelve és technikája! A magyar nyelv fejlődés; jogát tagadja meg, a ki az ellenkezőt állítja.

Bocsásson meg kedves jó Nagytiszteletű Uram, ha ebben a nagy és nemesen szép munkában való minden további közremunkálásomra nézve egyenesen a csődöt kell bejelentenem. Időm nincs, a kedvemet meg elvették!

A Nagytiszteletű Asszony Ó nagyságának kézsókomat jelentve, sok-szoros üdvözléssel vagyok

Temesvárt, 1900. nov. 5.

Tisztelő és szerető szolgálja
Szabolcska Mihály.

Az átdolgozás igen szép!

* Temesvár, Versecz, Fehértemplom. E két utóbbi filia.

E levelek Szabolcska munkásságának egyik kevésbé méltatott oldalára vonatkoznak s kiegészítik Császár Elemér emlékbeszédét.

Közl: GULYÁS JÓZSEF.

BETHLEN MIKLÓS ES BESSENYEI GYÖRGY KÉZIRATAI A SÁROSPATAKI KÖNYVTÁRBAN.

A sárospataki főiskola kéziratára több olyan kéziratot őriz, amelyek vagy teljesen kiadatlanok, vagy ha ki is vannak adva, részleteiben eltérő szöveget tartalmaznak. Ilyenek:

1. Bethlen Miklós iratai.

Bethlen Miklós önéletrajza hat toldalékkal ki van adva a *Magyar történelmi emlékek* során (1858—60). De itt-ott a mi kéziratunk szövege eltér a nyomtatott szövegtől. Pl. a II. részben csak a XIII. s a XXVIII. fejezetnek van címe; a mi kéziratunkban mindenkinek. (XIV. Második feleségéről, Bethlen Szent Miklósról való viteléről. XV. A Haza Dolgairól. XVI. Üldöztetéseimről. XVII. Nyomorúságaimról. XVIII. Anno 1688-beli Viszontagságim Continuatiója. XIX. Viselt Dolgaimról. XX. Az Ország Dolgairól. XXI. Magam Viszontagságaimról. XXII. Az Ország Dolgairól. XXIII. Anno 1701-beli ország gyűlésről. XXIV. Terhes Tisztségeimről. XXV. Anno 1700 et 1701 Lett Dolgokról. XXVI. Anno 1702 Lett Dolgokról. XXVII. Szász János Tragoediájáról. XXVIII. Bethlen Miklós Tragoediája és az Ország szomorú romlása anno 1704.)

Ezeket kívül a 95. sz. kéziratunk még B. Miklósnak több ismeretlen munkáját tartalmazza. Felsorolásuk ez:

1. Sudores Et Cruces Nicolai Comitis De Bethlen. (Ismereti Szádeczky a Budapesti Szemle 1923. áprilisi füzetében)

2. Instantia Nicolai Comitis de Bethlen ex ultima Captivitate Scripta Ad Sacram Caesaream Regiamque Mattem... 1708.

3. Rabságomban Bőjt és Vasárnapi Imádságom Magam személlyem és Hozzám Tartozóimért. (Ismereti Szádeczky a Budapesti Szemle 1923. áprilisi füzetében.)

4. Az én bűnös és Isteni jelenésekre való méltatlan voltom. Testi-Lelki erőtlenségem.

5. Majd minden Könyörgésem előtt bocsátatni szokott Invocatio.

6. Minden-napi Reggeli imádságom a közönséges Keresztyén Anyaszentegyházért, Nemzetemért, Hazámért, Pogányok- és mindenekért. (Ism. Szádeczky a Budapesti. Szemle 1923. áprilisi füzetében.)

7. A Léleknek Istennel, magával és a Testével való beszélgetése. Vecsérnye-kori Könyörgésem.

8. Intitulatio. Spectabili ac Magnifico Fideli Nobis dilecto Nicolao Comiti de Bethlen... (I. Lipót levele 1697. okt. 8-ról.)

9. Illustris Fridericus Comes Bükellina Ad Mandatum S. C. Regiaeque M. proprium Joannes Tsex' de Weissenburg.

10. A kötet végén olvasható a Moribunda Trannia = Transylvania c. kézírata is, amelyet Szádeczky id. helyen ismeretlennek mond.

Olvasható még a kéziratban B. Miklós több álmának a leírása. (1. Fejérvári álom. 2. 1665 jan. 23-i 3. 1706 IV. 16-i. Említést tesz 1676 IV. 23-i s fogarasi fogsági álmájáról is.)

Bethlen Miklósnak a gályarabokkal való összeköttetéséről szól a 403. sz. kéziratunk 697. és a 212. sz. kéziratunk 172. lapján levő feljegyzés.

2. Bessenyei György kéziratái.

A pataki kéziratárban Bessenyei műveinek több olyan kézírata van, amelyet Bessenyei sajátkezű javításaival s toldásaival látott el. (Így p. o. a *Tarimenés utazásának* III. kötete s a *Bihari remete*.) Ha összehasonlítjuk a kiadott szöveget ezekkel, azt tapasztaljuk, hogy az eltérések és bővítések legtöbbször hiányzanak, p. o. a *Bihari remetének* Széll Farkas-féle (1894-i) kiadásának a következő helyein: a 29, 41, 44, 46, 47, 51, 71, 72, 92, 102, 104, 106, 108, 110, 111, 119. lapokon. Nemcsak a jegyzetekben, hanem a szövegben is van eltérés, pl. a 72, 92, 102, 106, 110, 111, 119. l. Jó volna, ha a következő kiadásnál ezeket figyelembe lehetne venni.

GULYÁS JÓZSEF.

KAZINCZY FERENC NÉHÁNY FELJEGYZÉSE.

A pataki könyvtár kéziratára Kazinczytól sok érdekes feljegyzést őriz. Így Gersei Pethő Józsefről, Homonnai Bálintról, Laurent Józsefről, Kollonics Zsigmondról stb. Ezek közül most csak egyet mutatunk be, mely érdekes fényt vet Kazinczy lelkére. Egy könyvre vonatkozik ez: «Az Ipam, Gróf Török Lajos, nekem azt beszéllé, hogy az atyja, Gróf Török József, a' Referendarius és később a' kassai (másként Szepesi) Kamarának Administratora, azzal az áhítatossággal szokta volt olvasni Senecát, a' mellyel az imádkozni szerető Pap a' maga Breviáriumát. Előmutatván az Exemplart, a' melly neki Kézi-könyve vala, kértem a Grófot, hogy azt ajándékozná nekem. Imhol van az, s kérem gyermekeimet, hogy a' könyvet tiszteljék ősöknek emlékezetéért' s birtokokból soha ki ne eresszék. Álljon az annak gondviselése alatt, a' ki Familiai Leveleinket fogja őrzeni.

Széphalom, Jul. 18. 1821.

Kazinczy Ferencz.»

A könyv címe: *Senecae Opera, quae exstant omnia*. Antwerpiae, 1652.
Könyvtári jelzete: H H 1097

GULYÁS JÓZSEF.

A PANNONHALMI KÖNYVTÁR ISMERETLEN
EGYHÁZI ÉNEKESKÖNYVEI.

Az énekeskönyvekkel — főleg a kéziratossal — foglalkozó irodalmunk még sokkal adósa a tudománynak. A legelső teendő természetesen az egyes énekeskönyvek felkutatása és irodalmi ismertetése volna — de épen ez az első lépés a legnehezebb, mert nemcsak majdnem minden valamirevaló gyűjteményben található egy-két kéziratot énekeskönyv, hanem igen sok van még ma is magántulajdonban, sőt használatban is. Egy ember, önmaga, szinte lehetetlen, hogy elvégezze ezt a feladatot. Erdélyi Pál 1899-ben 76 kéziratot énekeskönyvet ismer, Szabó T. Attila 1934-ben — igaz, hogy jóval nagyobb időközt ölel fel — már 572-öt: nagy haladás ez, de a teljességtől még mindig messze áll. Az alábbiakban a Pannonhalmi Könyvtár ide vonatkozó ismeretlen énekeskönyveit soroljuk fel.

I. Kéziratosak.

1. *Bajnai énekeskönyv.* Herchl Antal iskolamester írta össze Bajnán 1765—67 között. Nagysága 22 × 32 cm. Bőrkötés. Könyvtári jelzése 10 a E 3/1—2. Cím lapján: «Következnek Szent Misékre némely kyriek, és Külömb külömb féle különös Ünnepekre való szép ajtatos Énekek, melyek Herchl Antal akkori Bajnaj iskola Mester által össze Szedegetvén örök emlékezetre egyben irattattak Kis Aszszony havának 29-dik napján 1765-ben.» 1—327 lapon katolikus egyházi énekek (pár lap üresen), köztük sok csak itt előforduló ének, részint kótával, többnyire kóta nélkül. A második részben újra kezdődő számozással 1—184-ig Herchl verses önéletrajza, levél- és egyéb másolatok.

2. *Dőri énekeskönyv.* 4-r., félbőrkötésben. Jelzése 10 a E 29/1. Cím lapján: «ezen könyvet írta bé Kováts István dőri Iskola Mester Pápista Kórusra való Szép Énekekkel És Némelyeknek Nótáit és kottával feltette 1763-ik Esztendőben elkezdvén». 426 l., végén egy levél hiányzik. Igen izléses iniciálékkal, képekkel és díszítésekkel, amelyeket maga Kováts István készített. Sok ismeretlen énekkel.

3. *Écsi énekeskönyv.* 4-r., VIII, 295 lap, füzve, igen rongált állapotban. Jelzése 10 a E 29/3. Cím lapján: «Ennihány szép, istenes énekek az melyekel lölke üdvösségre élhet az kőröszvény Anno 1725». Az I—VIII, címlap, 1—143. lapra terjedő rész ismeretlen kéz írása 1725-ből. A 144—295. lapra terjedő részt Varga András írta, valószínűleg 1725 után. A 144—295. lap írása ugyanis azonos a 117. lap alján található kéz írásával: Ego sum andrae Varga. Az énekeskönyv tehát két részből áll, első levelein az írás olvashatatlan, sok helyütt hiányos. Néhány szép, csak itt előforduló ének is van benne.

4. *Kajári énekeskönyv.* Nagy 4-r., füzött, 112 lap, sok helyen hiányos. Jelzése: 10 a E 29/6. Első felében 13 halottas ének, jórészt Kovács Márk bencés énekszerző darabjai. A másik részben 1802, 1810, 1816, 1830—1860-as években elmondott halotti búcsúztatók vannak.

5. *Pannonhalmi katolikus énekeskönyv.* Nagy 4-r., füzött, 92 l. Ismeretlen kéz írása; az írásból következtetve korát a XVIII. század végére, esetleg a XIX. század elejére kell tenni. 98 éneket tartalmaz. Az énekek túlnyomólag Mária-énekek, nagyrésztük teljesen ismeretlen és a legszebb egyházi énekek közé tartoznak.

6. *Varsányi énekeskönyv.* 4-r., félbőrkötés. Kora: a XVIII—XIX. sz. fordulója. Második tulajdonosa Szabó Gergely iskolamester volt, aki bejegyzéseivel sok adatot szolgáltat az énekeskönyv történetére vonatkozólag. 317 lap, de két levél (1—2., 23—24. l.) hiányzik. Cím lapja Szabó Gergely írásával: «Ezen könyvben foglaltatnak Esztendőttát való Szentekről, és Evangeliom-foglalati Énekek: hanem az eleiből már el vészett egynehány levél.»

II. Nyomtatottak.

Voltaképen nem is nevezhetők énekeskönyveknek, hanem csak énekiadásoknak, vagy legfeljebb pár-leveles énekeskönyveknek.

1. *A' szent misének minden részéhez alkalmaztatott énekek.* Minden szentek s a B. Sz. Máriáról való lytániákkal. Posonyban, Nyomtatott Patkó Ferentz' Betűivel. Hely, év nélkül. 8-r. 16 lev.

2. *Szép öt Új Istenes Énekek.* Első: Miként Egyiptusban egy Pellikán 's a' t. Második Ujúljon - meg lelkünk e' mái napon 's a' t. Harmadik: Én Istenem minden kintsem 's a' t. Negyedik: Mint a' Noé bárkájából ki - küldött 's a' t. Ötödik Oh Keresztény! Keresztény mit 's a' t. (Ezek alatt a töviskoronás Üdvözítő képe nádszállal kezében.) Alatta: Nyomtatott 1783-dik Esztend. (Petrik csak 1836. budai kiadását ismeri.)¹ Kis 8-r., négy levél.

3. *Boldogságos Szűz Máriának képéről*, mely Bisztricei Templomban Számtalan tsudákkal tündöklék ábjatos ének. Én Szerelmem drágo kéntsem & c Nótájára énekeltek. (Alatta a Fájdalmas Szűz képe karján a a kis Jézussal.) Nyomtat. Sopronban 1793. Kis 8-r., 4 lev. Egyetlen, 18 szakos éneket tartalmaz: Nagy örömt néki mondok, és nagy vigságot.

4. *Öt szép válogatott új Istenes Énekek*, Első: Ezen nagy Szentséghez siessetek, & c Második: Mit használ ha, meg-vallását & c. Harmadik: Bü-neim rettentnek, majd kétségben & c. Negyedik: Oh én boldogtalan bűnös lélek, & c. Ötödik: Üdvöz-légy szent Jó'sef Jéus Dajkája. (Alatta angyalokkal körülvett szentségmutató.) Nyomtatott ebben az Esztendőben. 8-r. 4 lev.

5. *Öt szép új Énekek*, Első: üdvözlégy itt lévő szentséges & c. Második: Ez nagy szentség valóban, & c. Harmadik: Bűnös lélek sirasd kérlek, & c. Negyedik: Oh Mária kegyelemnek bőven & c. Ötödik: Keresztények! sirjatok & c. (Alatta pálmalommal körülvett urna.) Nyomtatott ebben az Esztendőben. 8-r., 4. lev.

6. *A' Tsaloközben lévő, Szent Antal Tsodálatos Boldogságos Szűz Máriához készített Ének.* Egyetlen 6 szakos ének: Üdvözlégy te o! Mária! Kegyes és irgalmas Szűz. 8-r., 2 lev.

7. *A' Sz. Misének minden részeire felosztott Ének.* Nótája: Egek' ékes-sége. Kezdet: Térdet, 's fejet hajtunk, Nyújtván áldozatunk'. 8-r., 2 lev.

8. *Nepomucenus Sz. Jánoshoz Isten Ő Szent Fölségénél.* Minden lelki, és testi veszélyben főképen pedig a' jó hír-név veszedelmében lévőeknek nagy Pátronusokhoz, és bizonyos Szószólókhoz Új ének. (Ez a cím az 1. lev. b. lapján van. Az előző lapot teljes nagyságában Nepomuki Szent János képe tölti be, kezében keresztel és pálmaággal, a kép háttérében pedig a Moldva vizébe való dobás ábrázolásával.) 8-r., 2 lev. Kezdet: Ditsérjétek, tisztellyétek ti Keresztények, 9. szak.

9. *Két könyörgés és három énekek.* Nézzed oh Mária te szép Seregedet. Bóldog Aszszony Anyánk, régi nagy Pátr. Üdvöz-légy Mária szép lilium-szál. Szentséges Szűz Márial azzal a' szeretet. Emlékezzél-reg oh kegyelemnek Annya. (Alatta a Fájdalmas Szűz képe, balján a kis Jézussal.) Nyomtatott ebben az Esztendőben. 8-r., 4 lev. 2 példány.

10. *Öt szép Istenes Énekek*, Első: Mária Szűz Anyám te légy, 's a' t. Második: Mária Menynek nagy Aszszonya, 's a' t. Harmadik: Éljen éljen áldott légyen, áldott 's a' t. Negyedik: Boldogtalan bűnös Lélek könyörülly, s' a' t. Ötödik: Világnak öröme szentek ditsősége, 's a' t. (Alatta virággal körülfont szívben a Boldogságos Szűz képe, balján a kis Jézussal.) Nyomtatott Sopronban, 1804. 8-r., 4 lev.

¹ Petrik G.: *Magyarország bibliographiaja.* 1712—1860. III. k. 14. l.

11. *Három Új Istenes Énekek*, A' Szent Oltári Szentségrül. Első. Menny 's föld tenger minden 's a' t. Második. Üdvöz-légy áldott Test kinek 's a' t. Harmadik. Szeretlek szép Jesus mert 's a' t. (A második és harmadik énekeim között: Szentségtartó két térdeplő angyalal.) Nyomtatott Győrben, 1756-dik Eszt. Kis 8-r., 4 lev.

12. *Szép négy új Énekek*, Első: Szent-Háromságnak az én életemet. Második: Üdvöz-légy édes Jésusunk. Harmadik: Oh Titkos Mélység Oltári Szentség. Negyedik: Jöjj hozzám szerelmem Üdvösségem. (Alatta a Szentháromság képe.) Nyomtatott Sopronban. Kis 8-r., 4. lev. 2 példány.

13. *Öt szép új énekek*, Első: Az Ur Jesus Kristus, Atya Isten Fia. &c. Második: Miként Egyiptusban egy Pelikán &c. Harmadik: Üdvözlégy Szent Anna, óh mi édes &c. Negyedik: Ujulyon meg-lelkünk ez mái napon &c. Ötödik: Menny-el sietséggel Archangyal &c. (Alatta a Golgota-jelenet képe.) Nyomtat. Sopronban ebben az Esztendőben. Kis 8-r., 4 lev.

14. *Négy szép Istenes énekek*, Első: A' Jesus, Mária, József szentséges nevére. Második: Az Oltári szentségrül. Harmadik: A' szegény bűnös embernek áhitatos fohászkodása az Istenhez. Negyedik: A' Nepomuky Szent János tisztességéről. (Alatta: üvegkoporsóban Nepomuki Szent János holttestét tartja két angyal, a koporsó felett N. Sz. János nyelve.) Nyomtatott 1802-dik Esztendőben. Kis 8-r., 4 lev.

15. *Négy Új Istenes Kis-Czeli Énekek*. Első: Jertek Keresztény Lelkek Máriát 's a' t. Második: Jer oh én Lelkem, ébredgy fel 's a' t. Harmadik: El-jött már Orája, 's a' t. Negyedik: Oh Mária drága Név, 's a' t. (A 3. és 4. ének címe között a Kiscelli Szűz képe, a kép alsó részén a magyar címer.) Nyomtatott Sopronban 1781. Kis 8-r., három levél. A negyedik éneket tartalmazó 4. levél hiányzik.

16. Elején, közepén és végén csonka kiscelli énekeskönyv. Kis 8-r., jelenleg 7 levél. Kezdetleges nyomása a XVIII. század első felére utal. A jelenlegi 1. lap alján A5, a további 3. 7. lapokon A6 és A7 jelzés áll. A többi lapokat alul nagyon megkurtította a könyvkötő kése, úgyhogy hiányoznak a levélszámok. E szerint tehát elől hiányzik az 1—4. lev. Hogy a másik két helyen mennyi hiányzik, nem lehet megállapítani. Énekei: 1. Jertek hívek Istenünket tiszteljék. 2. Áldj-meg minket Jesus kik itt egyben gyűltünk. 3. Uram irgalmazz nekünk. (A Lorettói litániából szerkesztett ének.) 4. Mint a' szarvas kút forráshoz úgy sietünk Te hozzád. 5. Istennek sz. Anyja óh Mária! 6. Máriát dítsegni hívek jöjjetek. 7. Oh én szép szerelmem, én édes Anyám. 8. Ból- (Csak ennyi maradt meg a következő lapon található énekből a 4b. levél őrszava [custos] szerint.) 9. Öröktől választott drágálatos Szűz. 10. Oh Mária! drága Név. 11. Bús szívemnek nagy öröme. Jelenleg ez az utolsó ének, de eredetileg nem ez volt, mert a lap alján álló «Más» új énekre utal még.

17. *Ujonnan Öszve-szedetett szép öt Mária Gyüdi Énekek*. Első: Serkenyfel oh bűnös vétkek' álmából 's a' t. Második: Üdvöz-légy Mária Gyűdnek Aszszonyá 's a' t. Harmadik: Meg-halok szerelmemben Jésumér, 's a' t. Negyedik: Istselkedik ellenem a' Sátán de nem 's a' t. Ötödik: Ez napon Máriának Az Isten Szent 's a' t. (Alatta: a gyüdi kegykép, a Szent Szűz jobbán a kis Jézussal. Ez utóbbi körülmény, valamint a felírás inkább a

kiscelli szobor mellett bizonyítana, de a koronát tartó angyalok a gyüdi szoborra vallanak. A kép felirata: In Gefahren Leibs und Seel. Sey mein Süßs Maria Zell.) Nyomtatott Sopronban. Kis 8-r., 4 lev.

18. *Négy Új Énekek a' Boldogságos Szüz Máriához.* Első: Oh Mária drága Név, 's a' t. Második: Gyönyörködjél, örvendezél. Harmadik: Oh Mária! Idvezz-légy. Negyedik: Erős Tornya, Nagy Aszsz. (Alatta a Szent Szüz képe balján a kis Jézussal, jobbában skapuláréval, a kép alsó részében a tisztító-tűz rajza. Kis 8-r., de csak a címet tartalmazó 1. levél van meg.) Nyomtatott 1803dik Esztendőben.

19. *Szép négy énekek. Mária Czei szüzhül.* Első: Serkeny-fel óh! bűnös vétkek 's a' t. Második. Malasztnak élő kút-feje 's a' t. Harmadik: Nyújtsd - ki Mennyből óh Szent 's a' t. Negyedik: Bútsút vészek tőled szép Liliom szál 's a' t. (Alatta a Patrona Hungariae szokásos ábrázolása.) Nyomtatott ebben az Esztendőben. Kis 8-r., 4 lev. Petrik¹ ismer egy teljesen egyező tartalmú és igen hasonló címlapú énekeskönyvecskét, de azt — szerrinte — Sopronban nyomtatták.

19. *Négy szép Új Énekek.* Első. Az édességes Jésusról. Óh szépséges! Oh kegyelmes! édességes Jésum! 's a' t. Második: Kristus Urunk' Szenvedéséről. Ah félek rettegek! Jésum! mit tegyek. 's a' t. Harmadik: Megváltó Kristus Urunkhoz. Üdvöz-légy Kristus! Te hozzád kiáltunk 's a' t. Negyedik: Az Isten' Szent Annához. Istennek Szent Annya, Óh Mária! 's a' t. (Alatta leveles virágdísz.) Nyomtatott ebben az Esztendőben. Kis 8-r., 4 lev.

20. Címlap nélküli kis 8-r., jelenleg 3, de eredetileg 4 levélből álló énekeskönyvecske. Első levele, amelyen a címlap és az első ének 1—9 szaka volt, elveszett. Énekei: 1. Jaj édes méhemnek drága édes gyümöltse. Csak 10—17 szak. 2. Én nemzetem 'Sidó népem. 3. Oh én Szegény bűnös Lélek. 4. Krisztus nagy kinnyában el bádgyalott (!) vala.

21. *Rövid tudósítás Ajtatos imádsággal és Énekkel* Együtt Szent Istvánnak Magyar-Ország első apostoli királyának ditsőséges jobb kezéről: Mellyet Felséges, és Apostoli Királyné Aszszonyunknak különös buzgósa Ráguzából Hazánkba vissza-hozott, és Budán az Udvari Templomban közönséges tiszteletre ki-tett. Györbe, Nyomtatott Streibig Gergely János, privil. könyv nyomtató által. 1771. 8-r., 4 lev. Petrik (I. 632) nem ismeri. Fraknoi Vilmos² is csak a Bécsi 1771-es bécsi kiadását ismeri. Tehát az itt ismertetett kiadás egyidős a bécsi kiadással és a legelső magyarországi kiadás.

22. Teljesen azonos címmel, csak: Budán, nyomtatott Landerer Katalin Bettivel 1779. Kis 8-r., 4 lev.

23. Teljesen azonos címmel, csak: Budán, A királyi Universitás Bettivel. 1819. 8-r., 4 lev.

24. *Szent István királynak tiszteletére szerzett Ének.* Ad notam: Üdvöz légy Krisztusnak drága Sz. Teste! Kezdeté: Adjunk tiszteletet Szent Királyunknak. Kis 4-r., 2 lev.

GACS EMILIÁN.

¹ Petrik i. m. I. 637.

² Fraknoi Vilmos: *A Szent jobb. Századok*, 1901. 902. I.

ERDÉLYI JÁNOS KRITIKÁI A MAGYAR SZÉPIRODALMI SZEMLÉBEN.

Egy Erdélyi-tanulmány műhelymunkája közben özv. Erdélyi Pálné úrasszony szívességéből volt alkalmam átnézni az *Erdélyi-tárat*, az író kéz iratainak Erdélyi Pál által mintaszerűen összeállított gyűjteményét. Az *Erdélyi-tár* 6. kötetében Erdélyi János kezeírásával több olyan bírálatának eredeti fogalmazványa olvasható, melyek a Magyar Szépirodalmi Szemlében névtelenül jelentek meg; a Szépirodalmi Szemle névtelen bírálatai közül — mint ismeretes — a Berzsenyiről és Tompáról szólókat irodalomtörténet-írásunk eddig is Erdélyi János nevéhez fűzte, mindkettőnek modern kiadása is van a *Pályák és pálmák* c. kötetben. Az *Erdélyi-tár* 6. kötetében talált kéziratok alapján most a következő bírálatokat kell még Erdélyi János művei közé sorolnunk: *Nemzeti Színház* I. köt. 2., 5., 8., szám (E. T. 6. köt. 23., 24. és 30—32. levél). *Új drámák, drámaírók, költők és közönség* I. k. 5. szám (E. T. 6. k. 27—29 b. levél). *Nagy Imre versei* I. k. 5. szám (E. T. 6. k. 33. levél). *Báthory Erzsébet (Vachott Sándor költői elbeszéléséről)* I. k. 5. szám (E. T. 6. k. 34., 35. levél). *Enfantines. Poésie à ma fille. Par Mme Anais Segalas* I. k. 5. szám (E. T. 6. k. 36. levél). *A három divatlapról* I. k. 8. szám (E. T. 6. 37—38 b. levél). Erdélyi Pál 1914-ben sajtó alá rendezte Erdélyi János összes munkáit. Ebben a kiadás-tervezetben a Szépirodalmi Szemlének több olyan névtelen bírálatát olvasható még, melyeket felsorolásunkban most nem említettünk. Mivel eredeti fogalmazványukat nem találtam meg az *Erdélyi-tárban*, tárgyi bizonyíték hiányában ezeket nem volt jogom Erdélyi János munkáinak tulajdonítani.

HARASZTHY GYULA.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM VERSE GR. FESTETICS GYÖRGY HALÁLAKOR.

Az öregedő és már beteges Pálóczi Horváth Ádámnak egyik legnagyobb élménye az 1817-i Helikoni ünnep volt. Két évvel utóbb, 1819 ápr. 2-án, gr. Festetics György meghalt. Költőnk hálájának emléke az a kiadatlan utolsó költeménye, amelyet a gróf emlékére írt. (Keszthelyi hercegi kvtár II. 461/30. sz.). Felirata szerint:

Néhai Nagy Méltóságú Gróf Festetics György temetésekor,
1819^{ki} április 13-dik napján
Horváth Ádám

úgy tetszik, Götsei Birtokos által szerkesztett és ki osztott
Versezet.

A'midőn Gróf Festetics György életének vége lett,
Pörbeszállt a' Föld az Éggel a' dicső halott felett:
Miért irigyled, monda, nékem halhatatlan Egyemet?
'S tiltod, hogy tovább is élve díszesítsen engemet!
Hogy világoljon sokaknak, hogy tanítson százakat,
Hogy hogy' éljenek haszonra 's boldogítsák honjokat.

Mellyre mond az Ég: enyim Ő, égi volt és égi lesz,
 Eddig engedtem Te néked, 's hát ezentúl mit keressz?
 Nem becsülték őt eléggé, míg vezér csillag vala,
 Küdbe vonta fényét a' Gög és irigység angyala;
 Most midőn az égi tűz-szesz tűz helyébe vissza tért,
 El tűnésével tanuld meg, míg jelen volt, mennyit ért?

A Dicsőség' Templomából egy nagy Angyal közbe szállt:
 Halhatatlant semmiségbe nem rekeszt bé semmi bólt,
 'S bár ha földbe megy, porrá lesz teste, minthogy föld neme,
 Számos századon keresztül fog ragyogni Érdeme!

A' Dicső Lélek tekintvén ez feleselésre le,
 Úgy szállt gyámolítottihoz, mint az Angyal felele:
 Által estem a' halálon, de nem gyáva lelkekén,
 Itt ezer nagyok sorában, ott fiamban élek én!

Alig háromnegyed esztendő múlva Horváth is elköltözött az élők sorából.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

IGAZ SÁMUEL EGYIK VERSÉHEZ.

A *Hébe* szerkesztője több német költeményt ültetett át a magyarba. Ezek egyikének, az *Emlegetésnek*, forrása egy, a XVIII. század óta igen sokat énekelt, érzelmes német dal volt. (Zsebkönyv, 1822. 300. l.) Az ilyen, *Dein gedenk' ich*... kezdetű dalok őse Eschenburgnak a *Wandsbecker Boteban* (1771.) megjelent, *Elegie an Dorinde* c. költeménye, amelyet Szemere Pál fordított le. (IK. 1929. 338. l.) Beckmann dallamával Eschenburg költeménye mindjárt elterjedt (Friedländer, II. 138. l.) és népszerűségével másokat is utánzásra serkentett. Gieseke (1796) alig valami változtatással közölte a dalt. Igaz Sámuel azonban, aki forrását nem nevezi meg, egy harmadik változatra támaszkodott, Karl Múchlernek (1763—1857) költeményére. (Gedichte 1786), amely így kezdődik:

Dein gedenk ich, rötet sich der Morgen,
 Dein gedenk ich, flieht der junge Tag...

Igaz Sámuel sikerült fordításában:

Eszemben vagy, ha a reggel szürkül,
 Eszemben, ha napom égre száll,
 S hű szerelmem, bár reménység nélkül
 Mindenütt csak Tégedet talál.

Múchler verse is három dalköltő (Rellstab, Nägeli és Challier) dallamáva, terjedt el. (Friedländer id. l.)

GÁLOS REZSŐ.

KÖNYVISMERTETÉS.

Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története 1820—1824. (Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819—1822.) Veszprém, 1937. N. 8-r. VIII, 100, 356 l.

A pozsonyi kispapoknak irodalmi érzékű társaságából került ki Horváth János, a későbbi székesfehérvári püspök, aki már a Tudományos Gyűjtemény előtt tervezte egy egyházi tud. folyóirat kiadását. E folyóiratnak, amelynek dolgozótársai között a protestáns Rummy Károly Györgyöt és a tudós Hrabovszky Györgyöt is ott találjuk, főmunkatársa, szinte lelke lett élete utolsó három esztendejében Verseghy Ferenc. A tudós veszprémi kanonok és az ősz költő között meleg baráti kapcsolat alakul, élénk levélváltás — ez a levelezés Verseghy hagyatékából a zirci levéltárba került. Verseghy levelei nem kerültek elő, de legtöbbjéhez a költő fogalmazványt írt, s ezek megvannak. A levelek néhány adatát már a cisztercita Madarász Flóris fülhasználta dolgozataiban. Az egész anyagot, díszes kiállításban, betűhíven teszi most közzé Horváth Konstantin, s a kötet bevezetésében sok évi kutatása alapján gondos részletezéssel magának a szellemtörténeti szempontból is érdekes folyóiratnak egész történetét megírta. A kiadást illetőleg talán jobb lett volna, ha a levélváltást nem a levélírók szerint külön csoportosítva, hanem a keltezés rendjében, egyfolytában adja; olvasmányul érdekesebbé vált volna a kötet — forrásanyagul azonban így is jól használható.

Minket e helyütt a kötetnek csak irodalomtörténeti vonatkozásai érdekelnek. Verseghy és Horváth János barátságáról s Verseghy utolsó éveiről kapunk a nagy levélanyagból — Horváth Konstantin jól áttekintő bevezetésével — képet. Verseghy kiszabadulása óta mindvégig nehezen kereste a mindennapi kenyerét, amelyet utolsó éveiben fölemelt nyugdíja sem biztosított neki eléggé. Horváth folyóirata tekintetben is segítségére volt. A szűkös viszonyok közepett társadalmi helyzete mégis megerősödött: az egri érseket, a szepesi, fehérvári, veszprémi püspököket (a szepesi püspök Pyrker volt) jóakarói, sőt barátai közé számíthatta. A Horváth folyóiratában való közreműködés friss keringésben tartotta *Magyar grammatikája* óta is eleven írói vénáját, szótári működésén túl a zsoltárfordítások és egy bibliafordítás eszméje nagy tervekre hangolják. Sok cikkén kívül még ráér Ovidius *Metamorphosis*ának jó fordítására. A Császár Verseghy-életrajzából nagyrészt eddig is ősmereket keret jól tölti ki a most közrebocsátott anyag. Verseghy költői működését két eddig ősmereetlen költemény közlésével egészíti ki (80. és *125. l.)

s rávezet Verseghynek egy kis Tasso-, s egy kis Voltaire-fordítására. (42—44. l.) Nem ösmerjük *Francia nevelő* c. (bizonyára fordított) munkáját sem. A *Religióznak, Moralitásnak és Humanitásnak Hazánkbul való enyészéséről* c., kéziratban maradt prózai dolgozata egyrészt azért érdekes, mert az egykor nagyon is szabadon gondolkodó költőnek lelki megtérésére vet világot, másrészt, mert a liberalizmus ellen foglal állást — 1820-ban — s a regények és drámák egykori fordítója és írója a sok román „erkölcsbajnokain” és „hüségbajnoknéin” túl a „theatralis darabok” ellen küzd, amelyekben „a szerelem a fődolog.” (*324. l.) — Irodalomtörténeti érdekessége a füredi találkozó, ahol Takáts József, Kisfaludy Sándor és P. Horváth Endre vártak a költőre (81. l.): az orthológus költők voltak itt együtt mesterükkel. Kazinczyval a *Tunisiás* körül találkozik össze Verseghy; nagyon jellemző Majláth Jánosról e téma körül följegyzett epizódja, (*104. l.) s a költő *Tunisiás*-ismertetésének története. Új adat a költő életrajzához, hogy Fischer érsek meghívta, menjen hozzá Egerbe lakni, ahol valamikor együtt voltak kispapok, s legyen segítségére egy új egyházi folyóirat megindításában. Verseghy tréfával üttötte el a dolgot. (*29. l.) Végül a költő halálossá vált betegségéről, annak kezdetéről (*141. l.) és lefolyásáról kapunk új adatokat. Mindez nem sok. Nem is az adatok és a részletek alkotják a könyv érdemét: irodalomtörténeti szempontból azért vagyunk hálásak Horváth Konstantinnak, mert a levelek közrebocsátásával közvetlen, meghitt közlése jutunk, írói műhelyébe pillanthatunk az élete végén is serényen és fáradatlanul munkálkodó költőnek.¹

GÁLOS REZSŐ.

Studi e documenti italo-ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma diretti da *Eugenio Koltay-Kastner*. I. Annuario 1936. Roma, 1937. 8-r. 238 l.

Az e kötettel meginduló kiadványsorozat célja Koltay-Kastner Jenőnek, a római magyar intézetek igazgatójának, a magyar-olasz szellemi kapcsolatok kitűnő kutatójának bevezetése szerint az, hogy egyrészt a római magyar ösztöndíjasok kutatásainak eredményét, másrészt a római intézetek volt tagjainak és vendégeinek az olasz tudósvilágot is érdeklő tanulmányait közlésegye; de meg kívánja szólaltatni az olasz tudomány egy-egy vezető egyéniségét is, nyilván elsősorban magyar vonatkozású kérdésekben. (Így közli e kötet Gigliolinak *La Pannonia e l'impero Romano* c. tanulmányát.)

Ebben az első kötetben két irodalomtörténeti érdekű közlemény jelent meg. Az egyik (144—188. l.) a magyar humanizmus fejlődéséről, annak társadalmi alapjairól, külső forrásairól és belső mozgató erőiről, eszmei és műfaji hagyományairól ad összefoglaló képet. Tárgyát nem teljesen kifejező címe — Toffanin egy tanulmányát variálja — *Che cosa fu l'umanesimo ungherese?* Írója Kardos Tibor, a magyar humanizmus egyik leglelkesebb és legerősebben olasz kultúrájú ifjú kutatója. E dolgozata is nemcsak az olasz közönséget tájékoztató összefoglalása eddig ismert — sokban a szerzőtől elért — eredményeknek. Kardos Tibor tanulmánya nagyarányú új

¹ A kötet Verseghynek még 23, másokhoz írt levelét is közli.

tervet is sejtet. Épen e kettős jellegénél fogva, hogy bővebben másutt kifejtett nézeteit is összefoglalja, csak ezután kifejtendő elmélet körvonalait is jelzi, nem volna helyén e dolgozata kapcsán szállni vitába azzal, amit ez ismertetés írója nem érez egészen meggyőzőnek (pl. a magyar humanizmus életének határai és tagolódása tekintetében). Annál őszintébb a kívánság, hogy a tervezett nagy mű minél előbb elkészüljön.

A másik irodalomtörténeti vonatkozású közlemény (201—238. l.) Diomede Caraffa *Tractato delle Instructioni del bon Cortesano* c. Beatrix királynének ajánlott iratának, az első ily tárgyú olasznyelvű munkának, szövegkritikai kiadása (*Un opuscolo dedicato a Beatrice d'Aragona regina d'Ungheria*) Mayer Erzsébettől, akinek Diomede Caraffáról szóló alapos tanulmánya a Koltay-Kasnertől alapított pécsi Pannoniában jelent meg; több eredményeit e közlemény bevezetése is hozza.

WALDAPFEL JÓZSEF

Berzsenyi Dániel ismeretlen és kiadatlan levelei. Kiadta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Merényi Oszkár. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. 8-r. 121 l.

Berzsenyi művei új, akadémiai kiadásának második kötetében levelezését olvashatjuk. A gyűjtemény egyik jelentősége, hogy a Kazinczyhoz írottakat kivéve benne együttvan a költő minden levele — a másik, hogy az itt közölt 80 levélnek a fele eddig kiadatlan, sőt egyáltalán ismeretlen volt. Tárgyukat tekintve a levelek közül 25 családi, 55 pedig irodalmi vonatkozású. A függékben még 1—1 levelet olvashatunk Berzsenyi soproni tanárától Mesterházy Nagy Jánostól és nagybátyjától, Thulmon Jánostól; mindkettő érdekes fényt vet az ifjú Berzsenyi jellemére.

Nagy ódaköltőnk nem volt levélíró egyéniség. A levél nála nem kényszerű lelki megnyilatkozás; csak ritkán szánja el magát levélírára, s ilyenkor, ha közvetlen környezetének küld üzenetet, szárazzá, ha jóbaráthoz vagy ismerőshöz szól, feszebbé lesz. Hiányzott belőle Kazinczy mozgékonyasága és szeretetreméltósága, Kölcsey mély kedélye, Mikes vagy Petőfi humora és közvetlensége. Ezért Berzsenyi levelei, kívül esnek a magyar irodalmi levél fejlődésén.

Mint irodalomtörténeti adatok azonban rendkívül becsesek — közelebb hozzák Berzsenyi emberi alakját, színesebbé teszik írói arcképét. Atyjához és feleségéhez írt leveleiből megismerhetjük a költő magánéletét. Látjuk a szorgalmas földesurat, akinek legfőbb gondja a gabona értékesítése, a jószág etetése, a szőlő tisztítása; látjuk a csak titokban verselő nemesi író, aki földszerzésről és sertéshizlálásról tudósítván atyját, mellékesen odavetve, szinte szégyenlősen említi írói sikereit. «Ezeket csak úgy írtam mint Atyámnak, 's kérem kedves Atyám Uramat, valakinek ne beszélje!» Az irodalmi vonatkozású leveleken keresztül viszont bepillantathatunk Berzsenyi költői műhelyébe. Mennyire jellemző Bárány Boldizsárhoz írt buzdításai: «Jó verset írni nagy munkát nagy erőlködést kíván. Aki egy ódán hétszámra dolgozni nem tud, az poeta soha sem lesz. A' melly vers hamar készül, rövid életű az mint a Varga Péter bockora.» Levelezése Helmecczivel viszont rendkívül fontos kiadástörténeti adatokat tartalmaz. A legérdekesebbek azonban

azok a levelek, amelyekben művészi kérdésekről nyilatkozik: Horvát Istvánnak pl. ízlésbeli nézeteit fejti ki, a Szentmiklóssy Alajoshoz intézett sorokból pedig kiviláglik, hogy mennyire tudatosan követte Horatiust.

Berzsenyi Dániel levelezésének ez a gyűjteménye tehát nagyban elősegíti jellemének és alkotásának helyes ismeretét és értékelését. Hála és elismerés illeti Merényi Oszkárt, a lelkes és fáradhatatlan Berzsenyi-kutatót, hogy az anyagot pontosan összegyűjtötte és sajtó alá rendezte. A meleg hangú bevezetés, valamint a tájékoztató megjegyzések nagyban emelik a töket tudományos értékét.

SOLT ANDOR.

Magyar Bálint: A százéves Nemzeti Színház. Budapest, Magyar Szemle. Magyar Szemle Társaság, 1937. K. 8-r. 80 l.

Magyar Bálint munkája végén lelkiismeretesen beszámol forrásairól. Huszonhat művet sorol fel — csak huszonhatot, mert mindössze ennyi nyújt felvilágosítást az ország első színpadának, a nemzeti művelődés egyik legfőbb bástyájának száz esztendőös multjáról. S ezek közt is akad néhány, melynek ha nem is a jóhiszeműsége, de forrásértéke erősen kétséges.¹ Ezért Magyar Bálint voltaképpen hősi feladatra vállalkozott — könnyebb újonnan felkutatott adatokkal vagy részletkérdések tisztázásával akár egy vaskos kötetet megtölteni, mint megbízható előmunkálatok híján egy intézmény önelvű fejlődésének sűrített, minden vonatkozásban lezárt és lényegbevágó rajzát adni.

Magyar Bálint érdeme, hogy a nehézségek ellenére is gyarapította művével a százéves évforduló fényét. Kis könyvének különösen első, a Nemzeti Színház régebbi korszakaira vonatkozó fejezetei megbízható útmutatást nyújtanak a művelt nagyközönségnek; a fejlődés újabb mozzanatait tárgyaló részeket kényszerű hézagai pedig figyelmeztető üzenet a tudományos kutatás számára. Stílusa helyenként erőtlen, színtelen — sikerült viszont elkerülnie az alkalmi művek két legnagyobb veszedelmét: a kötelezőnek vélt ünnepi patoszt és a száraz statisztikai felsorolások unalmát.

SOLT ANDOR.

Doktori értekezések 1937-ben.

1. *Bréver Lajos: Négyesy László (1861—1933).* Budapest, szerző kiadása, 1937. 8-r. 64 l.

Amikor a tanítványi kegyelet irat dolgozatot és nem a tudományos kutatás objektív sürgetése, a bíráló is más, kevésbé szigorú szempont alkalmazására kényszerül. Bréver, maga is Négyesy tanítványa, a nagy tudós halálához kissé tulságosan közel fogott összefoglaló munkájának megírásához — ez az oka, amiért munkája csak összeállítás, a nélkül, hogy valami tudományosabb szempont érvényesítésére törekednék. Lírai hévvel megírt élet-

¹ Magyar Bálint munkája még Rédey Tivadar monográfiája előtt jelent meg.

rajz után még líraibb hangon Négyesy munkásságának ismertetésébe fog nyelvészeti, poétikai, irodalomtörténeti, kritikai, majd esztétikai működéséről emlékezik meg, mindenütt bő tartalmi ismertetésekkel. Meg sem próbálja Négyesy egyéniségét megérteni, sokfelé irányuló munkásságát nem igyekszik központi mozgó köré gombolyítani. Ezért nem várhatjuk a dolgozattól Négyesy tudománytörténeti jelentőségének magyarázatát, s épen-séggel nem tudományunkban elfoglalt helyének kijelölését. Még adatszerűségében is hiányzik a dolgozattól Négyesy Gyulaihoz és Beöthy Zsolthoz való viszonyának ismertetése, e nélkül pedig a dolgozat csak a levegőben lóg, nem több kegyeletos írásnál. Érdeme, hogy Négyesy terjedelmes munkásságát bibliografikus rendbe állítja, s ez bizonyára segítségére lesz annak, aki majd ezután Négyesy Lászlóról érdeme szerint is megfelelő tanulmányt ír.

KENYERES IMRE.

2. *Miklós Lajos: A modern magyar regény.* (Általános jellemzés, főbb képviselők.) Pécs, A Magyar Intézet értekezései, 22. 8-r. 62 l.

Lehet-e disszertációt írni még „nem történeti“ témáról, lehet-e az irodalomtörténet számára értékes egy, eredőiben és vonatkozásaiban kielégítetlenül ismert problémáról értekezni — régen vitatott kérdés. Az ilyen dolgozatok, mint Miklósé is, épen ezért mindkét oldalról elbírálás alá eshetnek. Ha a téma módszertani hasznát nézzük, meg kell állapítanunk: annyi érdekes és megoldásra váró kérdés merül fel mai irodalmi anyaggal kapcsolatban, hogy az értekező akaratlan is megismeri az irodalom és az irodalmi élet mozgatóit. A történeti korok irodalmának tudományos feldolgozásához ez a legkitünőbb iskola. A főlvérteztséget azonban a szemináriumi dolgozatok vannak hivatva megadni, a disszertációkhoz más is kell, szükség van a tárgy kimerítésének lehetőségére, ehhez pedig, a történeti tényezők és fejlődéstörténeti jelentőség fölrajzolásához, nem volt ereje a szerzőnek. Az ilyen dolgozat csak mozaikképet ad, egyoldalú munkát — amint ezt Miklós értekezése szinte törvényszerűséggel igazolja. A dolgozat következtetés-szerű hiányait maga is előre látja, Mégis vállalkozik rá, de nem azért — és innen erednek hibái — hogy eddig ismeretlen távlatból nézze anyagát. Azért ír, s dolgozatának címe ellenére csak olyanokról, „akikről és amit eddig még nem tárgyaltak ilyen tanulmány keretében“. Az „ilyen“ értelmezhetősége igen tág, nem akarom feltételezni, hogy a modern regényről írt komoly kritikák és essayk korában, a szorgalmas szerző — kisigényű doktori értekezést értene. A mai regényről szóló általános fejezete igen keveset mond, megállapításainak nincs kellő világirodalmi perspektívája. Általában ez hiányzik többi fejezetéből is. Móricz Zsigmondról két lapon ír, s ez még az eddig tudottak összefoglalására is kevés. Szabó Dezsővel szemben ő sem alkalmazza a már régen várt irodalmi szempontot, s „új“ megállapításához nem használta fel az irodalmat, ezért került mondanivalójával oly légies térbe és oly szubjektív hangulatba, melyből természetesen folyik az ilyen, kevésbé irodalmi megállapítás: „E szegény, kiűzött, félrelökött magyar zseninek meg kell hálnia, hogy feltámadhasson“. Surányi fejezete mond még a legtöbbet; Sásdi Sándorról írt mondataiba némi lokalpatriotista izis vegyül. Utolsó két

fejezetében Máraíró és Körmenáíró író. Máraíró nem tud semmit sem mondani, nincs hozzá ereje, Körmenáíró meg annyira más szemszögből ítéli meg, mint az egyre határozottabb irodalmi közvélemény, hogy e miatt megállapításainak nincs súlya.

KENYERES IMRE.

3. *Elek István: Csokonai versművészete*, Budapest, Kír. M. Egyetemi Nyomda. 8-r. 111 l.

Elek István doktori értekezése már csak tárgyválasztása miatt is figyelemet érdemel: verstani és verstörténeti kérdésekkel alig foglalkoznak doktorandusaink, pedig ezen a téren a kutatásra még sok alkalom nyílik. Szerzőnk Csokonai verselő-művészetének technikai oldalát világítja meg: strófaszerkezeteit, ritmikai sajátosságait és rímelését mutatja be, különös figyelemmel Csokonai verstani fejtegetéseire. (Itt jegyezzük meg, hogy Horváth János *Magyar ritmus, jövővény versidom* c. munkájának eredményeit termékenyebben felhasználhatta volna!) Előadása nyomán gazdagon bontakozik ki a költő formaművészete; meglepő újságokat természetesen nem várhatunk megállapításaitól, azonban elemzésében sok finom érzékre valló megfigyelés húzódik meg. Különösen a rímelésre vonatkozó fejezete gazdagítja a Csokonai-irodalmat. Szerzőnk stílusa és elemző-készsége egyaránt kötelezik a további munkára.

HARASZTHY GYULA.

4. *Sonkoly István: Péterfy Jenő mint műbíró*. Nagykőrös, szerző kiadása, 1937. 76 l. 8-r.

A szerző Péterfy Jenő mint kritikust óhajtotta bemutatni. Egymásután szól zenei, színi, képzőművészeti bírálatairól, a magyar és külföldi szépirodalomra vonatkozó kritikáiról. Értekezése nem igen viszi előbbre Péterfyre vonatkozó tudásunkat, hiszen Rédey Tivadarnak csaknem 20 éve megjelent tanulmánya alaposabban beszél erről a témáról, mint szerzőnk. Nem ad mást, mint Péterfy bírálatának tartalmi ismertetéseit s a velük kapcsolatban idézhető véleményeket. Összefoglalásában helyesen szögezi le Péterfy bírói tevékenysége jellemzőeként azt a közismert tényt, hogy sohasem tapad a külsőségekhez — bárcsak szerzőnk is eljutott volna témájával kapcsolatban erre a tudós-méltóságra! Munkájának leghasznosabb fejezete Péterfy zenekritikáinak elég részletes ismertetése.

HARASZTHY GYULA.

5. *Sporer János: Palágyi Lajos élete és költészete*, Budapest, szerző kiadása, 1937. 8-r. 63 l.

Az értekezés szerzője nehéz feladat megoldását vállalta: Palágyi Lajosnak, ennek a zsidó származású, forradalmár-szocialista költőnek a magyarságba való szellemi beolvadását akarja bemutatni. Palágyi érdekes egyéniség volt: ellentétekből, végletekből álló vérmérséklete nem engedte egy percre sem nyugodni, minden lépése, minden verse, minden megnyilvánulása útkeresés. Aki nagy igényekkel, egyoldalú, ideális lelki beállítottsággal járja a földi téreket, az nem lehet boldog: ebben az igazságban kell keresnünk a kulcsát Palágyi pesszimizmusának, forradalmiságának. A szerzőnek nincs mindig

ereje, hogy a külső megnyilvánulásokat lelki rugókra vezesse vissza, legtöbbször megelőlszik a tények pusztá tudomásulvételével, s elsiklik a fölülleten, nem veszi észre, ennek a — épen származása miatt — gátlásokkal terhelt egyénnek vívódásait. A tanulmány beosztását sem nevezhetjük szerencsésnek: alig tud többet adni, mint amit címe mond, Palágyi életét és művei felsorolását. Így a mű két egymással semmi szerves összefüggésben nem lévő félre esik: megismerjük Palágyi életét, és néhány jellemző mondat fényében munkásságát, majd munkáit ismét sorra veszi a szerző, most már részletes ismertetés céljából — sajnos, alig megy az ismertetésnél mélyebbre. Az olyan érzékeny lelkű, a világ külső érintéseire azonnal és fokozottan reagáló írónál, mint Palágyi, célszerűbb lett volna költői kifejlődését emberi sors történetével egybekapcsolni. Ami mégis tetszett nekünk, az az a fogás volt, hogy Sporer Palágyit plain aire-be állítva, meghúzta a vonalakat közte és kora költői között, s ezáltal sokszor újszerű képet rajzol az Adyt közvetlenül megelőző liberális-zsidó irodalomnak gyakran görcsös formakereséséről. Találón jelöli meg helyét Vajda mellett, de azt az állítását — melyet dolgozata végén, bár burkoltan, de maga is megtagad — hogy Palágyi Ady elődje volt a magyar költészetben, semmiképpen sem fogadhatjuk el. Palágyi szociális forradalmár volt, de stílus, felfogás és világnézet szempontjából az Arany-hagyományokon állt, Ady ellenben irodalmi forradalmár, aki eltávolítva maga alól a hagyományos talajt, új ösvényeket taposott ki mind forma, mind felfogás, mind pedig világnézet szempontjából. Sporer nem vette észre, hogy ami kettőjükönél közös: az elégedetlen, keserű hang, különböző forrásokból táplálkozik — Palágyinál a magát alacsonyabbrendűnek érző ember hasztalan magasbavágásából, Adynál pedig az önkínzás megdöbbentő gyönyörűségéből.

BERCZIK ÁRPÁD.

6. Lovrich Gizella: *A tárcza a magyar irodalomban*, Budapest, szerző kiadása, 1937. 63 l. 8-r.

Nem túlnagy igényű, mindazonáltal érdekes összeállításban vázolja Lovrich a tárcza, a vonal alatti eszmefuttatás, novella történetét irodalmunkban. Alig van műfaj, melynek határai tágabbak, elmosódottabbak, mint épen a tárczáé. Lovrich Gizella is megkísérelte a műfaj definícióját, s egész sereg külföldi — főleg francia — meghatározásból kiindulva halad a kitűzött cél felé. De ha végigolvassuk a kis munkát, meglepődve vesszük észre, hogy a szerző a tárcza szabatos, pontos meghatározásával adós maradt. Magát a műfajt a franciáktól származtatja — túlságosan ragaszkodik a tárcza ama külső megjelenési formájához, hogy az ujságokban vonal alatt látja meg a napvilágot — s így elkerüli a figyelmét, hogy Német-, Francia- s Angolországban már a XVI. századtól kezdve nagy számban jelentek meg röpivek, melyek aktuális kérdéseket színes stílussal, erősen szubjektíven tárgyaltak, s azok jellemvonásai azonosak a tárcza meghatározó jegyeivel. Így elég késői keltezéssel a francia Jules Janin-ben, a Dickenst megelőző Sterne Lörcinben és Heineben látja a tárcza atyját. Végigmegy a magyar úttörőkön: Frankenburg Adolfon, Nagy Ignácson és Kovács Pálon s bemutatja, miképpen fejlődött a magyar tárcza külföldi források felhasználásával. Ugyanakkor

azonban elfelejti bemutatni, ami az úttörőknél valóban magyar: bizonyos nyers szókimondás, eddig szokatlan reális hang. Bemutatja a csevegés főképviselőit a múlt század közepe táján s hosszasan foglalkozik a tárcarajz első művészi, öntudatos munkásával: Tóth Bélával. A további út Rákosi Viktoron és Benedek Eleken át vezet Mikszáth Kálmánhoz. A szerző rávilágít, miképen alakul át a nagy mesélő kezében a korábbi tárca életképpé és miképen szélesül jellemrajzzá. Majd Kóbör Tamáson keresztül vezeti az utat Herczeg Ferenchez. Ő adta meg a tárca mai formáját: rajzok a társadalomból drámaisággal bonyolítva, szokatlan, meglepő befejezéssel.

A szerző ügyes a mozzanatok egymás mellé szövésében, de arra már nincs ereje, hogy az analízist szintézissé mélyítse, s megmutassa az egymástól független írókat összekötő belső szálakat. Így munkája széteső, mozaikszerű. Hangja kellemes, csevegő, szinte tárcaszerű, de ez hibája is: a felületen úszik, s nincs ereje az igazi értékekért a mélybe lebukni. Szolgáljon mentségére, hogy tárgyának egy szemszögből való összefoglalása nehéz, mert maga a műfaj rendkívül szubjektív lévén, újra és újra éledett az egyes írók tollán.

BERCZIK ÁRPÁD.

✓. *Boxx bekötés!*
202-203. l.
hiányzik!
206-207. l.
is hiányzik!
210-211. l. is!

- Áprily Lajos.** Száz kínai vers. (Műfordítások.) — Ism. Tr. Z. Magyarság. 230. sz.
Vita Zsigmond. Áprily Lajos, a nyugtalanság költője. Erd. Helikon. 757—743. l.
- Aradi Géza.** Hová? Merre? (Versek.) — Ism. M. Hirl. 185. sz.
- Aradi Zsolt.** *Horváth Béla.* A költő közbeszól. 7 l. — Ism. Literatura 122. l.
- Aranka György.** *Jancsó Elemér.* Aranka György, Erdély Kazinczyja. Pásztortűz. 384—386. l.
- Arany János.** 1. Összes költői művei. 1768 l. — Ism. Tükör. 524. l. — 2. The Death of King Buda. Rendered into English Verse by Watson Kirkconnell. Cleveland. 160 l. — Ism. Tökés József. IK. 209. l. — 3. Toldi. Übers. von G. Engel. Leipzig. 76 l. — Ism. (Kk.) Ung. Jahrb. 17. köt. 344. l.
- Boldizsár Tibor.** Arany János a bécsi rádióban. Uj Magyarság. 39. sz.
- Csekey István.** Arany János Karlsbadban. Nagykőrösi Híradó. 1932. okt. 30. sz.
- Gelencsér Károly.** Arany János folyóiratai. 50 l. — Ism. Varjas Béla. EphK. 270—271. l.
- Halász Viola.** Goethe és Arany. 79 l. — Ism. (F. P.) Ung. Jahrb. 17. köt. 346. l.
- Hegyaljai Kiss Géza.** Arany János bibliássága. Nagykőrösi Arany János Társ. Évkönyve.
- Keresztury Dezső.** Arany János. 78 l. — Ism. Császár Elemér. IK. 320—321. l. — S. K. Kat. Szemle. 687. l. — Fábíán István. Napk. 688—689. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. 253. l. — Boldizsár Iván. Válasz. 647—649. l. — S. A. Tükör. 606. l. — t. t. P. Lloyd. 179. reggeli sz. — Ujs. 161. sz. — (b-ár.) Uj Nemz. 211. sz. — Rb. M. P. Napló. 167. sz. — Magyarság 236. sz.
- Márai Sándor.** Az író és világa. P. Hirl. 126. sz.
- Molnár Béla.** Arany János Karlsbadban. Gyoma. 22 l. — Ism. Literatura. 244. l.
- Németh Andor.** Mit illik Aranyról tudni? Ujs. 120. sz.
- Ravasz László.** Arany János, a magyar lángelme. Bp. Szemle. 247. k. 356—362. l.
- Tolnai Gábor.** Az «Őszikék» jubileumára. Tükör. 676—678. l.
- Vas, Stefan.** Der Briefwechsel Petőfi und Arany. P. Lloyd. 123. reggeli sz.
- Voinovich Géza.** Johann Arany und «Budas Tod.» P. Lloyd. 293. reggeli sz.
- U. az.** Buda halála. IK. 113—130, 229—244. l.
- (zs. e.) Arany János mint szerkesztő. Népszava. 258. sz.
- Aszlányi Károly.** 1. Bretford rendet csinál. (Regény.) — Ism. E. K. Élet. 898. l. — Ujs. 121. sz. — (n. a.) Ujs. 126. sz. — P. Hirl. 232. sz. — M. Hirl. 144. sz. — 2. A rejtélyes konflis. (Regény.) — Ism. P. Lloyd 2. reggeli sz. — 3. Szilveszter. (Regény.) 223 l. — Ism. (y.) Ung. Jahrb. 17. k. 350. l.
- Árva László.** Ember, csak menj az utadon. (Versek.) Szombathely. — Ism. Palma László. Irott Kö. 62. l.
- Babay József.** Csodatükör. Magyar mesejáték 3 felv. Nemzeti Színház. 1987. jun. 5. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 435. l. — Rédey Tivadar. Napk. 483. l. — Máthé Lajos. M. Kultúra. 381. l. — Schöppflin Aladár. Tükör. 532. l. — Rizai. M. Protestánsok Lapja. 113—114. l.
- Babay Bay Miklós.** Út az Isten felé. (Versek.) — Ism. Thurzó Gábor. Élet. 326. l.
- Babits Mihály.** 1. Összes versei. 490 l. — Ism. Szerb Antal. Nyugat. II. 223—226. l. — Cs. Szabó László. U. ott. II. 325—327. l. — Kárpáti Aurél. Magyarorsz. 223. sz. — Bálint György. Est. 223. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd 227. reggeli sz. — Keresztury Dezső. Magyarság 242. sz. — 2. Hat-holdas rózsakert. (Elbeszélések.) 157 l. — Ism. Böződi György. Pásztortűz. 278—279. l. — Marék Antal. M. Írás. 312—313. l. — Szirmai Károly. Kalangya. 139—140. l. — Illés Endre. Nyugat. 357—359. l. — Kardos László. U. ott. 359—361. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 346. l. — S. A.

Tükör. 290—291. l. — Ujs. 62. sz. — P. Lloyd. 75. reggeli sz. — Vészi Endre. Szocializmus. 512—513. l. — Rónai Mihály András. P. Napló. 65. sz. — Bp. Hirl. 70. sz. — G. L. Magyarság 144. sz. — 3. Timár Virgil fia. (Regény.) — 4. Kártyavár. (Regény.) — Ism. R. M. A. Magyarország 285. sz. — U. i. Est. 283. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 282. sz.

Földi Mihály. Babits. P. Napló. 230. sz.

Gáldi László. Babits katolikus költészete. Vasárnap. 284—286. l.

Gogolák Lajos. Babits Mihály magyar szerepe és az európai irodalom. Apolló. 94—99. l.

Gál István. Babits új eszméi. Apolló. 189—190. l.

Mécs László. Gondolatok. M. Minerva. 249. l.

Vajda Sándor. Babits és kora. M. Hirl. 271. sz.

Terror — szépszóval. Szép Szó. 4. köt. 252—253. l.

Bajor Gizi. Sebestyén, Karl. Frau Bajor als Mme Bovary. P. Lloyd. 70. reggeli sz.

Bajza József. Kozocsa Sándor. Bajza József kiadatlan levele Szabó Károlyhoz. IK. 308. l.

Bakó József. Sír a pusztá. (Versek.) Orosháza. — Ism. Forgács Antal. Válasz. 507. l. — Rideg Sándor. Gondolat. 136. l. — (—ács.) M. Ut. 13. sz. — P. Napló. 173. sz.

Bakos János. Sírvirágok. (Hátrahagyott versek.) — Ism. Bp. Hirl. 293. sz.

Harsányi Zsolt. Nyomtalan költő. P. Hirl. 36. sz.

Balassi Bálint. Kerékgyártó Imre. Balassi Bálint műzsái. Nemz. Ujs. 144. sz.

Kertész Manó. Balassa—Balassi. M. Nyör. 93—95. l.

Waldapfel József. Balassa, Credulus és az olasz irodalom. IK. 142—154 260—272, 354—365. l. Önállóan is. Irod. Füz. 61. sz. 38 l.

Báró Balassi Bálint kötelezvénnye. Új Idők. II. 769. l.

Balázs Ferenc. Zöld árvíz. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. Szabó Ferenc. Láthatár. 86—87. l. — Vita Zsigmond. Pásztortűz. 20. l. — Szabó Richárd. Prot. Szemle. 149—150. l. — I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 68—70. l. — Kardos László. Nyugat. II. 211. l. — Kováts József. Korunk. 90—92. l. — Nagy Tibor. Korunk Szava. 370. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 17—18. sz. és Nemz. Ujs. 93. sz. — P. Hirl. 66. sz. — (k—ny.) P. Napló. 65. sz. — Bp. Hirl. 70. sz.

(B.) Balázs Ferenc. Bp. Hirl. 116. sz. — *Féja Géza.* Válasz. 481—482. l. — G. P. Irod. tört. 135. l. — *Kováts József.* Napk. 531—535. l. — *László Dezső.* Láthatár. 340—343. l. — U. az. Pásztortűz. 208—209. l. — *Mihály László.* Napk. 531. l. — *Rónai András.* Ország Utja. 4. sz. — *Tamási Aron.* Erd. Helikon. 393—394. l. — *Sz. Weress Jolán.* M. Ut. 23. sz.

Balázs Miksa. A remény napja. (Versek.) — Ism. (—s.) Libanon. 101. l.

Balázs Sándor. Bikké tanár úr. Magyar Színház, 1936. nov. 13. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 52. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 42—43. l. — Szabédi László. Erd. Helikon. 149—150. l.

Bálint György. Rónay Mária. Levél Bálint Györgyhez. Literatura. 245—247. l.

Bálint Imre. Infanteriszt Simon. (Regény.) — Ism. Németh Andor. Ujs. 219. sz. — (sós.) M. Hirl. 225. sz.

Balogh Ármin. G. P. Balogh Ármin. Irod. tört. 135. l.

Balogh László. Csak játék! Bethlentéri Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 131—132. l.

Bánáti Oszkár. Áfonya. (Versek.) — Ism. Forgács Antal. 253—254. l. — Lukács Imre. Korunk. 375—376. l.

Bánffy Miklós. És hijjával találtattál. (Regény.) 1—2. köt. 295, 316 l. — Ism. Csuka Zoltán. Láthatár. 228—230. l. — Gaál Gábor. Korunk. 908—910. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 13—14. sz. és Nemz. Ujs. 54. sz. — Ujs. 54. sz. — P. Lloyd 60. reggeli sz. — [Rm.] Népszava. 138. sz.

Féja Géza. Bánffy Miklós emlékirata. Erd. Helikon. 557—563. l.

Tavaszy Sándor. Bánffy Miklós. Pásztortűz. 337—338. l.

288. sz. — Ujs. 282. sz. — 3. Eszter. Dráma 3 felv. Nemzeti Színház. 1937. december 17.

Bihari Klára versei. — Ism. K. A. P. Napló. 19. sz.

Bíró Lajos. Bíró Lajos. Uj Idők. II. 262. l.

Bitay Árpád. *Baráth Béla.* Bitay Árpád. Pásztortűz. 460. l. — Vasárnap. 435. l. — P. Hirl. 274. sz.

Blaha Lujza. *Janovics Jenő.* Pásztortűz. 163—166. l. — *Pintér Imre.* Ujs. 18. sz.

Bod Péter. *Vita Zsigmond.* Bod Péter. Erd. Helikon. 52—61. l.

Bodás János. Úti fű. (Versek.) Szombathely. — Ism. Vajthó László. Napk. 538. l.

Bóka László. *Rónay Mária.* Bóka László, az «Apolló» Apollója. Literatura 74—78. l.

Bókay János. 1. Megvédtem egy asszonyt. Belvárosi Színház. 1936. nov. 13. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 56—57. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 43. l. — 2. Szakits helyettem. Vigj. Belvárosi Színház. 1937. szept. 18. — Ism. Szira Béla. Kat. Szemle. 690—691. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 503—504. l. — Rédey Tivadar. Napk. 773. l. — T. Élet. 1051. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 294—295. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 489. l. — 3. Karosszék. (Regény.) — Ism. Kulinyi Ernő. Bp. Hirlap. 259. sz. — P. Napló. 277. sz.

Illés Endre. Lebegő realitás. Uj Magyarság. 263. sz.

Bólyai Farkas. *Némethy Endre.* Bólyai Farkas világnézete és irodalmi munkái. 44 l. — Ism. Literatura 364. l.

Bónyi Adorján. 1. Hódítás. Vigj. Nemzeti Színház. 1937. jan. 15. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 128. l. — v. l. Pásztortűz 45. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 89—90. l. — B. L. Élet. 108. l. — Schöpfung Aladár. Nyugat. I. 151. l. — Az író darabjáról. Koszorú. 111—112. l. — Fodor Gyula. Uj Idők. 140. l. — Máthé Molnár Lajos. M. Kultúra. I. 90. l. — 2. Kaland a Rivierán. (Regény.) 224 l. — Ism. Literatura. 215. l. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 132. sz. — László Aladár. P. Hirl. 148. sz. — (ky.) Népszava. 118. sz.

Bornemisza Péter. *Schuler Tibor.* Ismeretlen Bornemisza-levelek. Prot. Szemle. 52—61. l.

Boross Sándor. Örök tükör. (Versek.) — Ism. Vajthó László. Diárium. 83. l. — Borbély László. M. Protestánsok Lapja. 163. l.

Bozzay Margit. Kenyér és szerelem. (Regény.) 260 l. — Ism. (t. g.) Bp. Hirl. 87. sz. — m—r. P. Napló 77. sz.

Böngérfi János. Én is dalolok, hogyha kedvem tartja. (Versek.) Sümeg. 155 l. — Ism. Deák Gyula. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyes. Közl. 52. k. 60—61. l.

Börösök Erzsébet. Vándor a Nisavánál. (Novellák.) — Ism. Kisbéry János. Kalangva. 94—96. l.

Böszörményi Jenő. Virradni kezd. (Elbeszélések.) 158 l. — Ism. Literatura. 215. l. — Ujs. 48. sz.

Brassai Sámuel. *Lambrecht Kálmán.* Brassai Sámuel csodálatos élete. Vasárnap. 183—185. l.

Rónay Mária. A 100 évet élt Brassai Sámuel. M. Hirl. 136. sz.

Braun Róbert. G. P. Braun Róbert. Irodört. 89. l.

Bús Fekete László. János. Vigj. Vigszínház. 1937. febr. 6. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 201. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 209—110. l.

(L. B.) A magyar néger. Koszorú. 160—161. l.

Cholnoky Viktor. *Zsoldos Jenő.* Cholnoky Viktor és a sémi kultúra. (Libanon-Füzetek. 8. sz.) 14 l. — Ism. P. Llyod. 75. reggeli sz.

Czakó Zsigmond. *Illés Endre.* Elfelejtett szerzők. Tükör. 651—652. l.

Keményfy János. Czakó Zsigmond két ismeretlen levele. IK. 68—70. l.

Czirjék Mihály. *Gálos Rezső.* Adatok Czirjék Mihály testőriről életrajzához. Hadtörténeti Közlemények. 121—130. l. — Önállóan is.

Csákány Ambrus. A meghajszoltak. (Regény.) 90 l. — Ism. M. Szemle. 31. k. 2. sz. VII. l.

- Czvittinger Dávid.** *Zsoldos Jenő.* Téves zsidó adat Czvittinger Specimenjében. Libanon. 148—152. l.
- Császár Elemér.** Császár Elemér a Petőfi Társaság elnöke. Új Idők. II. 976. l.
- Császár Károly.** *Kovács László.* Császár Károly. Pásztortűz. 472. l.
- Csáth Géza.** *Bóka László.* Csáth Géza novellái. 100 l.
- Csathó Kálmán.** Szakítani nehéz dolog. Magyar Színház. 1936. dec. 11. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 57. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 89. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 81. l.
- Csató Sándor.** Vaszilij látomása. (Regény.) — Ism. (ky.) Népszava. 118. sz.
- Csepreghy Ferenc.** *Paul Sándor.* Csepreghy Ferenc. 58 l. — Ism. E. E. Debr. Szemle. 51. l.
- Csermely Gyula.** A toprini nász. (Regény.) — Ism. Ujs. 122. sz. — P. Lloyd. 125. reggeli sz. — P. Hirl. 122. sz.
- Csigly Sándor.** Trianoni könnyek. (Versek.) 96 l. — Ism. Csura Miklós. Kat. Szemle. 245. l. — Thurzó Gábor. Élet. 326. l. — Sajó Péter. M. Kultúra. 222. l. — Új Idők. I. 515. l. — Ujs. 30. sz. — Bp. Hirl. 36. sz. — P. Hirl. 148. sz.
- Csikány Sándor.** Ifj. Barázdák között. (Versek.) Kosd. — Ism. Gombos Gyula. M. Ut. 30—31. sz.
- Csiky Gergely.** *Rédey Tivadar.* Proletárok. Napk. 770. l.
- Dorogi Ortutay Gyula.* Csokonai utóélete. Pécs. 76 l. — Ism. Sziklay László. Szabolcsi Szemle. 132—133. l. — Varjas Béla. EPhK. 112—113. l.
- Csokonai Vitéz Mihály.** *Elek István.* Csokonai versművészete. 114 l.
- G. J.* Csokonai és Vörösmarty legszébb költeményei. Napk. 267. l.
- Gulyás Pál.* Egy százhusz éves »dilettáns« irodalmi tanulmány. Prot. Szemle. 472—486. l.
- Lengyel Dénes.* A Dorottya népiessége. Irodort. 116—120. l.
- Horváth János.* Csokonai. 84 l. — Ism. Farkas Gyula. IK. 199—201. l. — (s. i.) Kat. Szemle. 175—176. l.
- Jancsó Elemér.* Egy Csokonai-vers ismeretlen változata. IK. 80—81. l.
- Kardos Albert.* Csokonai három kiadatlan levele. IK. 177—180. l.
- Techert József.* Csokonai nyelvi forrásai. M. Nyelv. 12—25. l.
- U. az.* Az idegen szavak Csokonai nyelvében. Nyelvtudományi Közlemények. 1936. 1—3. sz.
- Csorba Tibor.** Sz. Polgáristák. (Regény.) 190 l. — Ism. — szín. — Irott Kő. 59. l.
- Csuka Zoltán.** Életív. (Versek.) Debrecen. 128 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 537—538. l.
- Csűrös Emilia.** Szeretnék szántani... (Elbeszélések.) — Ism. Tóth K. János. M. Kultúra. I. 62. l.
- Dalmady Győző** költői és prózai munkái. 1856—1914. 272, 285, 307, 337 l. — Ism. Bb. Irodort. 29. l. — Szabó Dávid. IK. 208. l. — ss. Napk. 109—111. l. — Mérő Mihály. M. Kultúra. 223. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 3—4. sz. és Nemz. Ujs. 16. sz. — O. P. Bp. Hirl. 7. sz. — P. Hirl. 6. sz. — Új Magyarság. 144. sz. — B. A. Magyarság. 161. sz.
- B. L.* Dalmady Győző százestendeje. Élet. 260. l.
- Császár Elemér.* Dalmady Győző, a költő és az ember. Új Idők. II. 92. l.
- Harsányi Zolt.* Dalmady Győző. Bp. Szemle 244. k. 87—93. l. — Önállóan is: 9 l.
- Tordai Ányos.* Dalmady Győző költészete. Kat. Szemle. 276—279. l.
- Dálnoki Nagy Lajos.** *Fischer Aladár.* Dálnoki Nagy Lajos. Vasárnap. 98.; 416—417. l. — G. P. Irodort. 89—90. l.
- Dávid Lajos.** Cseresznyevirágok. (Regény.) 107 l. — Ism. Literatura. 216. l.
- Deák Ferenc.** *Gogolák Lajos.* Deák Ferenc. Ország Utja. 2. sz.
- Debreczeny Lili.** Akkordok. (Versek.) Újpest. — Ism. Vajthó László. Napk. 538—539. l. — Radnóti Miklós. Nyugat. II. 209—210. l. — B. A. Magyarság. 161. sz.
- Dénes Gizella.** 1. Eliza tündöklése. (Regény.) — Ism. Mihály László. Napk. 629—630. l. — 2. Kisasszony király. (Regény.) I—II. köt. 256—269 l. —

Fekete János gr. Gálos Rezső. Bárány Orczy Lőrinc és gr. Fekete János. Győri Szemle. 91—92. l.

Feleky Géza. Bálint György. Feleky Géza. Nyugat. I. 74—75. l. — *Csécsey Imre.* Századunk. 24—26. l. — *G. P. Irodört.* 39. l. — *Relle Pál.* M. Hirl 282. sz. **Fényes Jenő.** Őszi mesék. (Versek.) — *Ism.* Zalai Fodor Gyula. Napk. 692. l. — *nd.* Ujs. 19. sz.

Fertsek Ferenc. Fickó meg a többiek. (Regény.) — *Ism.* Thurzó Gábor. Napk. 50—52. l. — *Marék Antal.* M. Irás. 417—418. l.

Fiórián Tibor. 1. Felhők fölött, felhők alatt. (Versek.) Kolozsvár. 108 l. — *Ism.* Reményi József. M. Irás. 3. sz. — U. az. Nyugat II. 210—211. l. — 2. Vázlatok. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism.* Bözödi György. Pásztortűz. 21—22 l. — *Finta Zoltán.* Erd. Helikon. 385—386. l. — *Reményi József.* M. Irás. 3 sz. — *Pallós Kornél.* M. Kultúra. II. 46. l. — K. Vasárnap. 18. l.

Fodor László. Társasjáték. Vigszínház, 1936 nov. 13. — *Ism.* Szira Béla. Kat. Szemle. 52. l. — *Rédey Tivadar.* Napk. 55—56. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle. 43—44. l. — *Szabédi László.* Erd. Helikon. 148—149. l.

Fogarasi Ernő. Humor a hó alatt. (Vidámságok a hadifogoly életből.) 240 l. — *Ism.* (K. R.) Ujs. 104. sz. — *Nemz. Ujs.* 115. sz. — *Népszava.* 118. sz. — (—m—) P. Napló. 99. sz.

Forgács Antal. Időm törvénye szerint. (Versek.) — *Ism.* Hegyi Endre. Pásztortűz. 447. l. — Ujs. 253. sz. — *Szélpál Árpád.* Népszava. 277. sz.

Forró Pál. Játék a havason. (Regény.) 192 l. — *Ism.* Ujs. 227. sz. — P. Lloyd 235. esti sz.

Földes Géza. Deák Gyula. Földes Géza. Orsz. Polg. Isk. Tanáregyes. Közl. 52. kötet. 69. l. — *G. P. Irodört.* 136. l.

Földes Imre. Nem adok hozományt! Vigszínház, 1936. — *Ism.* Rédey Tivadar. Napk. 129—130. l. — *Vajthó László.* Prot. Szemle 89. l. — B. L. Élet. 25. l.

Földes Jolán. 1. A halászó macska uccája. (Regény.) 246 l. — *Ism.* Thurzó Gábor. Élet. 402. l. — *Komlós Aladár.* Toll. 30—31. l. — *Keményfy János.* Bp. Szemle. 244. kötet. 251—254. l. — N. M. Napk. 49—50. l. — *Lucia.* Kalangya 44—46. l. — 2. Fej vagy írás. (Regény.) — *Ism.* Szélpál Árpád. Szocializmus. 563—564. l. — M. Hirl. 282. sz. — szp. á. Népszava. 288. sz. — Ujs. 277. sz. — (W. t.) Bp. Hirl. 293. sz. — la. Napk. 694. l. — 3. Más világrész. (Novellák.) 170 l. — *Ism.* — (pj.) Magyarország. 218. sz. — Szélpál Árpád. Szocializmus. 563—564. l. — (—s.) B. Napló. 218. sz. — r — f. Est. 218. sz.

Földes Jolán, a magyar náci agitátor. Magyarság. 83. sz.

Földi Mihály. 1. A század asszonya. (Regény.) 552 l. — *Ism.* Vita Zsigmond. Pásztortűz. 127. l. — *Nagy Lajos.* Szép Szó. 4. k. 190—191. l. — *Ambrus Balázs.* Kalangya. 43—44. l. — *Erdősi Károly.* Élet. 711. l. — *Illés Endre.* Nyugat. I. 32—36. l. — *Az író könyvéről.* Koszoru. 167—168. l. — *László István.* M. Kultúra. 186—187. l. — *Tükör.* 214—215. l. — a — Szocializmus. 135—136. l. — *ifj. Vajda János.* Literatura. 52—55. l. — L. A. P. Hirl. 6. sz. — *Kolozs Pál.* Esti Kurir. 26. sz. — 2. A viszony. (Regény.) — *Ism.* Bp. Napló. 650. l. — (r. m.) Literatura. 429—431. l. — *Relle Pál.* M. Hirl. 277. sz. — (v. d.) Népszava. 278. sz. — N. P. Lloyd. 271. reggeli sz. — (h. i.) Ujs. 277. sz. — *Szántó Rudolf.* P. Napló. 277. sz. — *Hunyady Sándor.* Magyarország. 268. sz. — *Bálint György.* Est. 280. sz. — *Turcsányi Elek.* Bp. Hirl. 282. sz. — *Kállay Miklós.* Nemz. Ujs. 288. sz. — 3. Sposi amanti. Lynton Hudson fordítása. — *Ism.* P. Napló. 132. sz.

Földi Mihály. Literatura. jul. 1. sz.

Friss Endre. Szélszend. (Versek.) — *Ism.* Bóka László. Szép Szó. 5. k. 281. l. — *Vas István.* Nyugat. II. 140—141. l. — *Szegi Pál.* Válasz. 327. l. — Ujs. 70. sz. — P. Lloyd. 75. reggeli sz. — (k. i.) Pesti Napló. 138. sz.

Fülöp Árpád. Rácz Pál. Fülöp Árpád. M. Irás. 1. sz.

Gaal Ferenc. Hat vers. — *Ism.* szp. á. Népszava. 149. sz.

Gaal József. A peleskei nótárius. Nemzeti Színház. — *Ism.* Szira Béla. Kat. Szemle. 624—625. l. — *Máthé M. Lajos.* M. Kultúra. II. 155. l. — *Rédey*

Tivadar. Napk. 698—699. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat. 293. l. — Vajthó László. Prot. Szemle. 502—503. l.

Hevesi András. A peleskei nótárius — egykor és ma. 8 Órai Ujs. 201. sz.

Mártonvölgyi László. A peleskei nótárius írójának elfelejtett sirjánál. M. Hirl. 207. sz.

Gábor György és Gaál László. Egy asszony árnyéka. (Dráma.) A «Szinpad» könyvtára. 67 l. — Ism. P. Lloyd. 222. esti sz. — (—e.) M. Hirl. 248. sz. — P. Napló. 253. sz.

Gábrriel Asztrik. Gábrriel Asztrik. Diárium. 127. l.

Gál György Sándor. Diadalszekér. (Regény.) — Ism. K—ly K. P. Napló. 19. sz. — P. Lloyd. 25. reggeli sz. — P. Hirl. 12. sz. — e. Népszava. 9. sz. *Gál Teri.* A nyomor álma. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 12. sz.

Gamási Lázár István. Ha a rőzselángok kialszanak. (Elbeszélések.) Kaposvár. 96 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 753. l. — Pallós Kornél. M. Kultúra. II. 255. l.

Garai János. Sikátorok szele. (Versek.) — Ism. Lukács Imre. Korunk. 376. l.

Gárdonyi Géza. R. Nagy András. A bor. Erd. Helikon. 636—637. l.

Somos Lajos. Gárdonyi egri öröksége. Egri érseki Tanítóképzőint. Ért. 3—11. l.

Szöke Sándor. A bor. A Nemzeti Színház műsoriskerő füzetei.

Gáspár Jenő. A nagy tavasz. (Regény.) 232 l. — Ism. Szirák Ferenc. Kat. Szemle. 562—563. l. — B. L. Élet 1114. l. — Nagy Miklós M. Kultúra. II. 91—92. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 23—24. sz. és Nemz. Ujs. 132. sz.

Gellért Hugó. *Illyés Gyula.* Gellért Hugó. Nyugat. I. 378—379. l.

Genszky Géza. Vox humana. (Versek.) — Ism. B. A. Magyarság. 161. sz.

Gereblyés László. Nehogy engedj! (Versek.) — Ism. Marconnay Tibor. Prot. Szemle. 548. l. — Thurzó Gábor. Napk. 552. l. — Bóka László. Szép Szó. 5. k. 189. l. — Bálint György. Nyugat. II. 141—142. l. — G. G. Korunk. 812—813. l. — Fodor József. Toll. 139—140. l. — Berda József. Válasz. 592. l. — P. Lloyd. 161. reggeli sz. — Ujs. 110. sz. — (B. Gy.) P. Napló. 120. sz. — Monostory Ada. M. Hirl. 120. sz.

Gergely Sándor. 1. 1514. (Regény.) Páris. — Ism. Korunk. 171. l. — Matheika János. Korunk. 472—474. l. — 2. Vitézek és hősök. (Elbeszélések.) Páris. — Ism. G. G. Korunk. 811—812. l.

Gereöffy Géza. Az én hangszerem. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 288. sz. — S—i. P. Napló. 253. sz.

Goda Gábor. Levél a pokolból. (Novellák.) — Ism. Nagy Lajos. Szép Szó. 4. k. 294. l. — Nagy Lajos. Nyugat. I. 143—144. l. — Reményik Zsigmond. Korunk. 74—76. l. — Kemény Gábor. Századunk. 142—143. l.

Gorzó Nándor. Versek. — Ism. B. A. Magyarság. 161. sz.

Gömöri Jenő Tamás. Van ember, aki tudja, ki vagyok. (Versek.) 128 l. — Ism. S. K. Kat. Szemle. 753—754. l. — Rozmán János. M. Kultúra. II. 158. l. — M. l. Bp. Hirl. 144. sz.

Gruber Béla. Genovéva virágai. (Elbeszélések.) — Ism. P. Lloyd. 81. reggeli sz.

Gulácsy Irén. Nagy Lajos. (Történelmi regény.) 223, 294, 361, VI l. — Ism. Bognár Cecil. Kat. Szemle. 289—291. l. — ss. Napk. 535—536. l. — Kisbéry János. Kalangya. 142—144. l. — E. K. Élet. 354. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. 119—120. l. — Bajomi Vilmos. Korunk Szava. 281. l.

Bánhegyi Jób. Gulácsy Irén. Pannonh. Szemle. 180—181. l.

Gulyás József. Gulyás József tanulmányai. Literatura. 423. l.

Gulyás Károly. Gulyás Károly. Vasárnap. 272—275. l.

Gulyás Pál. Bk. Egy nélkülözhetetlen forrásmű megjelenésének kérdéséhez. Irodrt. 134. l.

Gyalui Farkas. Irodalmi munkásságom. — Ism. Kozocsa Sándor. Lát-határ. 230—231. l.

Gyóni Géza. K. B. Apró emlékek Gyóni Gézáról. Uj Magyarság. 36. sz. Gyóni Géza. Irott Kő. 53. l.

214-215. l.,
hicinjak.

Hunyady István. Két óraútés közt. (Versek.) — Ism. Thurzó Gábor. Napk. 545. l. — Sajó Péter. M. Kultúra. II. 93. l. — (V. P.) M. Hirl. 219. sz. — B. A. Magyarság. 161. sz. — —y —ó. Nemz. Ujs. 277. sz.

Hunyady Sándor. 1. A vöröslámpás ház. (Regény.) 149 l. — Ism. Erdős Jenő. Cobden. 37—38. l. és Toll. 170—172. l. — Kovács László. Erd. Helikon. 775—776. l. — Cs. Szabó László. Nyugat. I. 221—222. l. — Sötér István. Válasz. 503—504. l. — Fejtő Ferenc. Századok. 134—135. l. — Ujs. 13. sz. — (—i—s.) P. Napló. 12. sz. — P. Lloyd. 19. reggeli sz. — 2. Géza és Dusán. (Regény.) 263 l. — Ism. Erdős Jenő. Cobden. 191. l. — Farkas Geiza. Lát-határ. 346—347. l. — Haraszthy Gyula. Diárium. 176. l. — Bóka László. Szép Szó. 5. k. 95—96. l. — Kisbéry János. Kalangya. 282—285. l. — Illés Endre. Nyugat. II. 124—126. l. — r. gy. Vasárnap. 337—338. l. — Thurzó Gábor. Korunk Szava. 458. l. — P. Lloyd. 132. reggeli sz. — (v. d.) Népszava. 123. sz. — Janovits András. Est. 125. sz. — K. A. P. Napló. 120. sz. — Rónai Mihály András. Magyarország. 128. sz.

Erdős Jenő. Hunyady Sándorról. Korunk Szava. 572. l. és Szép Szó. 4. k. 289—291. l.

Huszthy Jolán. G. P. Huszthy Jolán. Irodört. 137. l. — Uj Magyarság. 78. sz. — Magyarság. 78. sz.

Ignác Rozsa. Anyanyelve magyar. (Regény.) — Ism. Steiner Lenke. Libanon. 97. l. — Kenyeres Imre. Diárium. 85. l. — Belohorszky Ferenc. Szabolcsi Szemle. 192. l. — Vajthó László. Napk. 759—760. l. — Thurzó Gábor. Élet. 1138. l. — Illés Endre. Nyugat. I. 446—447. l. — Kállay Miklós. Képes Krónika. 21—22. sz. — P. Lloyd. 99. reggeli sz. — Uj Nemz. 84. sz. — P. Hirl. 81. sz. — Oláh György. Uj Magyarság. 81. sz. — Népszava. 88. sz. — Bertalan István. Bp. Hirl. 93. sz. — P. Napló. 87. sz.

Ignotus. Vámbéry Rusztem. Ignotusnak igaza van. Századunk. 39. l. **Ijjas Antal.** 1. Az üzenet. (Novellák.) — Ism. Galambos Gruber Ferenc. Kat. Szemle. 245. l. — Fényi András. Diárium. 12. l. — Kézi Béla. Napk. 621—622. l. — tg. Élet. 1002. l. — Hegedüs Ferenc. Irott Kő. 119—121. l. — Függelenség. 7. sz. — Rády Elemér. Uj Magyarság. vas. mell. 132. számhoz. — 2. Mirandola fordulása. (Regény.) — Ism. Semjén Gyula. M. Kultúra. II. 314—315. l. — M. Hirl. 288. sz. — Ujs. 282. sz. — (b—ár.) Uj Nemz. 292. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 288. sz.

Ilku Pál. Lendület. (Regény.) Pozsony. — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 716. l. **Illyés Gyula.** Rend a romokban. (Versek.) 220 l. — Ism. Farkas Geiza. M. Minerva. 304—305. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 379—382. l. — A költő könyve elé. Nyugat. II. 153—154. l. — Szegi Pál. U. ott. II. 356—361. l. — Fodor József. Válasz. 711—713. l. — Ujs. 225. sz. — Forgács Antal. Szocializmus. 565—566. l. — H. S. P. Napló. 230. sz. — Kelemen János. Gondolat. 396—398. l. — Gogolák Lajos. Magyarság. 236. sz.

Horváth Béla. Egy katolikus költő tiltakozása Illyés Gyula új verses-könyvének elkobzása ellen. Népszava. 271. sz.

Kelemen János. A visszahódított Petőfi. Gondolat. 1. sz.

Ortutay Gyula. Illyés Gyula példája. Apollo. 100—103. l.

Turóczi-Trostler, Josef. Der Lyriker Gyula Illyés. P. Lloyd. 242. reggeli sz.

A «Nyugat.» Népszava. 281. sz.

Jó alkalom. Nyugat. II. 473—474. l.

Indali Gyula. Légrády Mária. Indali Gyula. (Életrajza és kiadatlan költeményei.) 160 l. — Ism. Az. Irodört. 128. l. — Hegedüs Loránt. Bp. Szemle. 247. k. 376—377. l. — B. A. Magyarság. 161. sz.

Indali Péter. Kozocsa Sándor. Indali Péter levele Gyulai Pálhoz. IK. 409. l.

Ipolyi Arnold. Kunszery Gyula. Ipolyi Arnold. Korunk Szava. 438—439. l.

Iványi Irén. Schöpplin Aladár. Színházi tükör. Tükör. 135—136. l.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.